

AIDAI

1958

NR. 4

TURINYS

APRIL, 1958

AIDAI-ECHOES, cultural magazine published monthly, except July and August, by the Franciscan Fathers, Kennebunkport, Maine. Subscription $6.00, single copy 60c. Entered as second class matter at the post office at Kennebunkport, Maine, February 7, 1950, under the act of March 3, 1879. Additional entry at Brooklyn, N. Y.

AIDAI

MĖNESINIS KULTŪROS ŽURNALAS

1958 METAI | BALANDŽIO MĖNUO | Nr. 4 (109)

SACERDOS MAGNUS

VYSKUPAS KAZIMIERAS PALTAROKAS

KUN. DR. V. BALČIŪNAS

"Aš jau nebegaliu... Jūs tvarkykitės... Būkite kaip vyrai" Tai paskutinieji š. m. sausio mėn. 3 d. Vilniuje mirusio vysk. Kazimiero Paltaroko žodžiai, pasakyti prieš ilgą dešimties dienų agoniją. Jie pasakyti kaip mūšio lauke krintančio drąsaus, nežinančio kompromisų nei pralaimėjimo karo vado savo ištikimiems kariams siaubingos kovos sūkuryje. Jie puikiai nusako visą jo asmenybę bei nueitą jo kelią. Pats kovoja jis kitų priešakyje kaip vadas iki paskutinės valandėlės ir, tik visai netekęs jėgų, kviečia kitus užimti jo vietą: kovoti vyriškai, kaip jis kovojo.

Reikėtų ne eilinio talento visame savo reljefiškume parodyti vysk. Kazimiero Paltaroko asmens didybei. Nušvitęs mūsų akims tuo, kuo iš tikrųjų buvo, neabejotinai jis atsistotų ne tik tarp pačių didžiųjų šiandien kankinamos mūsų tėvynės sūnų, bet ir kaip vienas šviesiausių ir didžiausių kovojančios Bažnyčios vyrų — vyskupų. Dar anais laisvės laikais — 1935, jo vyskupavimo devintaisiais metais — minint jo 60-ties gyvenimo metų sukakti, vysk. P. Būčys labai taikliai yra pasakęs, kad jam ypač dera pasitinkamosios giesmės žodžiai "Ecce Sacerdos Magnus". Kaip dar labiau galima jam taikyti šiuos žodžius dabar, po 32 vyskupavimo metų, kovojus "gerą kovą" ir jau nuėjus pas Viešpatį atsiimti teisingųjų užmokesčio.

Ypač paskutiniajame savo gyvenimo periode vysk. Kazimieras Paltarokas iškilo akip retos išminties ir drąsos kovotojas už Dievą, už tikėjimą ir už šventas Bažnyčios, tautos ir tėvynės teises. Pasikeisdamos svetimųjų okupacijos sudarė tam dėkingas sąlygas.

Šių paskutiniųjų metų nepaprastai misijai atlikti Dievo Apvaizda vyskupą Kazimierą rengė jau iš pat jaunų dienų ir vėliau, leisdama jam išeiti atitinkamą mokyklą. Jis pradėjo ir baigė savo gyvenimą, Lietuvai esant rusų priespaudoje. Gimęs 1875. X. 22, pusę savo gyvenimo jis praleido caristinės Rusijos režime (42 su puse metų). Vos ketvirtadalis jo gyvenimo prabėgo laisvoje tėvynėje (1918-1940). O paskutiniuosius 17 su puse metų matome jį lyg audrų neįveikiamą ąžuolą grumiantis su užplūdusiu Lietuvą bedieviškojo rusų komunizmo slibinu. Pasekime jį kiek iš arčiau šiuose trijuose gyvenimo etapuose.

Rusų caro priespaudoje (1875-1918)

Didžiajai mūsų tautos daliai Lietuva carų priespaudoje pažįstama jau tik iš vyresniųjų pasakojimų ar iš knygų. Akivaizdoj dabartinio komunistų persekiojimo baisumų ano meto tikėjimo ir lietuvybės varžymai bei su tuo pakeltos kančios jau yra nuėję į šešėlį, o tiems, kurie visa tai išgyveno, nebeatrodo taip baisūs. O tačiau ir tada būta nepaprastų sunkumų.

Vysk. Kazimieras Paltarokas (tuomet dar kanauninkas) sėdi trečias iš kairės tarp Krikščionių Demokratų veikėjų.

Šiam persekiojimų uraganui atremti kaip tik anuo metu Dievo Apvaizda buvo siuntusi lietuvių tautai didį vyrą, neturintį sau lygaus kovotoją, iš žemaičių kaimiečių kilusį vyskupą Motiejų Valančių (1801-1875). 1850 metais paskirtas vyskupu, jis buvo dvasinis visų lietuvių vadas kovoje už katalikybę ir lietuvybę. Jo rašytomis, užsieny spausdintomis ir slapta į Lietuvą gabenamomis religinio bei dorinio turinio knygomis, nepaprastai gyva jo įsteigtosios Blaivybės brolijos veikla, slapta veikiančiomis lietuviškomis mokyklomis buvo energingai atsispirta visoms priešų užmačioms. Dėka nepaprastai sumanios politikos su caristiniais valdovais tik šiam vienam iš tuometinių trijų Lietuvos vyskupų pavyko išlikti neištremtam iki gyvenimo galo.

Tais pačiais metais, kai mirė XIX-jo šimtm. Lietuvos Valančius, gimė (1875. X. 22), taip pat iš paprastų lietuvių kaimiečių, tik šį kartą augštaičių, XX-jo šimtm. Valančius — vysk. Kazimieras Paltarokas. Augdamas ir bręsdamas šioje pasipriešinimo kovos aplinkoje, jis pamažu įsijungė į ją kaip vienas pirmaeilių kovotojų. Pradžios mokyklą išėjęs Joniškėlyje. netoli savo gimtojo Gailionių kaimo (prie Linkuvos), vėliau lankė Mintaujos gimnaziją. Į kunigus ruošėsi Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune. Kaip ne eilinių gabumų teologinėms studijoms baigti buvo nusiųstas į Petrapilio dvasinę akademiją, kurią baigė su pagyrimu teologijos magistro laipsniu, parašęs disertaciją "De origine animae humanae". Kunigu buvo įšventintas 1902. III. 22.

Tuojau pat po studijų baigimo dvasinės vyresnybės buvo paskirtas net trijų Liepojos augštesniųjų mokyklų kapelionu (berniukų komercijos, privatinėj mergaičių gimnazijoj ir mergaičių komercinėj) ir drauge to miesto parapijos vikaru. Ten gyveno tuomet apie 25,000 katalikų, daugiausia lietuvių darbininkų. Į ten atvažiuodavo eiti mokslus nemaža jaunimo iš Lietuvos, mat, Kurše rusų spaudimas buvo mažesnis negu Lietuvoje.

Pasinėręs pedagoginiame darbe, kun. Kazimieras tuojau pat pasirodė turįs ne eilinį pedagogo talentą. Šis bruožas ir bus ypač ryškus jo raštuose bei visame tolimesniame jo veikime. Dėl to lyg kokia magiška jėga jis patrauks į save ypač jaunimą.

Nors persikrovęs mokyklos kapeliono ir parapijos vikaro darbais, jis metėsi ir į skurstančią darbininkiją, kur buvo jausti stipri socializmo propaganda. Giliai pažinęs darbininkų padėtį, jis švietė tikinčiuosius puikiai paruoštais socialinio pobūdžio pamokslais. Iš šių pamokslų vėliau gimė trijų didelių tomų "Sakyklai vadovas" — visas Katalikų Bažnyčios mokslas, išdėstytas aiškių, vaizdingų, visiems lengvai suprantamų pamokslų forma. O tuomet'nio, vėliau vis

augančio, jo gyvo susirūpinimo bei veikimo socialinėje srityje vaisius buvo jau 1914 m. dienos šviesą išvydęs platus 300 psl. veikalas "Socialinis klausimas" — vadovėlis kunigų seminarijoms. Su ark. Jurgiu Matulevičium jie buvo pirmieji platesniu mastu sprendę socialinį klausimą lietuviškoje spaudoje.

Tuo pat metu jis buvo daugeriopos lietuviškos kultūrinės veiklos įkvėpėjas. Gyvenant susimaišius su rusais, vokiečiais, latviais ir lenkais, buvo pavojus paskęsti juose ir ištautėti. Ta veikla todėl buvo ypač reikalinga. Jai susidarė kiek palankesnė dirva, kai 1904 m., Rusija buvo priversta lietuviams grąžinti spaudos laisvę, leisti tikybą dėstyti savo kalba (kun. Kazimieras ir anksčiau tai darė, nepaisydamas aštrių švietimo administracijos organų priekaištų), bei duoti kitų palengvinimų. Jis visais būdais rėmė ir pats platino lietuviškąją spaudą, prisidėjo prie lietuviškos mokyklos kūrimo, teatro bei dainų vakarų organizavimo. Moksleivius ragino mokytis lietuvių kalbos, jo pastangomis jau ištautėjusių lietuviukų tarpe susidarė grupė, kuri iš žodynėlių mokėsi lietuviškai, imdama pamokas pas kapelionus. Visai nebuvo tikybos vadovėlių lietuvių kalba. Nieko nelaukdamas, jis ėmėsi juos ruošti. To viso pasėkoj Liepojos lietuvių tautinis susipratimas kilo, atkreipdamas į save ir kitataučių dėmesį.

Nors nežinanti uolumo ribų dvasia pakėlė visa tai, bet kūnas neišlaikė. Nuo visų tų darbų, o ypač nuo daugel kalbėjimo susirgo gerkle ir plaučiais. 1906 m. iš Liepojos išvažiavo nedidelėn Lietuvos kaimo parapijėlėn Surviliškin, pasiprašęs ten vikaro vietos. Sveikas pušynų oras ir ne taip intensyvus darbas turėjo atgaivinti pasilpusias jėgas.

Klebonas buvo senas, tad jam teko tvarkyti parapiją ir rūpintis pastoracija. Šalia vispusiškos veiklos jis čia pasirodė ne eilinio masto blaivybės apaštalas. Trumpu laiku svaigiųjų gėrimų pardavimas parapijoje sumažėjo 80%; akcizo valdininkai tardė ir skundė vikarą dėl padarytų valstybei nuostolių. Iš šio laiko yra užsilikę trys jo parašytos brošiūros: "Girtuoklystė - nesveikata", "Girtuoklystė—neturto motina" ir "Girtuoklystė—nedorybių versmė". Čia jis baigė tvarkyti ir 1911 m. išleido minėtąjį "Sakyklai vadovą" (3 tomai, per 1000 psl.), vėliau pakartotinai perspausdintą 1931 ir 1933 m.

Sveikatai sustiprėjus, tais pat 1911 metais buvo paskirtas Žemaičių kunigų seminarijos lotynų kalbos, teologinės propedeutikos ir sociologijos dėstytoju, o 1914 m. ir tos pat seminarijos vicerektorium. Pagal ten nusistovėjusią

Vysk. Kazimieras Paltarokas
po konsekracijos 1926 m.

tvarką, vicerektorius paprastai tvarkė visą klierikų auklėjimo bei seminarijos administravimo darbą. Šiame laikotarpyje matome jį taip pat veiklesniųjų "Motinėlės" draugijos narių tarpe, kuri šelpė mokslus einančią katalikiškąją jaunuomenę. Jis taip pat "Saulės" dr-jos kasininkas, Šv. Kazimiero dr-jos narys ir Žemaičių Vyskupijos kunigų susišelpimo dr-jos kasininkas.

Pirmasis pasaulinis karas privertė seminariją iš Kauno perkelti į Vašakėnų dvarą, kur ji veikė 1914-1915 mokslo metais. Iš ten rusų valdžios įsakymu turėjo gabentis į Smolenską. Kun. Kazimierui Paltarokui buvo seminarijos pedagogų tarybos paskirta išvežti seminarijos raštinę su jos reikmenimis. Vienerius metus jis ten ėjo rektoriaus pareigas, globodamas svetiman kraštan nublokštą klierikų būrį. Dar 1916 m. per Švediją ir Vokietiją grįžo į Kauną. Radęs seminarijos rūmus užimtus vokiečių kariuomenės, dėstė tikybą katalikiškoje "Saulės" gimnazijoje ir ruošė tikybos vadovėlius mokykloms. 1916-1918 m. buvo jo išleisti Kaune šie vadovėliai: "Tikybos pirmamokslis", "Šv. Senojo Įstatymo Istorija", "Šv. Naujojo Įstatymo Istorija", "Katalikų tikybos katekizmas". 1917 m. atnaujino iš vokiečių atgautus seminarijos rūmus ir, tų metų rudenį pradėjus seminarijai veikti, vėl buvo jos

vicerektorium ir profesorium. Kartu dalyvavo ir pagyvėjusiame visuomeniniame politiniame veikime. 1917 m. jis buvo išrinktas į Vilniaus lietuvių konferenciją, vykusią tų metų rugsėjo 18-22 dienomis, kurios Lietuvos Taryba 1918. II. 16 paskelbė visam pasauliui Lietuvą nepriklausoma valstybe.

Nepriklausomoje Lietuvoje (1918-1940)

Atstatomojo ir kuriamojo darbo buvo per akis visose srityse. Vienas pirmųjų darbininkų, ypač bažnytinio gyvenimo baruose, — kun. Kazimieras Paltarokas. Viena po kitos tenka jam vis naujos pareigos. 1918 m. jis pakeliamas Žemaičių kapitulos kanauninku, 1919 m. paskirtas vyskupijos socialinės akcijos sekretorium, 1922 — bažnytinių turtų valdymo tarybos nariu. Tais pat metais įsikūrus Lietuvos Universitetui, teologijos-filosofijos fakulteto taryba išrinko jį ekstraordinariniu pastoralinės teologijos profesorium ir katedros vedėju. Be to, jis skaitė paskaitas specialaus ruožo bažnytinių teisių sekcijoje.

Profesoriaus ir vicerektoriaus pareigos seminarijoje ir teologijos-filosofijos fakultete buvo pagrindinis kun. Kazimiero darbo laukas. To darbo vaisiai ypač dideli, nors gal apčiuopiamai ir nepastebimi. Jis turėjo lemiamos įtakos ištisos eilės kartų susiformavimui. Su didžia pagarba ir meile mini jį visi buvusieji jo auklėtiniai, nors mokslo metais dėl jo perveriančio žvilgsnio ne vienas jo ir prisibijodavo. Jie didžiuojasi ir jaučiasi laimingi, buvę jo mokiniais. Štai būdingas vieno jų pasisakymas: "Turėjau laimės būti jo mokiniu 1925-26 m. pirmame Kauno kunigų seminarijos licejiniame kurse. Dėstė mums lotynų kalbą ir teologijos pradmenis. Iš kelių dėstytojų, kuriuos tada turėjome, labiausiai įstrigo į atmintį jo pamokos ir asmuo. Jo laikysena pamokose buvo laisva, pilna pasitikėjimo, tačiau įkvepianti tvarką ir drausmę. Jis nesėdėdavo visą laiką katedroje, bet dažnai atsidurdavo tarp auklėtinių suolų. Į mūsų kartais nevykusius lotynų kalbos vertimus reaguodavo kokiu linksmu pasakymu ar trumpu anekdotu. Pamokose viešpatavo giedri ir darbinga nuotaika. Niekam ir į galvą neatėjo kuo nors kitu užsiimti, ar tarp savęs kalbėti. Pažymėtinas geras, nuoseklus pamokų išaiškinimas. Atsimenu, kartą kalbėjo apie dangų. Kalbėjo taip įdomiai, davė tokių minčių, kad tos pamokos įspūdis mane lydėjo per visus 7 seminarijoje buvimo metus, kaip savotiškas susižavėjimas, iš kurio plaukė džiaugsmas ir paguoda". (Kun. dr. J. Gutauskas, Pedagogus natus. Lux Christi, 1957, birželis, nr. 2, p. 156-7). Šios eilutės, kaip lygiai ir kiti jo buvusių auklėtinių pasisakymai, visu aiškumu kalba apie vysk. Paltaroko kaip asmens ir kaip pedagogo turėtą įtaką.

Ir šiuo laikotarpiu pasirodė eilė kun. Kazimiero parašytų ir Kaune spausdintų knygelių opiais visuomeninio gyvenimo bei auklėjimo klausimais, kaip "Labdarybės tvarkymas kitur ir Lietuvoje", "Visuomeninis kunigo veikimas", "Ar socializmas įvykdomas", "Vargo žmonių Globėja", "Tikybinis vaikų auklėjimas", "Seksualinis jaunuomenės švietimas".

1926 m. Šv. Sostas vietoj trijų anksčiau buvusių ir kitoms provincijoms priklausiusių diecezijų įsteigė Lietuvos bažnytinę provinciją su 5 vyskupijomis, palikdamas šalia ginčijamą, tuomet lenkų pusėj buvusią, Vilniaus arkivyskupijos dalį. Tai buvo labai didelė Pijaus XI dovana Lietuvai. Visai natūralu, kad tų metų balandžio 5 d. vienos iš tų vyskupijų — Panevėžio valdytoju buvo paskirtas Kauno kunigų seminarijos vicerektorius, Žemaičių vyskupijos kapitulos kanauninkas Kazimieras Paltarokas. Gegužės 2 d. Kauno bazilikoje jis buvo konsekruotas vyskupu ir to pat mėnesio 30 d. oficialiai pradėjo valdyti tą grynų augštaičių vyskupiją. Jai, naujai sudarytai, tada priklausė 378.000 tikinčiųjų su 10 dekanatų, 69 parapijomis, 4 rektoratais, 41 filija, 79 koplyčiomis ir 171 kunigų.

Čia ir atsiskleidė visu ryškumu anksčiau aiškiai pasireiškęs įgimtas vyskupo Kazimiero kaip gabaus organizatoriaus ir sumanaus vado talentas.

Kad jis palyginti trumpu laiku galėjo padaryti tai, ką padarė, pirmiausia didžia dalim reikia priskirti jo sugebėjimui pasirinkti padėjėjus. Devynerius metus jam išbuvus vyskupu, prof. Stasys Šalkauskis galės apie jį rašyti: "Visų pirma jis nepriklauso prie tų vadų, kurie mėgsta apsistatyti nereikšmingais žmonėmis ir kvėpuoti jų pataikavimų ir smilkinimų nuotaikoje. Jie sunkiai pakenčia savo artimoje aplinkoje dvasios nykštukus ir intrūzus, nes vertina originalias asmenybes ir nesibijo nublukti, kaipo vadas, jų draugystėje. Ne tokių asmenybių konkurencija, bet jų stoka verčia jį sielotis" (Tiesos Kelias, 1935, nr. 3-4, p. 619, atsp. iš "Panevėžio Garso", 1935, nr. 36).

Antra vertus, jis stovėjo abiem kojom ant žemės. Buvo demokratiškas, visiems prieinamas, mėgo palaikyti gyvus santykius su plačiąja visuomene. Šalia gaivališko veržimosi prie pastatyto tikslo ir didelio paslankumo į kovą su pastojusiomis kelią kliūtimis (Šalkauskis, t. p.) jis turėjo labai gyvą pajutimą, ko pirmiausia reikia, norint atlikti kurį svarbų uždavinį bei pasiekti užsibrėžtą tikslą. Čia jam daug pasitarnavo ir

Lietuvos vyskupai 1940 m. Kaune pasitinka nuncijų arkivysk. L. Centozą. Vysk. Kazimieras Paltarokas dešinėje antroj eilėje (už vysk. A. Karoso).

turėtoji patirtis pastoraciniame, pedagoginiame bei visuomeniniame darbe. Ja pasinaudodamas, kaip Evangelijos "išmintingas statytojas", sparčiu tempu jis varė kuriamąjį vyskupijos darbą medžiaginėj ir dvasinėj srityse, pradėdamas nuo to, kas reikalingiausia.

Sau ir vyskupijos kūrijai jis pasirinko kuklų vieno augšto namą vyskupijos centre Panevėžy. Ant nedidelio sklypo prie namo paskui išaugo pasigėrėtinai gražus sodas. Pirmasis jo rūpestis buvo katedra. Per trejus metus ji jau stovėjo anksčiau pradėtos ir nebaigtos statyti parapijinės šv. Stanislovo bažnyčios vietoje (pradėtoji buvo nugriauta). Graži, talpi, dedikuota Kristui Karaliui, ji buvo Jono Maironio-Mačiulio pašventinta 1930 Vytauto Didžiojo metais ir arkiv. Metrop. Juozapo Skvirecko konsekruota šventaisiais 1933 metais. 1939 m. buvo baigta skoningai išdekoruoti. Prie pat gyvenamojo namo vyskupo sode atsistojo namai su patalpomis centrinėms Katalikų Veikimo Centro įstaigoms bei su sale teatrui ir susirinkimams. Tai turėjo būti pavyzdžiu klebonams, kaip, mažame maštabe, jie turi tvarkytis, pirmoj vietoj rūpindamiesi sudaryti kuo geresnes sąlygas Dievo kultui ir katalikiškajai akcijai.

Didžiausias vysk. Kazimiero rūpestis buvo kunigų prieauglio klausimas. Jų buvo maža. Kandidatus į kunigus jis siuntė buvusion Žemaičių, nuo 1926 m. Kauno metropolijos kunigų seminarijon, kuri 1938. VII. 2 pop. Pijaus XI buvo pavadinta Tarpdiecezine Kauno kunigų seminarija ir skirta lygiai trims: Kauno, Panevėžio ir Kaišedorių vyskupijoms. Tuo pat metu jau buvo pradėta netoli katedros Mažosios Seminarijos rūmų statyba. Čia, paties vyskupo artumoje, turėjo būti paruošti kandidatai filosofijos ir teologijos studijoms Baigusius seminariją kunigus, vyskupas Kazimieras tuojau pat nesiųsdavo augštesnėms studijoms. Viena, jis norėjo geriau pažinti, ko kas tikrai vertas, antra, jis buvo įsitikinęs, kad, nedirbęs praktiško pastoracijos darbo ir neturįs šitos nieku nepamainomos gyvenimo patirties, vargiai kas galės būti geru kūrijos darbininku, seminarijos profesorium, religijos mokytoju ar kuriuo augštu hierarchu. Be to, jį tai vertė daryti dar ir kunigų trūkumas: per keletą metų jų jau būdavo daugiau ir buvo lengviau vieną kitą laikinai atleisti nuo tarnybos vyskupijai. Todėl, numatęs tinkamesnius, jis pasiimdavo galimai arčiau savęs, patikėdavo jiems čia vienas, čia kitas pareigas, pradėdamas nuo pačių paprasčiausių ir, tik pasitikrinus jo viltims, siųsdavo specialioms studijoms, ne kartą iš anksto jau pasakydamas, kokioms pareigoms numato ateityje.

Vienas būdingų ir kartu daug pasakančių

bruožų, kaip vysk. Kazimieras rūpinosi medžiagine savo kunigų padėtimi, kuri ne kartą esti kliūtis geresniam savo kunigiškų pareigų atlikimui. Dešimtaisiais nuo diecezijos įkūrimo metais — 1936. I. 2-6 dd. — jo sušaukto, rūpestingai paruošto ir pravesto vyskupijos sinodo nuostatuose šis klausimas ypač laimingai išspręstas. Labai aiškiai nustatyta, kaip turi būti pasidalinamos pajamos tarp klebono ir vikarų. Be to, visos parapijos paskirstytos į kategorijas pagal esamų pajamų dydį. Turtingesnių parapijų kunigai moka proporcingai pagal pajamas nustatytą metinį mokestį kurijai, kuris vėl proporcingai tenka neturtingesniųjų parapijų kunigams. Tik vidutines pajamas turį kunigai nieko nemoka kurijai ir nieko iš jos negauna. Tikras socialinis teisingumas. Vyskupijoje buvo parapijų, kurios turėjo nemažą kiekį žemės. Rūpestis ja ne vieną kleboną žymiai atitraukdavo nuo tiesioginio pastoracijos darbo. Be to, tai sunkiai galėjo suprasti ir pateisinti ypač neturtingesnieji parapijiečiai. Dėl to paskutiniais laisvojo Lietuvos gyvenimo metais jau buvo suprojektuota visose parapijose klebonams palikti tik po mažą žemės kiekį, o kitą skirti bažnyčios tarnams: vargonininkui, zakristijonui, varpininkams ir parapijos vargšams. Kartu, vyskupui visa širdimi pritariant, prieš paskutinįjį karą dviejuose dekanatuose "ad experimentum" jau buvo įvesta tokia tvarka, kad parapijų komitetai administruodavo beneficiją, o kunigai gaudavo nustatytą mėnesinį atlyginimą. Jiems visai nebereikėjo rūpintis savo išlaikymu, o galėjo atsidėti vien tik pastoracijai. Gi aprūpinti senatvei, ligos ar kitais nedarbingumo atvejais, kai negalima turėti pastovių pajamų, prie kūrijos veikė kunigų emeritų kasa, į kurią visi vyskupijos kunigai mokėjo tam tikrą nuošimtį nuo savo pajamų. Esančiose prie didesnių parapijų altarijose nebegalį parapijų valdyti senukai kunigai galėdavo ramiai baigti savo gyvenimo dienas.

Katalikų akcijos popiežiaus paskirtas vyskupijos valdytoju, vysk. Kazimieras buvo katalikų akcijos vyskupas. Iš savo kunigų šiuo atžvilgiu jis daug reikalavo. Reguliariai jie turėdavo duoti apyskaitą iš katalikiškųjų draugijų veikimo. Jis pats raštu ir žodžiu įvairiausiomis progomis ragino tikinčiuosius į organizuotą katalikų veikimą, aiškiai parodydamas, kad įsijungę į katalikų veikimą tikintieji jam yra arčiau širdies. "Man brangūs ir artimi visi katalikai ir jų dvasios reikalai, — su jam įprasta žodžio jėga kalbėdavo jis minioms tikinčiųjų penkmetinės kanoniškos vizitacijos metu, — bet organizuoti katalikai man yra tuo artimesni, kad turi progos geriau pažinti Bažnyčios mintis ir norus ir yra tarsi gvardija, kuri ištikimai vykdo jos norus. Galite būti ramūs, savo autoriteto nepanaudosiu kitam tikslui, tik Dievo garbei ir Bažnyčios labui" (Tiesos Kelias, 1933, nr. 3-4, p. 621).

Paskutiniuosius žodžius jis taikė vyriausybės bei jos šalininkų sferoms, kur ne visada būdavo gebama skirti katalikų akciją nuo politikos. Baimindamasi, kad suklestėjusi katalikų akcija nesudarytų pavojaus tuomet valdžiusios totalistinių tendencijų partijos siekiams bei jos išsilaikymui prie valstybės vairo, švietimo ministerija, neva pedagoginiais sumetimais, buvo uždraudusi katalikų moksleivių ateitininkų organizaciją. Tuo norėta sumažinti sąmoningų ir susipratusių katalikų inteligentų, susibūrusių tos pat "Ateities" federacijos studentų ir sendraugių sąjungose, prieauglį. Tai buvo aiškus 1927 metais sudaryto konkordato su Šv. Sostu nesilaikymas. Visi Lietuvos vyskupai bendru ganytojiniu laišku labai griežtai pasisakė prieš tai, reikalaudami moksleiviams ateitininkams laisvės, o aną uždraudimą, kaip priešingą konkordatui, laikydami niekingu. Vyskupas Kazimieras buvo vienas tų, kurie energingiausiai kovojo už šios laisvės atgavimą, visais būdais ragindamas ir remdamas moksleivių ateitininkų veikimą už mokyklos sienų. Už tai jis susilaukė ne tik savo vyskupijos, bet ir visos Lietuvos kunigų bei tikinčiųjų simpatijų, pripažinimo ir įvertinimo. Jo skirtas vyskupijos jaunimo direktorius nuolat lankė įvairias vyskupijos vietas, kur šalia gimnazijos veikė moksleivių ateitininkų kuopos. Gimnazijų kapelionais jis skirdavo tuos, kurie visa širdimi skatino šį veikimą: jais tas veikimas daugiausia ir rėmėsi. Jo katedros klebonijoje kasdien vykdavo atskirų būrelių susirinkimai, o tos pat katedros požemyje vykdavo visuotiniai vietos ateitininkų susirinkimai ir moksleivių ateitininkų suvažiavimai iš visos Lietuvos, kur ne kartą ir jis pats dalyvaudavo ir tardavo pamokantį, padrąsinantį ir uždegantį žodį. Jis globojo ne vieną tų, kurie, kaip šio veikimo vadai, nukentėdavo ir būdavo pašalinami iš gimnazijos. Kaip šiandien matau jį nušvitusiu veidu bei pilnu drąsos ir pasitikėjimo žvilgsniu žiūrintį iš savo katedros sosto į jos presbiterijoje išsirikiavusį moksleivių ateitininkų vėliavų mišką (jas laikė studentai ateitininkai) ir į pilną katedrą iš visos Lietuvos suplaukusio moksleivių jaunimo 1933 m. šv. Kazimiero, jo ir vyskupijos bei visos Lietuvos Dangiškojo Globėjo, dieną minėti besiartinančios jo 60 metų amžiaus sukakties. Matei, kad jis jautėsi to jaunimo vadu ir kad jaunimas jautė jame vadą. Ta proga prof. Stasys Šalkauskis rašė "Panevėžio Garse": "Katalikų visuomenė kenčia nuo tik-

rų vadų trūkumo ir turi aiškų šito trūkumo pajutimą. Kai tokiu laiku apviltų lūkesčių ir visuotinės depresijos nuotaikoje iš gyvenimo pilkumos išsitiesia imponuojantis pavidalas energingo vado su drąsiai pakelta kakta ir sugestyviu gestu, su gyvu protu, su nepalenkiama valia, katalikai sveikina jį kaip geresnę viltį ir su entuziazmu spiečiasi aplink jį, kaip apie savo vadovą". (Svarbios sukaktuvės, Tiesos Kelias, p. 616).

To pasėkoje šiuo draudimo metu moksleiviai ateitininkai žymiai sustiprėjo, ypač Panevėžio vyskupijoje. Jie davė daugiausia pašaukimų į kunigus. Keturiolikos metų bėgyje — iki 1940 metų okupacijos — kunigų vyskupijoje padaugėjo visu trečdaliu (vietoj 171 — 236). Ne vieną kandidatą į kunigus Panevėžio vyskupija davė ir kitoms, ypač Telšių vyskupijai, kurios seminarijoje kartais net netoli trečdalio yra buvę panevėžiečių.

Kaip gyvas vysk. Kazimieras atsistoja mums prieš akis savo ganytojiniuose laiškuose, kurių jis išleisdavo net po keletą per metus. Jų yra virš 50. Jie aktualūs, jų kalba gyva, stilius lengvas, juose jis kreipiasi pirmuoju vienaskaitos asmeniu, čia pamokydamas, čia įspėdamas, čia pabardamas, čia paragindamas, čia padrąsindamas. Jie kilę iš gilaus, patirtimi besiremiančio įsitikinimo ir iš gyvo žmonių bei gyvenimo pažinimo, dėl to jie visiems suprantami. Sulaikydami kvėpavimą klausydavo jų tikintieji, kai jie tą pačią dieną buvo skaitomi iš visų vyskupijos bažnyčių sakyklų. Juos skaitydamas jauti, kad, prof. Šalkauskio žodžiais tariant, "vyskupas Paltarokas priklauso prie tų vadų, kurie vienoje rankoje neša kryžių, o antroje Kristaus atneštąjį savo mokiniams kardą" (T. p., p. 620). Atspausdintus brošiūrėlėmis, vyskupas mėgdavo dalinti juos pas save atsilankantiems.

Be ganytojinių raštų, vyskupas Kazimieras, kol buvo galima laisvai ir kalbėti ir rašyti, išleido dar eilę kitų didesnės ar mažesnės apimties knygelių, kaip "Pradžios mokyklos pastoracija", "Tikybiniai jaunimo pergyvenimai", "Tikyba ir politika", "Katalikų Veikimo Centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje", "Tikybinis jaunuomenės auklėjimas", "Depopuliacija ir pastoracija", "Priešmokyklinis vaikų auklėjimas", "Panevėžio bažnyčios".

Penkerius metus prieš komunistų okupaciją ana pačia 60 metų gyvenimo sukakties proga tas pats įžvalgusis prof. St. Šalkauskis rašė: "Vyskupo Paltaroko neįveikiamumo paslaptis glūdi gal labiausiai jo pasiryžime nukentėti už savo ginamus idealus. Jis yra įsitikinęs ne tik savo bylos teisingumu, bet ir tuo, kad nukentėti už teisybę yra geriausias jai patarnavimas. Todėl jis drąsiai ima atsakomybę už savo žygius ir yra pasiryžęs prisiimti visas jų konsekvencijas". (T. p.). Kad šitie žodžiai yra šventa tiesa, parodė ypač paskutinieji 17 su puse šio nenukankinto kankinio vyskupo gyvenimo metų nežinančių sau lygių istorijoje tikėjimo persekiojimo Lietuvoje metu.

Rusijos komunistų ir Vokietijos nacių okupacijų metais (1940-1958)

Kokio herojizmo pasiekė vyskupas Kazimieras Paltarokas, per eilę metų likęs vienas Lietuvoje kaip vienintelis dvasinis tautos vadas anose sąlygose, galės pilnai parodyti tik ateitis. Šiandien daug ko dar nežinome — geležinė uždanga slepia tai nuo mūsų — arba, ir žinant, dar ne laikas kalbėti. Kaip anuomet rusų caro gadynėj tik Valančius vienas iš trijų Lietuvos vyskupų, lyg vėtrų neįveikiamas ąžuolas, liko valdyti savo vyskupijos (kiti du buvo išvežti Rusijon), taip ir vysk. Kazimieras beveik per 10 metų Lietuvoj buvo likęs vienų vienas. Kaip Valančius caro valdžios prievarta iš savo būstinės Varnių buvo atgabentas į Kauną, taip vysk. Kazimieras ne savo pasirinkimu bolševikų iš Panevėžio buvo perkeltas į Vilnių. Tačiau iš čia valdė abi vyskupijas: savąją kaip jos ordinaras, o Vilniaus kaip apaštališkasis administratorius, gi kai kieno akim kaip kapitulinis vikaras. "1949 m. išrinktas Vilniaus arkivyskupijos kapituliniu vikaru, — skelbia 1958. I. 5 d. 7-me Vilniaus "Tiesos" nr. Vilniaus arkivyskupijos ir Panevėžio vyskupijos kurija, — apsigyveno Vilniuje, kur gyvendamas iki paskutinės gyvenimo valandos energingai ir išmintingai tvarkė abiejų vyskupijų reikalus". Lietuvoj tada, 1949 m., jau nebebuvo nė vieno kito vyskupo. Prieš pora metų paskutinis buvo suareštuotas Vilniaus arkivyskupijos ap. administratorius ark. Mečislovas Reinys už tai, kad iš sakyklos paskelbė, jog jis nepasirašęs valdžios jo vardu platinamo partizanams atsišaukimo grįžti iš miškų, užtikrinant jiems atleidimą, laisvę ir saugumą. Kiti trys dar buvusieji Lietuvoje vyskupai: Teofilis Matulionis, Vincentas Borisevičius ir Pranciškus Ramanauskas buvo suareštuoti ir išvežti dar prieš tai.

Kodėl liko nenušalintas nuo savo vyskupijos valdymo, o galėjo valdyti kartu net ir antrąją, Lietuvos sostinės Vilniaus arkivyskupiją, kodėl galėjo eilę metų (iki 1955. IX. 11) išlikti Lietuvoje tik jis vienas iš visų buvusių vyskupų ir paskui, sulaukęs senatvės, mirti sava mirtimi vysk. Kazimieras Paltarokas?

Vysk. Kazimieras Paltarokas su savo konsekruotais vyskupais: P. Maželiu (iš dešinės) ir ir J. Stepenavičium (iš kairės).

Tai klausimas, į kurį vargu ar kada kas galės atsakyti visu tikrumu šioje žemėje. Turbūt, visados galutinai tai liks Dievo Apvaizdos paslaptis. Ir tie, kurie palyginti gerai pažįsta visas anas sąlygas ir aplinkybes, tai laiko tikru Dievo Apvaizdos stebuklu. Tačiau bandymas į tikrovę atsiremiančiais samprotavimais pajieškoti galimai įtikinamesnio žmogiško atsakymo į šį klausimą padeda gyvai atkurti anas sąlygas ir ypatingai aiškioj šviesoj atskleisti vysk. Kazimiero, to dvasinio sovietinių komunistų engiamos Lietuvos vado, asmens didybę.

Pats vysk. Kazimieras nė vienam momentui nebuvo susvyravęs. "Per pirmąją bolševikų okupaciją, — kalbėjo jis 1944 m. besiartinant antrajai, — patyriau, išgyvenau daug sunkumų, nemalonumų, Dievas išgelbėjo. Dievas vienas žino, kas manęs šiuo atveju laukia. Tačiau patikėtų man avelių neapleisiu ir savo valia iš diecezijos ribų nesijudinsiu. Esu atsidavęs Dievo valiai. Esu pasiruošęs ir pasiryžęs visoms galimybėms". (Europos Lietuvis, 1958. I. 23, nr. 3, Dr. Bačkio str. A. a. vysk. Kazimieras Paltarokas). Gal tas nepalaužiamas ryžtas ir drąsa, neabejotinai parodytas per pasikartojančius priverstinius pasikalbėjimus su NKVD, jiems imponavo. Taip buvo: kas drąsiau ir ryžtingiau jiems atsakydavo (kai per pirmuosius metus pusė Lietuvos kunigų norėta priversti šnipinėti), tas greičiau būdavo paleidžiamas. Bet to neužteko. Ir kiti vyskupai, kaip žinia, labai energingai laikėsi, o buvo suimti. Tai galėjo kalbėti net už suėmimą: pašalinus įtakingiausiuosius, lengviau bus apsidirbti su visais kitais. Nebent — ir tai labai galimas dalykas — tikėtasi su laiku vistiek palaužti jo atsparumą, o tada iš jo, kaip įtakingiausio, bus daugiau naudos negu iš kitų: visi, nesipriešindami, eis ten, kur jis ves.

Viena iš įtikinamiausių priežasčių ar tik nebus ši: bent vieną vyskupą reikėjo palikti propagandai; to reikalavo vidaus ir užsienio politika.

Jau pirmosios okupacijos metu sovietiniai komunistai įsitikino, kad nepavyks, kaip jie manė, per keletą metų išnaikinti Lietuvoje Bažnyčią ir kunigus. Lietuvių katalikų prisirišimas prie savo tikėjimo ir Bažnyčios toks didelis, kad to būtų galima atsiekti tik visai sunaikinant fiziškai tautos didžiumą, jei ne visą tautą. Tai parodė darytieji bandymai. Paskutinę pirmųjų okupacijos metų savaitę (1941. VI. 14-22), kaip visi žinome ar prisimename, prasidėjo masiniai išvežimai. Tose pasibaisėtino siaubo dienose tesuspėta išvežti tik maža dalis numatytųjų (apie 40,000): išvijus bolševikus, rastuose NKVD centrinėje sąrašuose atskiromis kategorijomis jų buvo sužymėta iš viso apie 700,000. Tie masiniai išvežimai naujomis bangomis vis buvo daromi, prasidėjus antrai okupacijai. Apytikriai išvežtųjų pasiektas anas skaičius — geras pusmilijonis, bet lietuvių katalikų atsparumas nepalaužtas. Iš paskutiniųjų sumeta aukas, kad išlaikytų didžiuliais mokesčiais apdėtas bažnyčias ir kunigus, nė kiek nemažiau lanko bažnyčias, eina sakramentų, tėvai auklėja vaikus katalikiškai . . . Norint rasti su jais bendrą kalbą, reikėjo daryti bent kokių nuolaidų. Paskutinio vyskupo išvežimas būtų padaręs juos dar nesukalbamesnius.

Vieną vyskupą laikyti laisvėje buvo naudinga taip pat ir propagandos Vakarų pasaulyje tikslais. Šis akių apdūmimas užsieniui, dažnai,

deja, tikrai sėkmingas, galėjo būti vienu svarbiausių, jei ne lemiančių motyvų, kodėl Lietuva iki šiol nė vienam momentui nebuvo likusi be vyskupo.

Kodėl juo buvo pasirinktas vysk. Kazimieras Paltarokas, ne kuris kitas? Galėjo turėti kiek įtakos jo amžius ir jau kuris laikas stipriai šlubuojanti sveikata: greičiau mirs ir neliks nė vieno. Buvo pavojingiau judinti jį, negu kitus, dėl ypač didelio jo autoriteto visoje tautoje: jis buvo augte suaugęs su ja ir ji su juo. Be to, kaip minėta, jei pavyks palaužti, bus naudingesnis. Ne be to, kad ir socialinė vysk. Kazimiero veikla išstatė jį pirmuoju kandidatu šiai privilegijai: komunistų akims jis stovėjo arčiausiai liaudies ir varguomenės ir galėjo turėti ne vieną įtakingą užtarėją iš jų tarpo. Jis buvo ir šiaipjau gal mažiausiai "susikompromitavęs" jų akyse dėl savo gilaus takto ir apdairaus santūrumo pasakyti ar parašyti ką nors prieš juos, ypač po pirmosios okupacijos.

Prisimenu vieną keletos valandų pokalbį 1943 m. birželio mėnesio antroj pusėj. Vysk. Kazimieras buvo tik ką grįžęs iš kanoniškos vizitacijos. Atvykau pas jį iš Kauno, pasibaigus mokslo metams kunigų seminarijoje. Buvo kalbėta apie daug ką. Užsiminta apie pagelbininką. Visos vyskupijos, išskyrus Kaišedorius, juos jau turėjo. Neseniai kaip tik buvo vieno jų konsekracija.

— Reikėtų ir Panevėžiui, — kalbėjo jis, — bet dabar ne laikas. Dar per anksti.

Ir ėmė pasakoti savo įspūdžius iš vizitacijos. Sutikęs daug augštų žmonių, valdininkų, kariškių. Stebėjęsis. Visi, kaip vienas, optimistai. Tikisi, kad rusai daugiau kojos Lietuvon nekels. Jei jau tas pavojus būtų, jeigu vokiečiai matytų, kad tikrai nebegali atlaikyti, tartųsi su Vakarais ir prašytų taikos anksčiau negu rusai bus įžygiavę Lietuvon.

— Rusai ateis ir išbus Lietuvoje mažiausiai penkerius metus, — pasakė jis, tvirtai įsitikinęs. — Nėra prasmės dabar prašyti augzilijaro.

Šitas aiškiaregiškumas bei numatymas padėjo jam pasiruošti daugiau ar mažiau "nesusitepusiam" iš naujo sulaukti persekiotojų ir gal būti privilegijuotu "išrinktuoju" iš penkių vyskupų tarpo, kuriuos dar surado grįžę enkavedistai. Ir vokiečių okupacijos metu geštapas buvo davęs aiškiai suprasti, jog žino jį daugiausia veikiant ir turint didžiausios įtakos, bet nėra kaip prie jo prisikabinti.

Kokia bebūtų buvusi tikroji šios vysk. Kazimierui tekusios privilegijos priežastis, už ją jis turėjo brangiai sumokėti, kasdien ir kasdien vis iš nujo išsipirkdamas herojiškomis aukomis, gal ne mažesnėmis už kitų keturių Lietuvos vyskupų, kurie buvo suimti bei kalinami ir kurie nebeturėjo fizinio galimumo rūpintis savo ganomaisiais, tegalėdami padėti jiems tik savo malda ir Dievui aukojamomis kančiomis. Būti laisvėje ir nė vieną momentą nebūti saugiam dėl savo likimo, dieną ir naktį, kas valandą, kas minutę laukti, kad gali būti suimtas, tardomas, kankinamas ir tai per eilę metų, tai būsena, kuri pareikalauja natūralias žmogaus jėgas viršijančios įtampos. Matyti, kaip savos tautos broliai, tikintieji suimami ir, lyg gyvuliai užkalti prekiniuose vagonuose, vežami į Rusijos gilumą kalėjimui, priverčiamiems darbams ar tremčiai Sibiro taigose, matyti, kaip nuolat retėja kunigų eilės, pradedant nuo pajėgesnių bei įtakingesnių, kaip uždaromos keturios kunigų seminarijos, paliekant vieną su juokingai mažu kandidatų skaičiumi, kaip kunigams ištrėmimo bei kalėjimo grėsme uždraudžiama mokyti vaikus katekizmo, nekalbant apie visišką uždraudimą katalikiškos spaudos, draugijų bei brolijų, stebėti, kaip įžūliai vaikų darželiuose, mokyklose ir jaunimo organizacijose bandoma užmušti vaikų ir jaunimo širdyse Dievas, kaip ant kiekvieno žingsnio drabstoma purvais Bažnyčia, šmeižiamas Kristaus Vietininkas bei niekinama visa tai, kas šventa, ir negalėti tam pasipriešinti bei užkirsti kelią, tai nenusakoma kančia Dievą, Bažnyčią, savo tautą ir tikinčiuosius mylinčiam ganytojui. Kokia tragedija: iškilmingoj, bet kartu ir lyg gedulo, procesijoj su eile dvasiškių ir minia tikinčiųjų vysk. Kazimieras lydi iš puošnios Vilniaus katedros į Antakalnio priemiesty esančią šv. Petro ir Povilo bažnyčią Lietuvos Globėjo šv. Kazimiero palaikus, kad toji katedra būtų suprofatuota ir paversta meno muziejum! O čia dar norima pasinaudoti juo kaip propagandos įrankiu pridengti prieš pasaulio akis visam šiam niekšiškumui. Jis tampomas po visokius "taikos" kongresus, nuvežamas net į parodinę bažnyčių galvų konferenciją prie Maskvos, norima išgauti iš jo palankūs pareiškimai. Būtų taip lengva, išėjus iš pusiausvyros, be jokios priedangos rėžti į akis visą tiesą, padaryti kai ką, už ką tuojau atsirastų už grotų. Bet Lietuvai, jos tikintiesiems juk reikia bent vieno vyskupo. Reikia visa daryti, kad būtų kuo ilgiau išsilaikyta. Surasti šitam kelią, per metų eilę nesueinant į konfliktą su sąžine ir su gyvybiniais Bažnyčios ir tautos interesais, tai jau galutinai pasėka tik ypatingo veikimo įkvepiančios ir vadovaujančios Šv. Dvasios, panaudojančios tikrai ne eilinius šio Dievo, Bažnyčios ir tautos vyro gabumus bei herojiškas jo pastangas. O šis kelias tikrai buvo

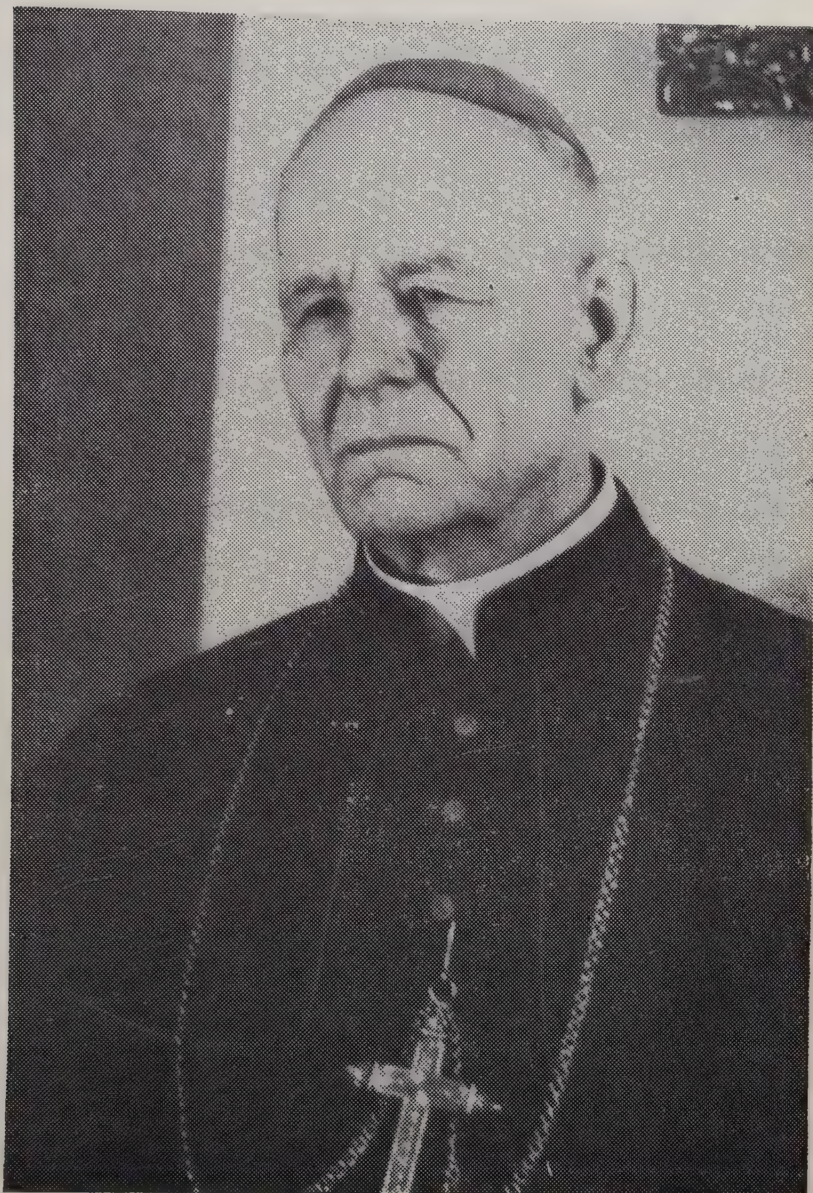
surastas. Niekad prievarta išgautuose pareiškimuose, nors ir kaip norėta, iš jo lūpų, nei iš jo plunksnos neišėjo žodis prieš Šv. Tėvą, prieš Bažnyčią, prieš tikruosius savo tautos didvyrius, niekad juose nepagarbino jis Stalino ar kito kurio diktatoriaus. Pažino jį komunistai. Aname religijų galvų suvažiavime nedrįso duoti jam žodžio, o tik pasadino jį už prezidiumo stalo. Šito prezidiumo fotografijos pasklido po visą pasaulį, bet nebuvo jose užfiksuota to momento, kai, vieno rusų pabėgėlio liudymu, vienam schizmatikų aštriai pasisakius prieš Šv. Tėvą, vysk. Paltarokas atsistojo ir demonstrtyviai išėjo iš salės. Tais išprievartautais pareiškimais jis gebėjo net pasakyti laisvajam pasauliui daug bolševikų slepiamos tiesos. Taip, pvz., neva džiaugdamasis Lietuvoje klestinčiu religiniu gyvenimu, jis pasako, kad ten yra atdaros 688 bažnyčios (o laisvės laikais jų buvo 1,202), kad darbuojasi 741 kunigas (o buvo 1,646), kad tėvai uoliai ruošia vaikus pirmai komunijai (reiškia, kunigams uždrausta) ir t.t. Šias žinias, nesusigaudydama, kartojo ir 1956. VIII. 28 komunistiškoji italų "Unita".

Pasaulis nežino kokių nors vysk. Paltaroko susitarimų su komunistine valdžia. Jis perdaug gerai juos pažino, kad būtų galėjęs tikėti bet kokiu jų pažadu. Jis pasakė griežtą ne, kai 1955 metų gale buvo net siūlyta leisti katalikišką žurnalą, numatydamas, kad jis daugiau pasitarnaus jų propagandai, negu katalikų reikalams. O kai buvo norėta padaryti visai nepriimtinų kunigų seminarijos personalo bei programų pakeitimų, nors kai kas ir buvo linkęs daryti nuolaidų, jis pasakė: arba tokia, kokia yra, arba visai jos nereikia.

Neabejotinai didžia dalim dėl šios aiškios, griežtos, bekompromisinės laikysenos ir to apdairaus vadovavimo dėka visi bandymai, kaip kitur, ir Lietuvoje įkurti tautinę bažnyčią, nuėjo niekais. Dėl tos pat priežasties, prisidėjus susidariusioms po Stalino mirties sąlygoms, vysk. Kazimieras turėjo laimės 1955. IX. 11 Panevėžio katedroj tūkstantinių minių akivaizdoj konsekruoti du naujus Šv. Sosto Lietuvai skirtus vyskupus, o sekančiais metais sulaukti grąžintų iš Sibiro, tiesa, iškankintų, suvargusių ir neprileidžiamų prie savo vyskupijų valdymo Kaišedorių vyskupo Teofilio Matulionio ir Telšių vysk. Pranciškaus Ramanausko. Tai lyg savotiškas stebuklas. O praeitų metų gale Maskvoje vykęs bedievių vadų suvažiavimas, neslėpdamas susirūpinimo konstatuoja, kad "aiškiai pastebėtas Katalikų Bažnyčios veikimo pagyvėjimas Pabaltijo kraštuose" (L'Echo des Persécutés, 1957 Décembre, nr. 20). Už viso šito stovi Sacerdos Magnus — vysk. Kazimiero Paltaroko figūra.

Nenustabu, kad, pamilusi kaip neturintį sau lygaus vadą bei matydama jame lyg simbolį kovos už tikėjimą ir tėvynės laisvę, priespaudoje esanti tauta su baime žvelgė į silpstančias jo kūno jėgas ir maldavo Augščiausiąjį, kad kuo ilgiau jį išlaikytų, o kai jis mirė, suruošė jam nepaprasto iškilmingumo laidotuves, kuriose meilės ir pagarbos pareiškimas pasiekė neįprastų, iki širdies gelmių jaudinančių formų. Štai liudijimas vieno iš laidotuvių dalyvių. Š. m. sausio 9 d. laiške jis rašo: "Tik ką grįžau iš vysk. Kazimiero Paltaroko laidotuvių . . . Per Kūčias įvyko paraližius savam bute. Kraujo išsiliejimas ant smegenų. Merdėjimas tęsėsi labai ilgai. Visa vyskupija (Panevėžio) maldavo sveikatos. Ir sausio 3 d. naktį, pirmą valandą ramiai užgeso. Atrodė, kad merdėdamas turėjo sąmonę, tik nekalbėjo ir ženklais ryškiais nerodė. Sąmoningi jo žodžiai anksčiau pasakyti yra šie: 'Aš jau nebegaliu . . . jūs tvarkykitės . . . būkite kaip vyrai'. Telegramomis tą žinią sužinojo visa Lietuva. Nenustojamu sriautu pradėjo plaukti žmonės į jo butą Liudo Giros gatvėje judėjimas buvo sustabdytas. Sausio 4 išvežė į Panevėžį. Minios vilniečių palydėjo gedulo eisenoj. Visas, tiesiog milžiniškas pasitikimas buvo Panevėžy. Tūkstančiai žmonių, vakare su žvakėmis užpildė Velžio kelią. Iš čia su procesija (ji nusitęsė 3-4 klm. už miesto—KVB) į katedrą. Tokia spūstis. Karstas plaukė (nešamas ant rankų—KVB) žmonių jūroje. O koks įspūdingas katedros vikaro pamokslas! Verkė visa bažnyčia, raudojo. Pašarvotas buvo koplyčioje. Žmonės plaukė ir plaukė, bučiuodami kojas, atsisveikinti su savo mylimuoju Ganytoju. Laidotuvės — sausio 7 d. Suvažiavo pagal sąrašą 183 kunigai, bet dalis nesirašė — todėl per 200. Buvo 5 vyskupai. Vilniaus ir Panevėžio apaštališkasis administratorius vysk. Julijonas Steponavičius. Jis vedė pamaldas. Rygos vysk. Strodz, vysk.Ramanauskas, vysk. Matulionis ir jo padėjėjas apašt. adm. vysk. Vincentas Slatkevičius. Dalyvavo Kauno ir Vilkaviškio vysk. valdytojas kan. Stankevičius. O diena buvo audringa ir šalta. Vargšai žmoneliai, jie netilpo katedroj, lauke dalis šalo. Pamokslą sakė Anykščių dekanas kan. Žitkevičius. Vėliau tarė visos vyskupijos atsisveikinimo žodį. Galiausiai kalbėjo jo asmens sekretorius, ištikimas iki mirties kun. Br. Antanaitis. Paskutinis atsisveikino vysk. Julijonas Steponavičius. Ilga kunigų procesija išsirikiavo aplink bažnyčią į kriptą. Užmūrijo kriptos dešinėj pusėj . . ."

Palaidotas toj katedroj, kurią pats pasistatė, kad iš jos, kalbėdamas be žodžių galingai bylojančiu savo paliktu pavyzdžiu, ir toliau būtų kankinamos savo tautos įkvėpėjas ir vadas.

Vysk. Kazimieras Paltarokas
savo amžiaus pabaigoje

Ne mažesniu pietizmu ir susižavėjimu mini jį ir visame pasaulyje išsisklaidę lietuviai. Jis pagerbiamas taip, kaip galima pagerbti didžiausią tautos herojų. Lietuviški laisvojo pasaulio laikraščiai išmarginti įvairiais pasisakymais, prisiminimais, išryškinančiais jo asmens kilnumą ir didybę. Nepalaužiamu ryžtingumu bei visišku atsidavimu Dievo valiai skamba jau paskutinių jo gyvenimo metų žodžiai. Nors 10 metų vargintas augšto kraujo spaudimo, į pabaigą pasireiškiančio pakartotinais priepuoliais, stipriai paveikusiais atmintį, sveikinusiems jį paskutinio vardadienio proga rašo: "Laikysiu pastoralą tol, kol į mano rankas įdės grabnyčių žvakę". O kiek vėliau, 1957. VI. 12, rašydamas iš vasaros poilsio vietos, jis pažymi: "Aš gyvenu Valakumpiuose, netoli nuo Vilniaus pušyne. Gydaus, noriu sustiprėti, bet ką Viešpats planuoja — Jo valia yra didžiausias dalykas". Štai vėl jo 1957. IX. 24 dienos žodžiai: "Prieš tris savaites grįžau iš vasaros atostogų. Ačiū Visagaliui, jaučiuos geriau, bet 82 m. praeitis savo kraitį sudaro. Viskas Jo valioje. Su Dievu. Viešpaties ranka teglobia mus". (Visos trys citatos imtos iš "Tėviškės Žiburių", 1958. I. 9, nr. 2).

Baigdamas norėčiau pakartoti, ką esu kita proga rašęs: "Iš tolo jis rodės kaip Petro Uola pavergtoje Lietuvos žemėje; kaip švyturys, į ku-

rį krypo lietuvių akys. Tai buvo savarankiškumo, atsparumo, ištikimybės Dievui ir Lietuvai simbolis, o gyviesiems pavyzdys" ("Darbininkas", 1958. I. 7, nr. 2). Pasilikusiems persekiojimų ugnyje jis lyg sako su vysk. Valančium: "Kentėkite visa, ką daleis Viešpats; nerūgokite ir žinokite, jogiai sulauksite gadynės, kurioje praslinks persekiojimai" (T. p.).

VYSKUPO KAZIMIERO PALTAROKO BIBLIOGRAFIJA

(Iš "Lux Christi", 1957, birželis, nr. 2).

A. Pamokslai

1. Sakyklai vadovas. Trys knygos. Seinai 1911 m. I tm. 357 psl., II t. 384 psl., III t. 288 psl. II leidimas — Kaunas 1931-1933, 351-389-347 psl.

B. Mokykloms vadovėliai

2. Šventojo Senojo Įstatymo Istorija ir Šventoji Naujojo Įstatymo Istorija. Vadovėlis gimnazijoms. Kaunas 1912, 1937. I t.—104 psl., II t.—167 psl.
3. Socialinis klausimas. Kaunas 1914, 1921, 306 psl. Vadovėlis klierikų seminarijoms.
4. Tikybos mokslas. Peterburgas 1916, 142 psl.
5. Tikybos pirmamoksl's. Patvirtintas Lietuvos vyskupijoms. Kaunas 1916, 1936, 32 psl.
6. Šventoji Senojo Įstatymo Istorija. Kaunas 1916 ir Šventoji Naujojo Įstatymo Istorija, Kaunas 1917, 1934, XI leidimas, abi vienoje knygoje, 152 psl. Šios istorijos skirtos pradžios mokykloms.
7. Katalikų Tikybos katekizmas. Patvirtintas Lietuvos vyskupijoms. Kaunas 1918, 1934, 124 psl.

C. Sociologiniai ir pedagoginiai raštai

8. Girtuoklystė—Nesveikata. Kaunas 1910, 1921, 28 psl.
9. Girtuoklystės—Neturto motina. Kaunas 1910, 1921, 16 psl.
10. Girtuoklystės—Nedorybių versmė. Kaunas 1911, 1921, 20 psl.
11. Labdarybės tvarkymas kitur ir Lietuvoje. Kaunas 1920, 22 psl.
12. Visuomeninis kunigo veikimas. Kaunas 1921, 96 psl.
13. Ar socializmas įvykdomas? Kaunas 1921, 24 psl.
14. Vargo žmonių globėja. Kaunas 1922, 23 psl.
15. Tikybinis vaikų auklėjimas. Kaunas 1926, 48 psl.
16. Seksualinis jaunuomenės švietimas. Kaunas 1926, 48 psl.
17. Pradžios mokyklos pastoracija. Kaunas 1928, 63 psl.
18. Tikybiniai jaunimo pergyvenimai. Kaunas 1929, 32 psl.
19. Tikyba ir politika. Panevėžys 1929, 16 psl.
20. Katalikų Veikimo Centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje. Kaunas 1929, 16 psl.
21. Tikybinis jaunuomenės auklėjimas. Kaunas 1930, 11 psl.
22. Depopuliacija ir pastoracija. Kaunas 1932, 84 psl.
23. Priešmokyklinis vaikų auklėjimas. Kaunas 1934, 69 psl.
24. Panevėžio bažnyčios. Panevėžys 1937.

D. Ganytojiniai laiškai

Jų yra daug ir įvairaus turinio. Atspausdinti dideliu tiražu, būdavo dalinami tikintiesiems vizitacijų metų. Dalis jų paskelbta "Tiesos Kelyje", cituota ar paminėta kituose katalikiškuose laikraščiuose ar žurnaluose.

J. Mackevičius — šv. Kazimieras Panevėžio katedroje.

BALTŲ AUDRINGA BUKLĖ BŪTOVEI BRĖKŠTANT

DR. JONAS REMEIKA

Iš indoeuropiečių ypatingai nepasėdūs buvo normanai. Jau prieš Kristaus laikus gotai atkeliavo iš Skandijos į Pavyslį ir buvo prūsų kaimynais. 150 m. po Kr. jie atsidūrė prie Juodosios jūros. Jų paskutinis valdovas Ermanarichas, iki jį hunai 375 m. nugalėjo, valdė didelius plotus, kurie šiaurėje lietė lietuvių žemes.

Vėliau matome danus ir švedus mėginusius pavergti prūsus, lietuvius, latvius ir kaimynus estus, suomius, gyvenančius Baltijos pajūry. Ypatingai pavojingas buvo mums švedų siaubimas, daugiausia 9 ir 10 amžiuje.

Švedų veržimasis į baltų, finougrų ir slavų žemes

Švedai, susimetę į bendrijas (Varinger, variagai), atirkluodavo į mūsų ir mūsų kaimynų kraštus kaip pirkliai arba plėšikai, kaip jiems patikdavo. Juos suomiai vadino ruotsi (Ruderer, irklininkai). Iš čia ir rusų vardas. Švedai daugiausia naudojosi prekybai ir aplamai susisiekimui "didžiuliu keliu iš variagų į graikus" per Naugardą ir Kijevą. Čia panaudodavo savo laivams Nevą, Ladogos ežerą, Volchovą, Ilmenio ežerą, Lovatę, Dauguvos intaką Kasplę ir Dnieprą.

Per Lovatės ir Dauguvos, Kasplės ir Dniepro tarpupius pervilkdavo laivus. Pagal šį vandens kelią jie įsitvirtino, nugalėdami ten gyvenančias tautas. Svarbiausi jų prekybos vidurkiai buvo Naugardas prie Ilmenio ežero ir Kijevas.[1]) Pirmasai buvo tuomet dar finougrų krašte.

Rusų kronikos pasakoja, kad jau 862 m. Naugarde viešpatavo Riurikas. Po Riuriko (879) jo brolis Olegas nukariauja Smolenską ir Kijevą. Paskutinį pasirenka sau sostine, iš kur puldinėja kaimynus. Geležim apsikaustę variagai mažais laiveliais pasiekia anuomet visų garsiausią savo turtais graikų Bizantijos miestą, šiandien vadinamą Konstantinopoliu, arba Istambulu, ir priverčia mokėti mokesčius. Po jo valdo Riuriko sūnus Igoris (912-945), paskiau — keletą metų našlė Olga, kuri priėmė Rytų krikščionybę. Tačiau jos sūnus Sviatoslavas pasilieka prie savo tikėjimo. Jo galva karams buvo pramušta. Tik jos šiurkštus ir beširdis sūnaitis Vladimiras D. galutinai savo amžiaus gale apsisprendžia už naują tikėjimą (988) ir verčia savo kraštą priimti jį.

Švedai ir danai jau 8 ir 9 a. pasiekia savo laivais Pabaltijį ir stengiasi vienas po antro pavergti mūsų kraštą. Kaip mums žinoma, 853 m. po atkaklių puolimų švedai paima Apuolę.[2]) Klaipėdos pajūrio dainos, turbūt, ne kokį kitą priešą, o normanus mini užpuolus šio krašto lietuvius: ... "barzdoti vyrai, vyrai iš jūrių". Viešpataujant pirmiesiems Riurikaičiams, kurį laiką kuršiai, žemgaliai, latgaliai, lietuviai, lybiai, turi mokėti jiems mokesčius.[3]).

Baltų gyvenamos vietos rytuose

Kiek žalos šie naramūs laikai atnešė ir kiek mūsų senolių gyvenimą pakeitė, nėra mūsų istorijos išnagrinėta. Miglotai tai visa iki šiol atrodo. Santykiai su vakarais aiškesni. Ir patys tyrinėtojai rusai per maža yra pasidarbavę ir ne be tendencijos. Nors ir rašto žinios šykščios, tačiau archeologija ir lyginamoji kalbotyra mums daug padėtų išblaškyti senovės miglas. Nemaža yra nuveikęs šiuo atveju plačiais užsimojimais vietovardžių tyrinėjimuose per anksti miręs *Būga*. Šalia Berlyno prof. *M. Vasmerio* reikia pabrėžti ir labai daug lituanistikai nusipelniusį (pernai spalių 2 d. mirusį) prof. *E. Fraenkelį*. Žymiausias rusų archeologijos profesorius *Spicynas*, kuris tyrinėjo Rusijos ir Lietuvos senienas, gerokai nušvietė lietuvių probūtovę. Taip pat negalima užmiršti vokiečių prof. *C. Engelio* ir švedų prof. *B. Nermano*. Mums žinomas generolas *Nagevičius*, nors ir buvo savo specialybe gydytojas, bet be galo mėgo archeologiją ir naudojosi savo senovės vietovių tyrinėjimams šių pastarųjų profesorių žiniomis ir patarnavimais. Jo dėka ir man teko pažinti senelį prof. Spicyną per pirmąjį Didįjį karą Petrapily ir jo įdomių paskaitų apie Lietuvą paklausyti. Be mūsiškio prof. *Puzino* archeologijos tyrinėjimų negaliu čia nepaminėti *M. Alseikaitės-Gimbutienės* kruopštaus darbo (Die Bestattung in Litauen in

1) Žr. mano: Baltijos ir Juodosios jūros sujungimas vandens keliais. Lietuvos ūkio atstatymo studijų komisijos darbai. Boston, Mass. 1952.

2) Žr. mano: Lietuvos praeities vaizdai, Kaunas 1939, p. 38-46.

3) T. Zeiferts. Latvijos istorija. Kaunas 1927, p. 9.

der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen 1946). Didelis ir įdomus veikalas. Smulkiai sutraukta ir kritiškai sudorota, kas iki šiol lietuvių archeologijoj nuveikta.

Į rytus nuo Lietuvos iškasenos rodo, kad senovėje lietuvių gyventa ir Dauguvos, Volgos, Okos, Dniepro augštumose. Įvardijant žymesnes vietas bei sritis, šitaip skambėtų. Tai būtų Polocko, Vitebsko, Minsko, Smolensko sritys, Kasplės upė. Paskiau Volgos augštupis ir Okos upė (Kalūga, Orel). Dniepro augštupis ir jo intakai: Sožė, Astra, Yputis, Desna. Pagaliau rytpiečių Prūsija ir Sūdava arba Užnemunė. Prie Užnemunės priskaitomos ir šios vietos: Pagirio Bielsko sritis iki Baltvyžio girios, Būgo ir Pripečio upės, Lietuviškoji Brasta, buvusi jotvingių sostinė Drohičynas, Mielnikas.[4])

Užsilikusių upių vardai ir vietovardžiai, kuriuos daugiausia Būga ir Berlyno slavistikos profesorius M. Vasmeris tyrinėjo, taip pat rodo, kad šiame plote gyveno lietuviai. Ir Maskvos gubernijoj randame lietuviškų vietovardžių. Jau ir patiems rusams seniau metėsi akysna šalia Maskvos pvz. Mažaisko pavadinimo lietuviškumas (rusai rašo Možaisk, taria Mažaisk).

Kriviai — lietuvių padermės

Taigi, Lietuvos rytuose seniau gyveno lietuviškos kilmės gyventojai. Archeologiniai radiniai rodo, kad jie net iki istorinių laikų ten išgyveno. Atsikraustę švedai — rusai rado Polocko ir Smolensko srityse krivius, kurie užėmė plačiausius plotus iki Maskvos. Į šiaurę nuo Maskvos jie valdė finougrus net iki Beloozero.

Žymiausias ukrainų probūtovės tyrinėtojas Pragos prof. *Ščerbakivskij* (pernai miręs Londone) laiko krivius lietuviais. Jis randa įdomiu daiktu, kad IX a. Lavrentijo metraštis, smulkiai išskaičiuodamas finougrų ir slavų padermes, nei prie pirmų, nei prie antrų nepriskaito krivių.[5])

Rusų archeologas Spicynas taip rašo apie Vladimiro pilkapius (Vladimirskije Kurgany 171 ir 168 p.): *"X a. Rostovo sritis (Vidurinė Maskolija) buvo apgyventa žymiomis masėmis Smolensko krivių,* kurie užėmė ne tiktai Rostovą (Jaroslavskij), bet ir Jaroslavlį, Suzdalį, Jurjėvą ir Gerijaslavą (Zalieskij). XI ir XII a. šis kraštas, be šiaip gyventojų prieauglio, padidėjo dar čionykščių rytų finų asimiliacija ir naujais atsidanginusiais smoleniškiais ir dauguviškiais kriviais . . . *Nėra X amžiaus kapų, kuriuos galima būtų priskaityti pietinėms ar vidurinėms rusų padermėms (ukrainams ir gudams)".*

Pačiam krivių krašto gale rytuose, prie Maskvos, kaip *Ipatijo metraštis* rašo, dar XI ir XII a. Gžatsko ir Mažaisko apylinkėse gyveno baltų padermės galindai (goliad').[6]) Jie be abejo bus tie patys kriviai, tik pačiam pakrašty, gale, gyveną. Kituose pakraščiuose gyveną baltai irgi taip pat vadinami žemgaliais, latgaliais.

Krivių santykis su rytų galindais bus ne kitoks, kaip ir prūsų su savo pakraštės galindais, kuriuos graikų geografas Ptolemajus (†178) mini II amžiaus pirmoj pusėj po Kr. gyvenus. XIV a. mes randame juos Allenšteino, Unguros, Guldapės, Margrabavo, Luko, Leco, Jonburgo, Ortelsburgo ir Zensburgo apskrityse. Kalbos atžvilgiu Būga laiko šiuos galindus prūsams artimiausiais.[7])

Kad kriviai buvo lietuviai, tai tvirtina ir lenkų Bielskio kronika, kur rašoma, kad lenkų karalius Boleslavas 1264 m. nukariavęs jotvingus ir kad jotvingų kalba buvusi ta pati kaip ir lietuvių, prūsų ir polotėnų tautos: "Ci ludzie iednegoź języka y národu byli z Litwą, z Prusy, y Połowcy".[8]) O polotėnų Dauguvos sritis tuomet buvo krivių gyventa.

Latviai berods daugiau turėjo santykių su kriviais. Padauguvy jie buvo kaimynais. Jie ir šiandien tebevadina Rusiją Krievija, o rusus krieviais, kadangi seniau ten gyveno kriviai, kurie paskiau išvirto gudais bei rusais. Tokių pavyzdžių turime daug. Galiją nukariavo frankai su kitais germanais, bet jie ištirpo, ir beliko šiandien tik jų vardas.

Mums krivių vardas labai gerai pažįstamas: krivis, krivė, krivulė, krivių krivaitis, Krėvė, Krivickas . . . Juos tebesupa dar pasakos rūbai, kaip ir daug kitų tautos vardus. Nėra taip lengva peršviesti žilos senovės miglas.

Vienalytės rusų valstybės užuomazga ir jos duomenys

Probūtovės laikais baltai skyrė finougrų tautas nuo slavų. Šiaurėje gyveno finuograi, o pietuose slavai. Atvykę švedai IX a. įsikūrė Suomijos įlankos pietuose, ne slavų krašto, kaip kai kurie klaidingai mano bei norėtų, bet fi-

[4]) Dr. M. Alseikaitė-Gimbutienė, Die Bestattung in Litauen in der vorgschichtlichen Zeit. Tuebingen 1946, p. 100-111.

[5]) Prof. Dr. V. Ščerbakivskij. Formacia ukrainskoj naci:. Naris praistorii Ukraini. Praga 1941, 131 ir 141 p.

[6]) Ernst Fraenkel, Die baltischen Sprachen. Heidelberg 1950, 66p. To paties: Lingua Posnaniensis, II. Poznan 1950, 267-8 p.

[7]) K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. Kaunas 1924. LXXIII, LXXIV.

[8]) Būga. LXXV p.

ADOMAS GALDIKAS PAVASARIS (tempera)

nougrų gyvenamose vietose. Tai rodo vietos vardai. Slavų ten visai negyventa. Todėl savo naujas įkurtas sodybas švedai pavadino švediškai. Variagų bei rusų nausėdija, Riuriko rezidencija, vadinosi Holmgardr, ne Novgorod.[9]) Hanzos laikais, kai vokiečiai ir Skandijos pirkliai čia sukinėjosi, — Naugart ir Novwerden. Tik žymiai vėliau suslavėjusi ši vieta pasivadino Novgorodu. Tam pritartų dar ir šis duomuo. Rusų Lavrentijo kronika, išskaičiuodama slavus, kaip polianus, derevlianus, dregovičius, severianus, oclynianus . . . neranda tam tikro vardo Naugarde įsikūrusiems slavams. Tuos slavus vadina naugardiškiais. Tenykščios slaviškos padermės, ten susidariusios, ir nebuvo. Jie visi buvo svetimkraščiai atvykėliai kaip rusų bei švedų valdiniai.

Lavrentijo metraštis priskaito 18 finougrų tautelių! Jų kraštas tuomet buvo skystai apgyventas. Žmonės versdavosi daugiausia medžiokle ir žvejyba. Apie kokius miestus nėra ir kalbos. Tais laikais ir Karolius D. neturėjo savo nuolatinės sostinės! Atsibrovėliai švedai įrengė sau pilis pagal "didįjį vandens kelią", apsikasė pylimais ir apsitvėrė tvoromis nuo priešų. Jiems rūpėjo ne tik prekiauti, bet ir šį kraštą pavergti. Pirkliai buvo ir kariai. Kad pirkliai karo žygiuose dalyvavo ir didelę įtaką turėjo, matome ir iš Rimberto Apuolės mūšio aprašymo.

Kijevo vienuolis Nestoras (†1114) savo kronikos pradžioj pasakoja, kad slavų pasiuntiniai IX šimtmety pakvietė švedus rusus: "Mūsų žemė gera ir derlinga, tačiau nėra tvarkos, ateiki-

9) Jomsviking Saga og Knytlinga tilligemed Sagabrudstykker og Fortaellinger vedkommende Danmark. Kongelige Nordiske Oldskrift—Gelskab. Kopenhaga 1829. Meyers Gr. Konversations—Lexikon. IV Bd. 1909. Leipzig - Wien.

te mus valdyti ir tvarkyti". Teisinga, kad maža vienybės tarp rytų slavų būta, tačiau rusai atėjo neprašomi, o pasinaudodami slavų silpnumu.

Rusai Riurikaičiai sugebėjo nuo Suomių įlankos iki Juodosios jūros sujungti didžiausius plotus po savo geležine ranka. Pasirinko savo valdžios vidurkiu Kijevą. Čia netoliese žavėjo graikų Bizantijos kultūra, o jos turtai viliojo. Kijevo kraštas buvo ukrainų. Patys švedai—variagai, vadinami rusais, laikui bėgant suslavėjo. Paliko savo vardą nukariautoms tautoms ir sujungtoms į vieną rusų valstybę.

Riuriko giminė visur stengėsi užimti žymiausias vietas. Matyt, Kijevo kunigaikščiui Vladimirui D. (913-1015) buvo nepatikimas jo tautietis švedas Rogvaldas Polocke, kuris valdė krivius padauguvy, kad jį nužudo, o jo dukterį Ragnėdą veda.[10]) Įdomu, kad Riurikaičiai įsitvirtina ir augštutinėj Volgos srity, bet į šiaurę nuo Maskvos. Turbūt, ne vien dėl prekybos ir susisiekimo sumetimų, bet ir dėl to, kad Maskvos apylinkėse dar nenukariauta lietuvių kilmės tauta išsilaikė iki XII a. Tos finų vietos Maskvos šiaurėj irgi priklausė kriviams ir buvo prie antro svarbaus upių kelio tarp Volgos ir Naugardo, kuris bėga šalia Valdajaus augštumos per Tverę. Mes matom ten trumpą laiką valdančius Vladimiro D. sūnus Borisą ir Glebą, kuriuos jų brolis Kijevo kunigaikštis Sviatopolkas išžudė. Ten iškilo vėliau šios vietovės: Rostovas, Muromas, Suzdalis, Vladimiras.

Kol Kijevas buvo rusų sostinė, ukrainai, kurie tuomet vadinosi polianais, turėjo rusų valstybėje pirmenybę. Jie buvo daugiau apsitrynę, negu kiti rusų slavai, gyvendami prie patogaus kelio į Juodąją jūrą, kuri pasižymėjo iš seno judria prekyba, ir šalia Balkanų pusiasalio kultūringų kraštų. Ukrainai naudojosi po rusų valdžia prekyba, "didžiuoju vandens keliu" ir taip pat Naugardo - Volgos upių keliu. Jie buvo pirmutiniai, kurie platino naują tikėjimą. Iš tikrųjų šiame Kijevo laikotarpyje matėsi pažanga, kuri Maskvos laikais sustingo.

Suslavėję pirmutiniai Kijevo kunigaikščiai pasuko ta kryptimi ir visus savo valdinius nugalėtuose kraštuose. Jie malė finus ir krivius į vienalytę tautą. Slavų skverbimosi kylys į lietuvių žemes, kuris jau prieš švedus buvo slavų (gudų-dregovičių, lenkų) pradėtas varyti nuo Pripečio Dauguvos link, dabar nepalyginamai sustiprėjo. Kriviai ir kiti buvo visai atkirsti. Profesorius Ščerbakivskij daro išvadą: *"Labai didelė ir svarbi krivių padermė suslavėjo, kuri tokiu būdu kalbos atžvilgiu iš lietuviškos pasidarė gudiška".[11])* O kita, tolimesnė, krivių dalis turėjusi žymų vaidmenį Maskolijos sukūrimui šiaurėje. Jie būdami augštesnės kultūros, darė įtakos ten gyvenusiems finams.[12]) Čia surusėjo kriviai jau vėlai. Seniausias Kijevo Ipatijo metraštis mini dar tose vietose baltų tautą XI ir XII amžiuje. Riurikaičiai puldinėjo juos gyvenančius Okos intakų Ugros ir Protvos srityse, kurios yra Maskvos gubernijoj: Iziaslavas — 1058 m., o Sviatoslavas 1147 m.

Juos rusino atsikėlę Kijevo Riuriko giminės valdovai ir, matyti, pirkliai iš Ukrainos, apsigyvenę palei "didįjį vandens kelią" ir antrąjį upių kelią iš Naugardo Volgos link. Kokių slavų čia Maskolijos šiaurėje būta, primena ir ukrainų atneštiniai tėviškės vardai, kuriais atsikėlėliai savo nausėdijas pavadindavo: Starodub (Zalieskij), Perejaslav (Zalieskij), Galič, Višgorod, Zvenigorod, Vladimir... Būdingas ir šių miestų priedas "Zalieskij" t. y. Užgirinis. Įvyko taip. Ukrainai būdavo kartkartėmis tyrumų tautų užpuldinėjami. Jiems dažnai tekdavo ieškoti išganymo giriose, kurios buvo šiaurėje. Už tų miškų įsikūrę Volgos Augštupy už Maskvos ir savo miestų vardus pažymėdavo užgiriniais, kad nesumaišytų su panašiais buvusioje tėvynėje. Tokiu būdu Maskolija kaip toliausias kraštas vėliausiai surusėjo ir susidarė iš krivių, Uralo finų, slavų ukrainų ir pagaliau totorių.[13])

Rytų krikščionybės įvedimo vaidmuo slavinime

Kaip jau minėjau, Kijevo kunigaikštis Vladimiras D. priėmė krikščionybę dešimto amžiaus gale (988). Nenuostabu, kad jis pasirinko stačiatikių tikėjimą. Ukrainai buvo iš seno graikų kultūros įtakoj. Be to, ir jų kaimynai bulgarai jau buvo stačiatikiai ir vartojo šventovėse seną bulgarų cerkvinę kalbą, artimą ukrainams. Anais laikais maža dar kuo skyrėsi viena nuo antros. Ši bulgarų liturginė kalba tapo bendra visoms rusų cerkvėms. Ir apskritai slavų kalbos dar maža tarpusavy turėjo skirtumų. Todėl jos pačioj pradžioj panaudodavo cerkvinę kalbą tikybinei literatūrai ir kronikoms. Cerkvių liturginės kalbos nekaitaliodavo, kad išvengus tikybinių ginčų, erezijų. Užtat literatūrinė kalba naudojosi laisve. Iš pradžių ji buvo ilgą laiką visoj Rusijoj ta pati. Ir ją vadindavo rusų kalba.

Su nauju tikėjimu ukrainai įgijo ir raštą savo tautos kalbai. Tai buvo labai svarbu. Statė visur dievnamius, kūrė vienuolynus, o prie jų

---

10) Dmitro Dorošenko. Slavienskij Svit. T. I, 29-30 p.

11) Ščerbakivskij. 141 p.

12) E. Fraenkel. Die baltischen Sprachen. 73 p.

13) Ščerbakivskij, 141-2 p.

ir mokyklas. Kilo švietimas. Naujas tikėjimas ne tik rišo didžiulės margaspalvės valstybės gyventojus, bet kartu ir rusino. Be abejo tai ne iš karto įvyko. Rusų priežodis sako: greitai pasaka sakosi, bet negreitai daiktas darosi. Taip ir čia. Truko keletas šimtmečių. Ir pats pažangos įkarštis sustingo, nusikrausčius stačiatikių vidurkiui Maskolijon.

Kunigaikštienė Ragnėda atvyko iš Kijevo su savo jaunu sūnumi Iziaslavu Riurikaičiu 990 m. į Polocką ir paskelbė krikščionybę krašto tikėjimu. Kiek vėliau užsimezgė ir krivių Smolenske naujas tikėjimas (1013). Ilgiausiai užsitęsė ši misija Maskolijos šiaurėje, kur krivių įtaka žymi buvo, — mažų mažiausia iki XII amžiaus galo. Krivių ir finų rusinimui čia daugiausia padėjo ši aplinkybė, kad su krikščionybe iš ukrainų atėjo kartu ir rusų kalba, raštas.

Pirmutiniais naujo tikėjimo platintojais matome ukrainus ir graikus. Pirmas Smolensko vyskupas buvo graikas Manuilas. Taip pat ir Naugarde daugiausia veikė ukrainai ir graikai. Šis žymus prekybos vidurkis jau 988 m. turėjo medinę katedrą. 1045-52 ji buvo Bizantijos architekto iš mūro pastatyta. Ir tame mieste kartu su jo apylinke 5-7 klm. tolio įrodomai būta 47 dievnamių ir vienuolynų! Anais laikais nėra tai nepaprasta. Ir Gotlando Hanzos mieste Visby priskaito apie porą dešimčių dievnamių. Padaužos normanai dažnai plėšdavo kitus, žudydavo. Žiaurūs buvo ir pirmieji rusų kunigaikščiai. Pasenę, kurie turtingi buvo, kiti jų atgailestaudavo, statydami ar sušelpdami vienuolynus ir dievnamius.

Rusams susilpnėjus dėl valdžios nevieningumo ir totorių užpuolimo, susivienijusi Lietuva išsiplėtė iki Maskvos ir Juodosios jūros. Ten rytuose jau buvo pamažu išsiplatinusi bendra visiems rusų kalba. Po Lietuvos valdžia paliko ir toliau ta pati kalba. Ir pačioj Lietuvoj savo raštinėse naudojosi kaip valstybine kalba. Panašus dalykas matomas ir Vakarų Europoj, kur lotynų kalbą ilgą laiką vartojo. Savaime aišku, kad ši rusų kalba šiek tiek prisiplakė prie gudų ir ukrainų, o ne prie maskolių. Tačiau jos nevadino nei gudų nei ukrainų kalba, bet rusų. Ir Lietuvos 1588 m. Statute sakoma, kad valstybinėse raštinėse reikia rusiškomis raidėmis rusiškai rašyti. O Lietuvos didysis kunigaikštis pvz. Gediminas vartojo titulą Rex lithuanorum et ruthenorum — lietuvių ir rusų karalius. Aplamai slavai, būtovės laikams prasidedant, savo kalba maža tesiskyrė. Jei paimsim Lietuvos Statutą ir ukrainiečių bei gudų šių dienų kalbas, pastebėsim didelį skirtumą. Taip daug šios kalbos laikui bėgant pasikeitė.

Rytų tikėjimas ir jų raštas turėjo įtakos mūsų visuomenėje. Kai kurie pareigūnai priimdavo naują tikėjimą. Net paties kataliko Lietuvos karaliaus Mindaugo sūnus Vaišvilkas keliauja į Graikijos Afono vienuolyną pagilinti tikėjimą ir vėliau kuria vienuolyną ant Nemuno kranto netoli Naugarduko. Ir gudų kalba daro įtaką lietuvių kalbai. Iš visų slavų kalbų, atrodo, gudų kalba mums artimesnė. Be abejo paveikė jų kalbą čia sugudėję kriviai ir šiaip mūsų kaimynystė su jais. Į mūsų kalbą patenka daug gudų žodžių. Visų pirma, žinoma, įsibrauna per gudų stačiatikių tikėjimą šitokie žodžiai: bažnyčia, gavėti, krikštyti, zvanyti, kūma . . . Prof. Fraenkelio spausdinamas didžiulis etimologinis žodynas aiškiai rodo, kad dauguma lietuvių svetimžodžių iš gudų pasiskolinta.[14])

Kaip matėme, įkūrus švedams rusų valstybę, lietuvių giminaičiams rytuose buvo nelemta. Tačiau vakaruose, prie Baltijos jūros, lietuviai nepalūžo. Jų brolių pražūtingas likimas juos sudrūtino. Dabar iš vieno eina į kovą su jotvingais ir prūsais prieš rusus.

Tai girdime iš užsilikusios augštos vertės poezijos kūrinio sena rusų kalba "Žodis apie Igorio karių būrį" (Slovo o polku Igreve). Daina apie Sviatoslavo sūnaus Igorio pralaimėtą mūšį 1185 m. Tą poetingą seniausią ukrainų dainą, matyt, sukūrė asmuo artimas Riurikaičių, Kijevo didžiųjų kunigaikščių, rūmams ir todėl gerai pažinęs anų laikų gyvenimą. Prisimindamas garsius pirmuosius Kijevo valdovus, vaizdžiai pasakoja ir apverkia savo laiko Riuriko giminės kunigaikščius, kurie didelėj nesantaikoj gyveno ir nebegalėjo apsiginti nuo savo priešų: pietuose — nuo turkų-polovcų, šiaurėje —nuo lietuvių, kurie drauge kariauja su jotvingais ir prūsais prieš rusus. Ypatingai pabrėžia lietuvių puikius ginklus ir narsumą. Sula nebetekanti sidabrine srove į Perejaslavlio miestą, Dauguva tapusi bala dėl skrendančių lietuvių raitelių būrių. Igorio giminaitis Iziaslavas tik pamėgino žvanginti lietuvių šalmus,tačiau pats buvo privanotas ir per skydą lietuvių kardais kovos lauke ant krauju pasruvusios žolės.[15])

---

[14]) E. Fraenkel. Litauisches etymologisches Woerterbuch. Heidelberg 1955.

[15]) Dr. R. Abicht. Slovo o polku Igoreve. Leipzig 1895. H. Gregoire, K. Jakobson, M. Szeftel. Tas pats veikalas su prancūzų, anglų ir lenkų vertimais. New Yorkas 1942. 168, 169, 210 p.

ŠV. KAZIMIERO KOPLYČIA VILNIUJE

DR. POVILAS REKLAITIS

II

Šv. Kazimiero koplyčios monumentalinis ciklas

Turtingoji koplyčios barokinė dekoracija nėra vien nesuvaržytos fantazijos išsiliejimas ar tradicinių ornamentų sukomponavimas, bet ji nemažiau tvarko ir pabrėžia iliustracinius ir simbolinius elementus, kurie monumentalinio meno kūrinyje demonstruoja šventumo pasireiškimus vaizdžiomis istorijų scenomis arba atskiromis figūromis, tapyba ir skulptūra. Tokiu būdu dekoracija ir simbolika yra sutapę į vientisą plastinio meno kūrinio idėją. Jei koplyčios dekoracijos formų pobūdis kalbėjo apie luominių ir pasaulinių jėgų poveikį šv. Kazimiero šventovės statybai, tai simbolinė jos programa mus veda tiesiog į religinę ir hagiografinę sritį. Ką šiandien šv. Kazimiero koplyčioje galima matyti, tėra fragmentai ar pakaitalai kūrinių, buvusių čia prieš karą su maskviečiais ir jų siautėjimą Vilniuje (1655-1661), o tų pakaitalų atsiradimo istorija nėra gerai žinoma.

Visų vėliausiai koplyčioje buvo atliktos *freskos*. Atrodo, dar po iškilmingojo pašventinimo (1636) jos nebuvo visiškai baigtos. Tai liudija dokumentiniai šaltiniai iš 1639 ir 1640-44 m., kalbą apie atlyginimus, išmokėtus tapytojui italui *Giacinto Campana* už darbus šv. Kazimiero koplyčioje. Šaltiniai, be to, mini tapytoją *Baltramiejų Strobelį* dirbus tais priešinvaziniais laikais koplyčioje. Ką tiedu meistrai buvo padarę, nėra tiksliai žinoma. Tik dvi labai blogai išlikusios freskos dviejuose iš keturių pandantivų altoriaus pusėje priskiriamos G. Campanai. Jos 1934 m. buvo restauruotos prof. Rutkovskio. Freskos vaizduoja šv. Kazimiero ciklo du momentus: 1. Šventasis Kazimieras priima iš angelu savo emblemas kryžių ir leliją su įrašu HIS ORNARI ET MORI; 2. Karalaitis, apsuptas angelų, gieda Marijos himną OMNI DIE DIC MARIAE, ką ir čia skelbia įrašas freskoje. Kituose dviejuose pandantivuose senųjų freskų visiškai nebeliko, į juos įdėtos P. Smuglevičiaus drobės su alegorinio pobūdžio kompozicijomis.

Kurio meistro freskos prieš 1655 m. katastrofą puošė rytinę ir vakarinę sienų plokštumą, nėra žinių. Iki mūsų dienų išlikusios dvi plataus masto freskos buvo darytos vėliau žymaus freskininko *Delbenės* apie 1690-94 m., kai jis, atkviestas Jono Kazimiero Sapiegos, dirbo Vilniuje ir Pažaislyje, vėliau ir Bielanuose, visur palikdamas savo individualaus stiliaus kūrybos pėdsakų. Jo dvi freskos Vilniaus koplyčioje įsakmiu realizmu ir barokinės kompozicijos dramatiškumu pasakoja maldininkui apie du dideliu stebuklu, kurie įvyko prie šv. Kazimiero palaikų. Vakarinės sienos freska — išlikusi geriau — duoda jaudinantį stebuklo pasakojimą, kai prisikėlė prie karalaičio paminklo tėvų atnešta mirusi vilnietė mergaitė. Tą įvykį jau 1520 m. aprašė Z. Ferreri. Antroji freska rytinėje sienoje, tapyta tos pačios rankos, rodo 120 metų po šventojo mirties įvykusį atidengimą, kai "Vilniaus kanauninkas Jurgis Sviencickis atidarė karstą ir rado šv. Kazimiero kūną nepaliestą, tarytum dabar įdėtą". Dramatinį veiksmą abiejų freskų scenose pabrėžia stiprūs judesiai. Pasikartojančios iškeltos rankos atvertomis plaštakomis yra labai senas "nuostabos gestas", žinomas senovės iliustracijai. Viduramžių mene jis kartojosi Lozoriaus prisikėlimo paveiksluose. Tieji gestai ir tos suklupusios ant kelių, šventos pagarbos sukrėstos povyzos ir įstrižai pamestas karsto dangtis vaizdingai rodo, kad scenoje norėta duoti pats stebuklingo įvykio momentas ir pats pirmasis liudininkų įspūdis. Čia, kaip Pažaislio Delbenės freskose, paveikslo fonai nepriklausomai nuo grupės tolsta fantastinėmis kolonadomis į gylį, kai gero piešinio, bet laisvu ekspresyviu brūkšniu nutapytos figūros telkiasi priekyje ir įtikinančiai moko žiūrovą.

Po Delbenės freskomis motomos mažos *sidabrinės šešios reljefinės lentelės* taip pat pasakoja šv. Kazimiero istoriją. Nėra žinios, kada jos buvo padirbtos. Sunku prileisti, kad per invazijos siaubus jos būtų čia nepaliestos iškabojusios. Įdomu, kad Fijałekas, pastebėjęs ant dviejų iš jų pavaizduotą Vilniaus Trijų Kryžių kalną, vis dėlto tvirtino, kad tai esąs pirmas įrodymas apie Trijų Kryžių buvimą ten jau apie 1636 m. (plg. Ateneum Wileńskie, I, 1923, p. 329).

Freskos ir reljefai duoda karalaičio gyvenimo istoriją ir išskleidžia vaizdžiai tokius įvykius,

šv. Kazimiero koplyčios interjeras. Delbenes freska, Jogailaičių statulos, šventojo karsto altorius.

kurių realumas įrodo jo šventumą. Yra pagrindo manyti, kad koplyčios sienose karalaičio gyvenimo atvaizdavimas, sudarant dekoracijos planą, rėmėsi apgalvota programa, kuri tada, jo kultui pasiekus savo apogėjų, sau minčių sėmėsi iš seniau nusistojusios ikonografinės tradicijos. Matėme, kad du didieji stebuklai, rodą šv. Kazimiero galią gamtinėje sferoje, duoti plačiomis, iš esmės realistinėmis freskomis apatinėje sienų zonoje. Šios freskos gerai matomos maldininkams. O freskos, atžyminčios mistiškus šv. Kazimiero santykius su dangaus sfera, nukeltos augštyn prie kupolo. Šios freskos nesudaro pilno šv. Kazimiero ciklo. Pasigendame eilės svarbių scenų, ypatingai brangių Vilniui. Šv. Kazimiero koplyčioje šiandien teturime tik didelio monumentalinio ciklo fragmentus.

Aprašymai tvirtina, kad aprėmintuose keturkampiuose tarp piliastrų priešinvaziniais laikais buvę įterpti *dideli sidabriniai reljefai,* ku-

šv. Kazimiero karsto atidarymas. Delbenes freska.

rie taigi turējo duoti pilną šv. Kazimiero istoriją. Mažieji sidabriniai reljefai tuo tarpu greičiausia tēra pakaitalai didiesiems ir buvo padirbdinti poinvaziniais laikais arba galējo būti išimti iš tikrai koplyčioje buvusio šoninio altorēlio retablo ir sukabinēti ant sienos. Šitam klausimui išaiškinti būtų reikalingas pačių darbų originalų patikrinimas. Iš kitos pusēs, sistematiška peržvalga visų iliustruotųjų šventojo gyvenimo aprašymų—nuo XVI iki XIX amžiaus—galētų išaiškinti, koks buvo tasai šv. Kazimiero istorijos ciklo pobūdis ir koks yra jo santykis su kūriniais Vilniaus koplyčioje. Šv. Kaziimero ikonografija turējo susiformuoti panašiu būdu kaip ir kitų šventųjų: iš biografinio pasakojimo susikristalizavo optiškai efektingų ir svarbesniųjų įvykių scenos, iš pradžių iliustruotoje knygoje nusistojo jų eilē, skaičius, o vēliau, jau sąveikoje su monumentaliuoju menu, ir jų kompozicinēs schemos ir visas motyvinis aparatas.

Tokią prielaidą jau patvirtina žvilgsnis į vieną seną hagiografinį veikalą apie mūsų šventąjį italų kalba: "IL BREVE COMPENDIO DELLA VITA MORTE, E MIRACOLO DEL SANTISS. mo PRĒCIPE CASIMIRO Figlio del Magno Casimiro Rè di Polonia" etc., sudarytą basojo augustinijono italo *Fra Hilarione di Sant' Antonio,* pasinaudojant Z. Ferreriu, Kromeriu, Strijkovskiu ir kitais šaltiniais, ir išleistą 1629 m. Neapolyje pas Aegidio Longo, in-8°. Šis gyvenimo aprašymas gausiai iliustruotas vario raižiniais, kurių bent dalis, reikia manyti, yra paruošti pagal senesnių leidinių pavyzdžius, jei ne tiesiog pakartoti iš senesnio lotyniško leidinio, nes įrašai paveiksluose yra lotyniški. Kiekvienu atveju, Fra Hilarione veikale turime vieną iš seniausiųjų mums žinomų šv. Kazimiero ikonografinių ciklų, kurio eilę, turinį ir kompoziciją stebēdami, galime suprasti atskirai vaizduojamas šv. Kazimiero istorijos scenas ir rekonstruoti jo ciklą monumentaliniuose sprendimuose. Visų pirma Fra Hilarione duoda medalijonuose aplink šventojo "Vera Effigies S. Casimiri Regni Poloniae Principi et Patroni" sekančias karalaičio švento gyvenimo scenas: 1. Ante Sanctissimums Sacramentum orans extra se raptus saepe usus est; 2. Lecta regalis abiecta mollitae, in nuda humo cubat; 3. Media nocte ante Ecclesiae valvas devote orat; 4. Medetur et sanat Militum vulnera magna charitate; 5. Disciplinis se cedit usque ad effusionem sanguinis; 6. Oblatum Ungariae Regnum respuit. Seka jau tekste įterptos iliustracijos, kurios, lyginant su medalijonų paveikslais, turi kiek geriau sutvarkytas kompozicijas.

Pati pirmoji yra mistiškoji šv. Kazimiero scena (raižinyje 65 psl.), kurioje karalaitis, padējęs kunigaikščio kepurę ant žemēs, klūpo prieš Dievo Motiną, nusileidusią debesiu, ir gieda savo himną: Omni die dic Mariae. Pastebētina, kad žinomasis Carlo Dolci idealinis šv. Kazimiero portretas jungia ikonografiniu požiūriu tą patį "Vera Effigies" karalaičio biustą su "Omni die dic Mariae" scenos elementais, kuriuos visus nebuvo sunku pasemti iš itališkų leidinių apie šv. Kazimierą iliustracijų plg. dangun pakeltą žvilgsnį, šalia padētą kepurę, debesis ir visą mistiškai-ekstatišką nuotaiką). Fra Hilarione tolimesniame biografijos tekste iliustruojami šv. Kazimiero didieji pomirtiniai stebuklai. Mergaitēs prisikēlimo stebuklas, vadinamas pirmuoju, duodamas raižiniu 101 psl. ir aiškinamas taip: "Miracolo I. Risuscita il beatissimo Prencipe Casimiro una Filiuola morta a'prieghi de'suoi Genitori, che con molte lacrime erano ricorsi nel suo santo Sepolcro". Scena Dęlbenēs freskoje Vilniaus koplyčioje sukomponuota kitonišku būdu, betgi galima atpažinti panašius šalutinius motyvus: motinos figūrą kairēje pusēje su iškeltomis rankomis ir klūpantį tēvą dešinēje; nevaizduojamas šv. Kazimieras pasirodęs debesyje.

Šv. Kazimiero pasirodymą kapitono aprangoje Lietuvos kariuomenei prie Dauguvos duoda antruoju stebuklu raižinys 105 psl.: "Miracolo II. Appare visibilmente il B. S. Casimiro ad un Essercito, vestito di vesti bianche sopra un Cavallo bianco, e fà strada à quei Soldati, acciò passino sicuri un Fiuma, e per mezzo dell'istesso attengono la vittoria contra Moscoviti". Šv. Kazimiero antrą pasirodymą Lietuvos kariuomenei prie Polocko duoda trečiuoju stebuklu raižinys 111 psl.: "Miracolo III. Appare di nuovo in aria visibilmente il Beato Casimiro al suo Essercito, vestito da Capitano, e mentre si dà il segno della Guerra, si fà in inanzie, e co'il suo maestoso sembiante spaventa, e constringe i nemici à voltar faccia, restando alla fine i Soldati Lituani, e Polonesi con maggior vittoria di prima". Šitos scenos motyvus kondensuoja žinomasis Karžygių koplyčios šv. Petro ir Povilo bažnyčios Antakalnyje reljefas "S. Casimiro apparente in aere quasi duce exercitus MDL vicit Muscos", nes jame šv. Kazimieras parodytas ne danguje, kaip sako cituotas reljefo įrašas, o kaip karo vadas ant žirgo, betgi ne kapitono aprangoje, o su kunigaikščio kepure ir Lietuvos kariuomenēs priekyje, kai kitoje pusējo joja įnirtęs priešas — maskviečiai.

Netenka abejoti, kad visų šių svarbių stebuklų scenų, monumentalioje formoje atvaizduotų, netrūko priešinvazinēse Vilniaus koplyčios

inkonografinėse programose, bet rusams ypatingai tuos prieš juos nukreiptus kovų vaizdus sunaikinus, jos vėliau nebuvo atnaujintos. Svarbu pažymėti, kad Fra Hilarione knygoje dar trūksta ketvirtojo šv. Kazimiero pomirtinio stebuklo — karsto atidarymo scenos, kurią jau turime Delbenės freskoje. Nedidelis sceniškai išvystytų paveikslų ciklas, kaip jis matomas Fra Hilarione veikale, vėlesniuose šv. Kazimiero gyvenimų leidiniuose turėjo būti praplėstas ir praturtintas motyvais.

Šv. Kazimieras gieda Marijai himną (Fra Hilarione "Il breve Compendio" 65 psl. iliustracija).

Tarp koplyčios piliastrų giliose apskritose nišose, kurių kiekvieną iš viršaus vainikuoja iškilmingas klasikinis balto marmuro frontonas, sidabru blizga aštuonios natūralaus didumo "Jogailaičių" — kunigaikščių ir karalių statulos. Kuri statula kurį iš valdovų vaizduoja, nėra tikrai žinoma. Primuštosios lentelės praeityje buvo keičiamos. Nėra taipgi išaiškinta, ar teisinga tradicija, kad jos XVII amžiuje buvo iš masyvaus sidabro ar tik sidabrine skarda padengtos. Neaugšta šitų darbų meninė kokybė leidžia greičiau spėti, kad vis dėlto tai yra vėlesnių laikų pakaitalai, atlikti kokio provincinio meistro, nes jei žuvusios skulptūros altoriuje buvo iš sidabro lietos, tai nekitaip turėjo būti ir su šiomis. Mums čia svarbu pažymėti, kad šios statulos nėra kokia laisva dekoratyvinė ar kitokia svetima įsiterpusi serija. Šventojo dorybė ir *kilmingumas* barokinėje sąmonėje darė Kazimierą specifiniu šventuoju — Švenčiausiuoju Kunigaikščiu (Sanctissimus Princeps), nes ne vien religiškai-moralinis kilnumas, bet ir augšta kilmė barokui buvo absoliučiai galiojančios vertybės. Kad jis yra šviesiausios giminės švenčiausias žiedas, šitoji sidabru spindinti valdovų galerija turėjo akivaizdžiai demonstruoti. Tokiu būdu ir karalių statulos priklauso prie šv. Kazimiero ikonografinio ciklo: HAEC EST IAGELLONIAE PROSAPIA DIGNISSIMA. Tokią antraštę turi Fra Hilarione veikalo šventojo giminės lentelė (157 psl.), kurioje mažomis karūnomis, sudėstytomis aplink didelę Jogailos karūną ir Lietuvos vytį, kaip dinastinį herbą, pažymėti atskiri giminės reprezentantai, o pačio šv. Kazimiero karūna apvesta spindulių vainiku.

Mergaitės prisikėlimo stebuklas (Fra Hilarione "Il breve Compendio", 101 psl. iliustracija).

Jei 1692 m. Mechelno jėzuitų kolegijos sodaliai, procesijoje apsirengę vaizdavo šv. Kazimiero karališkąją giminę, neišskiriant ir kardinolo Fridricho Jogailaičio — šventojo brolio, tai ir jie pakartojo tą pačią šv. Kazimiero ciklo tradiciją jau vaidybiniu būdu. Fra Hilarione raižinys Fridrichą Jogailaitį genealogijos "medyje" pažymi kardinolo kepure, ne karūna: šitoji deta-

Kapitono aprangoje pasirodęs šv. Kazimieras perveda Lietuvos kariuomenę per Dauguvą. (Fra Hilarione "Il breve Compendio" 105 psl. iliustracija).

Jogailaičių statulos ir sakykla. (šv. Kazimiero koplyčios Vilniuje pietrytinis kampas).

lė tikriausiai siekia Ferrerio laikus, kai kardinolas iš Jogailaičių giminės, miręs 1503 m., dar buvo visų atminime.

Šv. Kazimiero altorius

Prof. M. Homolickis jau XIX amžiaus vidury iš Vilniaus kapitulos aktų surankiojo žinias apie šv. Kazimiero koplyčios altorių ir kitus įrengimus, kokie jie buvo prieš maskviečių karą ir invazijų naikinimus (Wizerunki i roztrząsanie naukowe, XIII, 1840). Nebuvo tada dabartinio gražaus stiuko reljefo, kuris kaip platus retablas dengia pietinės koplyčios sienos vidurį. Prieš invaziją altorius buvo žymia dalimi iš gryno *sidabro:* tamsaus medžio fone atsimušė masyvus sidabrinis krucifiksas, po juo — Dievo Motinos, šv. Jono ir klūpančios Marijos Magdalenos sidabrinės, natūralaus dydžio figūros. Viršum altoriaus du sidabriniai angelai laikė paauksuotą šventojo kūno relikvijorių karstelio formoje, ant kurio stovėjo brangi šv. Kazimiero sidabrinė statulėlė. Altoriaus 16 didelių žvakidžių, mensa ir antependijas — viskas buvo iš gryno sidabro su paauksintais ornamentais. Abipus relikvijų altoriaus stovėjo du dideli kande-

liabrai, papuošti šv. Kazimiero atvaizdais reljefe, ir po du šoniniu altorėliu su retablais, sudarytais iš reljefinių sidabrinių lentelių šventojo gyvenimo temomis, be to, po šešias apaštalų figūras bei po šešias žvakides — viskas iš gryno sidabro. Į dešinę nuo altoriaus durys vedė į mažą zakristiją, kurioje buvo sudėtas didelis altoriaus įrankių lobynas. Ties altoriumi kabojo *gryno aukso* lempa, kurią dovanojo ir pati pirmoji įžiebė karalienė Cecilija Renata vos porą savaičių prieš savo mirtį (1644). Koplyčios viduje kabojo 63 sidabrinių lempų sietynas, dovanotas karalienės Konstancijos. Taip pat kairėje nuo altoriaus, koplyčios kampe, dar šiandien tebestovinti nepaprastai gracinga, nedidelė paauksuota sakykla iš XVII amžiaus pabaigos savo taurės forma ir ornamentų subtilumu atitinka pirmykščią altoriaus ir viso įrengimo tendenciją ir juvelyrinį pažibumą. Žymią dalį koplyčios brangenybių karalius Jonas Kazimieras turėjo dar prieš pat invaziją išimti valstybės iždui paremti iškilusiame kare. Tuomet iš koplyčios buvę gauta 292 centneriai sidabro (plg. J. I. Kraszewski, Wilno od początkow jego do r. 1750, II, 1840, p. 212). Likusi dalis brangenybių buvo evakuota ir pakeliui žuvo. Kas buvo koplyčioje pasilikę, sunaikino priešas. Visų labiausiai nukentėjo altorius. Šv. Kazimiero relikvijos buvo išgelbėtos, išvežant iš Vilniaus.

Po 1655-1661 m. karų ir okupacijos atnaujintasis altorius gavo visiškai kitą išvaizdą. Altoriaus naujasis išpuošimas tebuvo baigtas XVIII amžiuje. Jau 1664 m. šv. Kazimiero relikvijos buvo grąžintos atgal į Vilnių, bet švedų karo metu 1702 m. jas vėl reikėjo gelbėti, išvežant provincijon. Kadangi senasis sidabro karstas bevežiojant gerokai nukentėjo, Žemaičių vysk. Tiškevičius parūpino naujam karstui modelį, kurį kapitula patvirtino ir užsakė pas vieną iš geriausiųjų Vilniaus auksakalių. Į tą karstą 1742 m. buvo įdėtos šventojo relikvijos, ir jis pats naujai įtvirtintas virš altoriaus. Šis karstelis, kuris altoriuje tebebuvo iki paskutinio karo pabaigos, yra iš liepos medžio, apdėtas tik iš trijų pusių sidabro skarda ir ant kampų papuoštas paauksintais ereliais (pažymėtina, kad erelio motyvas koplyčioje sutinkamas marmuriniame frize, kuris juosia sienas, ir sakyklos bazėje). Karsto viduje buvo mažesnė dėžutė, užrakinta dviems raktais, kurių vieną laikė vyskupas, o antrą miesto magistras. Šioje dėžėje buvo dar trečia dėžutė — pats relikvijorius, apvyniotas audeklu, kuriame buvo sudėti kaulai, kiekvienas atskirai suvyniotas į atlasą ir kiekvieno pavadinimas pažymėtas kortele. Prie relikvijų buvo rasti aktai, sudaryti peržiūrint relikvijas 1664 ir 1667.

Šv. Kazimieras
(Trirankis Venerabilis Icon iš Vilniaus koplyčios altoriaus, sidabro dangą nuėmus).

VI. 20 d., dalyvaujant karaliui Jonui Kazimierui (abiejų dokumentų turinį in extenso pakartoja W. Zahorski, Katedra Wileńska, 1909, p. 91-92). 1858 m. relikvijos buvo vėl atidarytos, dalyvaujant prof. M. Homolickiui, kuris jas aprašė (Wizerunki i roztrząsanie naukowe, XIV, 1840, p. 31). Teišliko dalis kaulų, nes nemažai relikvijų buvo per kelis amžius išimta ir išsiuntinėta. (Ypatingai daug relikvijų buvo išdalinta prieš pat invaziją, apie 1649-1655 m.).

XVIII amžiaus pradžiai priskirtinas vertingas altoriaus stiuko reljefas, kuriame skoningai sukomponuota pilna gracijos dangiškoji šv. Kazimiero apoteozė — Dievo Motina debesyse, apskrieta angelų būrių, džiaugsmingai žvelgiančių į karstą, nešamą dviejų angelų.

Šv. Kazimieras
(Trirankis paveikslas Venerabilis Icon iš Vilniaus koplyčios altoriaus su sidabro danga).

Taisyklingas jaunųjų kūnų atvaizdavimas ir psichologiškai motyvuotas skirtingų individų ir grupių traktavimas rodo čia dirbus geros mokyklos meistrą. Jo kiek lygų ir kone akademišką formų pobūdį pertraukia kai kurie ekstravagantiškumai, kaip pvz. iš reljefo plokštumos iššokančios figūros arba tie į žiūrovą nukreipti žvilgsniai ir jausmingos šypsenos. Reljefas iš viršaus dengiamas gipsinio altoriaus baldachino, ant kurio pasodinti du putai, laiką kunigaikščio kepurę su kryžiumi. Išbalansuotų formų retablinis reljefas ir tiesiog į jį įmontuotas relikvijorius duoda aštrų kontrastą tarp pirmojo vaizdinio idealumo ir karsto kultinio realumo, tarp spalviniai neutralaus ir santūraus stiuko ir brangaus metalo blizgesio. Relikvijos, kurios paprastai laikomos kape po altoriumi, dedamos į stipes ar mensą, čia yra pakeltos viršum jo, kas priklauso prie išimčių.

Kultinė sidabrinė statulėlė, dar paskutiniais laikais stovėjusi ant karsto, savo formų požiūriu yra gerokai nutolusi nuo retablo skulptoriaus virtuozinės technikos ir prilygsta greičiau viduramžių ar liaudies meno darbams; jos primityvios formos brangioje sidabro medžiagoje ir rafinuotų baroko meno kūrinių aplinkoje atrodo paradoksaliai. Juo labiau stebina mus šitos figūrėlės naivus ekspresionizmas, jos padidintos rankos, kuriomis šv. Kazimieras rodo savo dar labiau padidintas emblemas: kryžių ir leliją.

Šv. Kazimiero Venerabilis Icon

Iš karų ir invazijos suirutės buvo išgelbėtas labai senas, dar XVI amžiaus garsusis šv. Kazimiero trirankis paveikslas, kuris dabar padėtas po relikvijoriumi viršum tabernakulo. Savaime aišku, kad jis čia pateko kartu su relikvijomis iš senosios gotinės koplyčios. Jis jau tada buvo gavęs ypatingą kultinę reikšmę, nes buvo nešiojamas 1604 m. kanonizacijos paskelbimo šventėje ir 1636 m. relikvijų perkėlimo šventėje. Po invazijos jis minimas šoniniame altoriuje (Visit. gener. Eccles. Viln. a. 1743, f. 72 ir 73). Vėliau jis buvo pastatytas ant altoriaus ir turtingai dekoruotas Paveikslas turi 80 x 55 cm ir yra datuotas kairėje pusėje nutapytoje lentelėje su įrašu: "IVSTVS VT PALMA FLOREBIT, SICUT CEDRUM LIBANI MULTIPLICABITVR 1594 RENOVATVM" (plg. Liber Psalmorum XCI, 13). Kaip spėjama, apie 1636 m. paveikslas buvo apdėtas sidabrine ir paauksinta skarda — rūbeliu, paliekant atvirą tik veidą ir rankas; taip pat kepurė buvo papuošta sidabru. Toji skarda išdirbta reljefu, išgaunant gausių ornamentų kontūrus. Paprotys apdengti šventus paveikslus brangaus metalo skarda Rytų Bažnyčioje įsigali XVI amžiaus bėgyje (plg. H. J. Rothemund, Ikonenkunst, 1954, p. 60); XVII amžiuje ir Vilniuje sidabru apdengiami brangieji altorių paveikslai. Norint matyti, koks paveikslas buvo XVI amžiuje, reikia dangą nuimti. Šventasis nutapytas stovis bažnyčioje, kurios grindų plytelės matomos žemai. Jis apsirengęs raudonos spalvos rūbu su ilgomis rankovėmis. *F. Papée,* tyręs šv. Kazimiero portreto problemą, tvirtina, kad šv. Kazimieras čia pavaizduotas taip, kaip jis gulėjo aprengtas karste, ir spėja, kad 1534-36 m. atnaujinant koplyčią, jo karstas buvo atidarytas ir kūnas rastas įvilktas į raudoną rūbą, kas davė pagrindą paveikslo au-

toriui jį šitame raudoname velionies rūbe nutapyti. Ši aplinkybė leidžia spėti, kad paveikslas ir buvo apie 1536 m. padarytas. Tarp kitko, jau 1477 m. Venecijos pasiuntinys A. Contarini Trakų pilyje matė Kazimierą ir jo brolį šalia tėvo stovinčius tamsiai raudono satino drabužiais apsivilkusius.

Mūsų paveikslo prototipu F. Papée laiko apie 1520 m. nutapytąjį ir vėliau dingusį "Palaimintojo paveikslą" Vilniuje, kurio refleksą galima stebėti medžio raižinyje, išspausdintame 1521 m. Krokuvoje išėjusios Z. Ferreri knygelės "Vita beati Casimiri Confessoris" tituliniame lape. Raižinio kompozicija ir pagrindiniai motyvai yra tie patys, kaip trirankio paveikslo: ta pati iškilminga laikysena, stovint vidury paveikslo lengvu profiliu ir žiūrint į kairę; vieton itališko plono nimbo raižinyje duotas spindulių vainikas; abiejuose paveiksluose sutampa šv. Kazimiero rankose laikomieji atributai — kairėje lelija, dešinėje rožančius. XVII-XVIII amžių paveikslai jau duoda vieton rožančiaus kryžių; tie patys ilgi nukarę plaukai, tik raižiny jie kiek garbanoti; ta pati mitra, tik raižinyje ji dviejų dalių, mūsų paveiksle — trijų; tie patys į kampus įterpti Lietuvos ir Lenkijos valstybių herbai, tik raižinyje jie apačioje. Abu herbai ir iš jų išauganti augalija turi simbolinę reikšmę, kuri tiesiogiai iliustruoja vieną Z. Ferrerio parašytos šv. Kazimiero biografijos teksto vietą: "Pater misericordiae et deus totius consolationis, quo novella haec vere religionis *plantatio* eo alius cresceret et tanquem lignum plantatum secus decursus aquorum uberiorem fructum afferet in tempore suo, coelestis illam gratiae imbre in servo suo Casimiro *ex regibus Poloniae et ducibus Lituaniae* spectabili visitare et profundere dignatus est." Realistinės detalės raižinyje, pvz. granitiniais motyvais išsiuvinėtas apsiaustas su kailiu, o galų gale pats labai individualus veidas su šypsena, reikia aiškinti tuo, kad menamąjį pirmąjį "Palaimintojo paveikslą" tapant, buvo pasinaudota *autentišku* šv. Kazimiero portretu, nes iš tikrųjų tie rūbai ir plaukų nešiojimo būdas, kaip jį matome Ferrerio knygos raižinyje bei trirankiame paveiksle, jau nebeatitinka mados apie 1520 m., bet yra kiek ankstyvesnė europinė mada iš XV amžiaus pabaigos. Įdomu, kad ir išlikusiame traktate apie karalaičio Kazimiero auklėjimą minimi auksu siuvinėti drabužiai, plaukų nešiojimo būdas, o dvaro sąskaitos iš 1474 m. kalba net apie rūbus, apsiūtus kailiu (plg. Z. Ivinskio duomenimis Liet. Enc., XI, p. 275). Tai atitinka mūsų paveikslų motyvus. F. Papée net rado, kad patys šv. Kazimiero veido bruožai (raižinyje ir trirankiame paveiksle) išduoda Jogailaičių ir Habsburgų giminės tipą, ir lygino jį su Kazimiero brolio Albrechto dėdės Vladislovo portretais. Dingęs karalaičio autentiškas portretas buvęs, pagal F. Papée, padarytas apie 1481 m. piršlybiniams tikslams. Tųjų dviejų pačių senųjų dingusių prototipinių paveikslų elementai t. y. autentiškojo portreto (apie 1481 m.) ir "Palaimintojo paveikslo" (apie 1520 m.) įėjo į Vilniaus koplyčios trirankį paveikslą, o iš čia pateko į vėlesnius XVII amžiaus barokinius arba jėzuitinio tipo paveikslus, padirbtus jau sekant vilniškiu.

Vilniaus paveikslo keistybė yra šv. Kazimiero *dvi dešinės* rankos, kiekviena laikanti po leliją (skaistybės simbolis). Jau XVII amžiuje šis savotiškumas, nesutinkamas jokiame kitame šv. Kazimiero paveiksle, atrodė paslaptingas ir aiškintas stebuklu. Pvz. Vilniaus aprašyme, kurį paskelbė B. L. F. Tannerio "Legatio Polono-Lithuanica in Moschoviam" (Nürnberg 1689) jau duoda žinomąjį padavimą apie antrosios dešinės rankos atsiradimą: "Non postremo hic memoranda venit Cathedralis Basilica a Thesaurorum pretio aestimanda, et quam maxime a sacris totius Corporis Sancti Casimiri Polonarum Regis filii Reliquiis veneranda, cujus Beatissimi Principis *Venerabilis Icon,* quae prima inter ejusdem Ba-

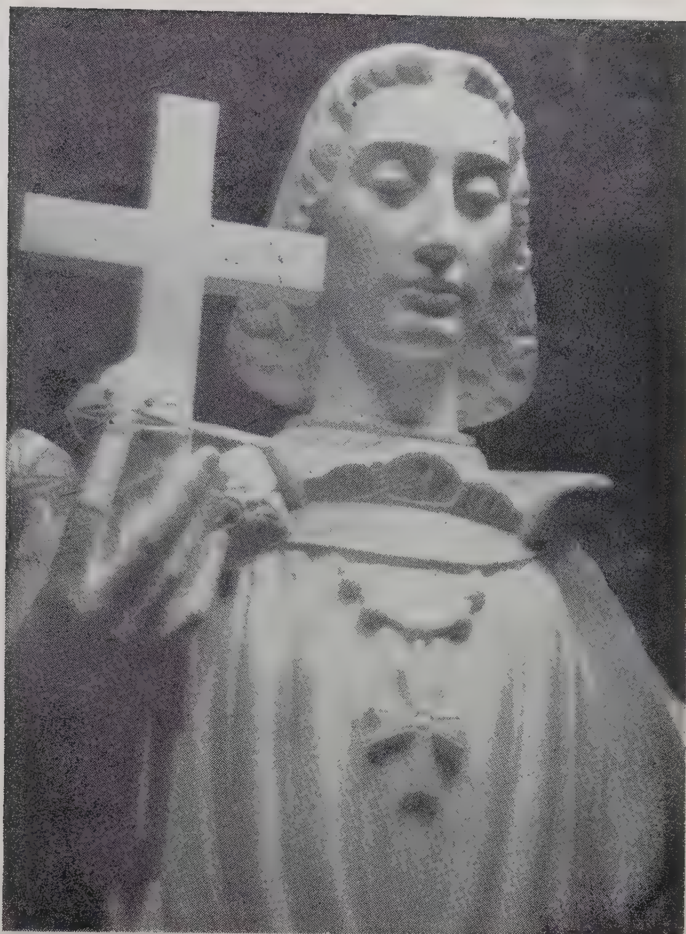
Trirankė Dievo Motina—Tricherusa. XVII-XVIII amžiaus ikona iš Serbijos (privatinė nuosavybė Šveicarijoje).

VITA BEATI CASIMIRI CONFESSORIS ex serenissimis Poloniȩ regibus, & magnis Lituaniȩ ducibus clarissimi a Reuerendissimo patre dño Zacharia Ferrerio Vicentino pontifice Gardieñ: in Poloniã & Lituaniã legato apostolico ex fide dignorũ testium depositionibus scripta.

šv. Kazimieras
Medžio raižinys Zacharijaus Ferreri knygos "Vita beati Casimiri, scripta Vilnae" (1521) tituliniame puslapyje.

silicae cimelia numeratur, *duas dexteras manus lilia praeferentes* prodigiose ostendit, quia unam dexteram informiter a Socio sui depictam dum corrigere et abolere ejusques loco aliam apte et concinne substituere voluit pictor eruditus, nullo pacto efficere potuit, quin die insequente utraque manus et in utraque lilium appareret". Šioji legenda buvo kartojama daug kartų ir sekančių amžių literatūroje. F. Papée mėgino paveiksle esantį trirankiškumą aiškinti natūraliomis aplinkybėmis. Antroji ranka, toji artimesnė prie kūno, buvusi pridėta apie 1636 m., kai, dedant ant paveikslo sidabrinę dangą, buvo panorėta šv. Kazimiero figūros kontūrui duoti daugiau vieningumo ir apvalumo (plg. O najstarszych wizerunkach św. Kazimierza, Kwartalnik historiczny, XIX, 1905, p. 434). Vėliau, taigi, atnaujinant dangą, po ja buvo rastos dvi dešinės rankos. Tai palaikyta stebuklu, ir tada turėjo būti antru kartu padarytas naujas, jau trirankis apdangalas. Prieš šitą teoriją tenka iškelti klausimą, argi negalėjo būti tiedvi ranki nutapytos visai sąmoningai? Ar neturi dviejų rankų motyvas simbolinės prasmės? Ar nekalba apie tai hagiografiniai tekstai ir šv. Kazimiero himnai? Ar paveiksle įrašytieji psalmių citatos žodžiai (florebit, multiplicabitur) nedaro metaforinės aliuzijos?

Vidurinių amžių mene mūsiškiam trirankiam šv. Kazimiero paveikslui galima rasti paralelių. Jau tasai vėlesnis paveikslo apdengimas skarda nurodė Rytų įtaką. Iš tikrųjų, Rytų Bažnyčioje žinomas ir vienas Dievo Motinos ikonos tipas, graikiškai vad. Tricherusa (triranke), kuris, būdamas Hodegetrijos formos su Kūdikiu, turi dar *antrą dešinę* ranką ir dėl to čia vertas mūsų dėmesio. *Tricherusa* yra žinoma daugelyje Rytų Bažnyčios kraštų, bet seniausias jos prototipas randasi serbų Chiliandario vienuolyne Atoso kalne Graikijoj (jos pav. žr. N. P. Kondakov, Ikonografija Bogomateri, II, 1915, ris. 161). Šios ten didžiai garbinamos ikonos kilmė taip pat aiškinama padavimais. Pagal prie pačios ikonos pridėtą įrašą, ikona prieš daug amžių buvusi Servijos vienuolyne Studnicoje; ten kilus gaisrui, ji išskrido oran ir krisdama prisitvirtino prie asilo nugaros, kuris, nubėgęs į Chiliandario vienuolyną, sukrito negyvas; vienuoliai, išvydę iš tolo ikonos spindesį, skubėjo ją pakelti ir nunešę pakabino ikonostaze, bet kitą dieną ją rado igumeno soste, kur ją ir paliko; nuo tada ji skaitosi vienuolyno viršininke, o pats igumenas tik jos padėjėjas. Be to, ten sakoma, kad tos Dievo Motinos trečioji ranka padėjusi pastatyti Chiliandario vienuolyną. Oficialioji Rytų Bažnyčios hagiografija (pvz. Šventųjų gyvenimai, išleisti Rusijos sinodo 1701 m.) duoda platesnį padavimą, kildindama ikoną Tricherusą iš Šventosios Žemės: ji atsiradusi VIII amžiuje ikonoklastų kovose, kai šv. Jonas Damaskietis, neteisingai įskųstas imperatoriaus Leono, buvo Damasko kalifo nuteistas, nukertant ranką; gavęs iš kalifo savo nukirstąją ranką atgal, šventasis meldęs Dievo Motiną jam ją prigydyti, kad jis vėl galėtų tapyti ikonas. Kai rytą atsibudo iš tikrųjų su prigydyta ranka, dėkingasis šv. Jonas Damaskietis pagamino sidabrinę ranką ir prisegė ją prie Dievo Motinos ikonos. (Pagal kitus šaltinius, šv. Jonas Damaskietis trečiąją ranką ant ikonos paprastai pripaišė). Šitoji ikona buvo vėliau garbinama šv. Sabos vienuolyne ir XIII amžiuje buvusi dovanota Serbijos arkivyskupui, iš kur, turkams įsiveržus į Serbiją, ji stebuklingu būdu pateko į Chiliandarį. N. P. Kondakovo nuomone, Chiliandario ikona yra tapyta XIV

VYTAUTAS KAŠUBA —
Šv. Kazimieras.
Skulptūra šv. Kryžiaus bažnyčiai čikagoje

amžiaus pabaigoje ir turi XVI-XVII amžiaus perdirbinėjimų bruožų. Atrodo, kad ir paties Tricherusos tipo tėvyne reikia laikyti Serbijos vienuolynus, iš kur kilo Chiliandario ikonai. Serbijoj XVII-XVIII a. trirankės Dievo Motinos ikonos buvo gan paplitusios (plg. reprodukciją D. Wild, Ikonen, kirchliche Kunst des Ostens, Orbis Pictus 1, Taf. XXI). Maskvos kunigaikštijoje Tricherusa teišpopuliarėjo XVIII amžiuje, po to, kai 1661 m. vieną Chiliandario ikonos kopiją gavo patriarchas Nikonas. Rytų Bažnyčioje Tricherusai yra paskirta šventė birželio 28 d. Reikia pabrėžti, kad Bizantijos meno poveikis senojoje Lietuvoje, kiek jo galima pastebėti, pasireiškė kiek anksčiau XV-XVI amžiuje, pvz. Trakų pilies ir Supraslio vienuolyno freskose, ir, kaip tyrinėjimai nustatė, rišasi su Balkanų kraštų mokyklomis per Moldaviją, bet jokiu būdu ne per Maskvą. Trirankių šventųjų reikėtų taip pat pajieškoti ir Vakarų Europos mene.

Patį rankos padvigubinimo motyvą tapyboje galima aiškinti įvairiai. Galėjo jis atsitiktinai pasidaryti, pertapant paveikslus ("palimpsestas") ir paskui virsti tradiciniu motyvu, galėjo atsirasti ir tapytojo laisva valia, gal turint minty simbolinę prasmę, o gal ir be jos.

Panašių reiškinių yra ne tik viduramžių mene. Net klasiškasis Raffaelis savo Sikstinos Madonos paveiksle popiežiui kažkodėl davė šešis pirštus. Fantastiškieji padaugintų galūnių motyvai tačiau galėjo būti perkelti ir iš visai kitos rūšies meno. Kai kurie tyrinėtojai juos aiškina net nekrikščioniškųjų Tolimųjų Rytų meno poveikiais, pvz. Vakarų Europos XIV-XV amžiaus mene galima rasti atskirų paralelinių pavyzdžių daugiarankiams dievams ir demonams, išvystytiems kinų ir indų mene (žr. Jurgis Baltrušaitis, Le moyen âge fantastique, antiquité et exotisme dans l'art gothique, Paris 1955, p. 197-200: divinités à bras multiples).

Šitie nurodytieji faktai ir hipotezės pateikia tik iliustraciją ir medžiagą šv. Kazimiero trirankio paveikslo problemai. Vilniaus koplyčios Venerabilis Icon mįslė tuo dar nėra išaiškinta.

(Pabaiga)

SIDABRINUKAS IR AŠ

ANDALŪZIŠKA ELEGIJA

JUAN RAMON JIMENEZ

PRATARMĖ

Ši trumpa knyga, kurioje linksmybė ir liūdesys yra lyg dvynukai, lygiai tokie pat, kaip Sidabrinuko ausys, buvo rašoma . . . ką aš žinau, kam? . . . kam rašome mes, poetai? . . . Dabar, skirdamas ją vaikams, neatimu nei nepridedu nei kablelio. Kaip puiku!

Kur yra vaikų, ten tebesitęsia aukso amžius, sako Novalis. Kaip tik šiame aukso amžiuje, kuris yra lyg iš dangaus nukritusi dvasinė sala, gyvena poeto širdis, ir ji jaučiasi ten taip gerai, jog didžiausias jo troškimas būtų niekad iš ten neišeiti.

O, palaimos, gaivumo ir laimės sala, vaikų aukso amžiau! teatrandu tave visuomet savo gyvenime, skausmo jūroje, ir tavo dvelkimas tesuteikia man savo lyrą, augštabalsę ir kartais beprasmę, lyg vyturėlio čirenimas baltuose užtekančios saulės spinduliuose!

SIDABRINUKAS

Sidabrinukas yra mažas, plaukuotas, švelnus; toks minkštas iš viršaus, jog atrodo visas iš vilnos, be kaulų. Tik juodo gintaro veidrodžiais spindinčios jo akys yra kietos, lyg du juodo kristalo vabalai.

Jį paleidžiu, ir jis eina į pievą, ir švelniai glamonėja savo drungnu snukučiu, vos vos jas paliesdamas, ružavas, žydras ir geltonas gėlytes. Tyliai jį pašaukiu: "Sidabrinuk!" ir jis atitrepsena savo linksma ristele — atrodo, lyg juoktųsi kažkokiu idealių varpelių skambesiu.

Valgo, kiek jam duodu. Jis mėgsta gintarines moskatelio vynuoges, violetines fygas su savo kristaliniu lašeliu medaus . . .

Jis švelnus ir lipšnus, lyg koks berniukas ar mergytė . . . bet stiprus ir kietas viduje, lyg akmuo. Kai joju ant jo sekmadienį toliausiomis kaimo gatvėmis, švariai apsirengę ir oriai vaikščiojantys žemdirbiai sustoja į jį pažiūrėti:

— Jis iš plieno . . .

Iš plieno. Taip, iš plieno ir sidabrinio mėnulio kartu.

ANGELUS

Žiūrėk, Sidabrinuk, kiek rožių krenta iš visų pusių: mėlynos, baltos, bespalvės rožės . . . Atrodo, lyg visas dangus virstų rožėm ir kristų žemyn. Žiūrėk, kaip prisipildo rožėm mano kakta, pečiai, rankos . . . Ką aš veiksiu su tiek rožių?

Gal tu žinai, iš kur kilus ši gležna augmenija, — aš to nežinau, — kuri kasdien sušvelnina peisažą ir palieka jį pridengtą švelnia rožine, balta, melsva spalva, — rožės, ir vėl rožės — lyg kokiam Fra Angelico paveiksle, kuris atsiklaupęs tapė didybę?

Atrodo, lyg iš septynių rojaus balkonų būtų metamos rožės žemėn. Lyg lengvas ir vos, vos nuspalvintas sniegas, rožės sutupia ant bokštų, stogų, į medžius. Pažiūrėk — visa, kas buvo aštru, per savo papuošalą sušvelnėja. Dar, ir dar, ir dar rožių . . .

Atrodo, Sidabrinuk, kad kol skamba Angelus, mūsų gyvenimas praranda savo kasdieninę jėgą, ir kita vidinė jėga, kilnesnė, pastovesnė ir skaistesnė, liepia kilti viskam lyg palaimos šaltiniams, augštyn į žvaigždes, kurios jau užsižiebia tarp rožių . . . Ir vėl rožės . . . Tavo akys, Sidabrinuk, kurių tu nematai ir kurias nuolankiai keli į dangų, yra lyg dvi gražios rožės.

SUGRĮŽIMAS

Grįžome abu iš kalnų, apsikrovę: Sidabrinukas majoranu, o aš — geltonom lelijom.

Buvo balandžio pavakarė. Visa, kas vakaruose truputį anksčiau spindėjo lyg auksinis veidrodis, dabar virto sidabriniu — lygia ir švitinčia kristalinių lelijų alegorija. Po to didžiulis dangaus skliautas tapo permatomu safyru, besikeičiančiu į smaragdą. Aš ėjau namo liūdnas . . .

Jau atšlaitėje, žibančiomis porceliano plytelėmis apvainikuotas kaimelio bokštas įgavo paminklinę išvaizdą užslenkančios prieblandos skaidrume. Iš arti jis atrodė lyg tolumoj mato-

ma Giralda,*) ir mano didmiesčių nostalgija, paaštrėjusi su pavasariu, jame rado melancholišką paguodą.

Sugrįžimas... kur? iš kur? kokiam tikslui?... Tačiau lelijos, kurias nešiausi, pakvipo dar stipriau beprasidedančios nakties malonioj vėsumoj; jų kvapas buvo dar daugiau įsiskverbiantis, bet kartu ir sunkiau pagaunamas — kvapas, kuris plaukė iš nematomo žiedo, susidedančio vien iš kvapo, ir svaigino kūną ir dvasią vienišoj sutemoj.

O, mano siela, sutemos lelija, tariau.

Ir staiga pagalvojau apie Sidabrinuką, kurį, nors jis ir žingsniavo po manim, buvau pamiršęs, kaip ir savo kūną.

BALANDŽIO IDILIJA

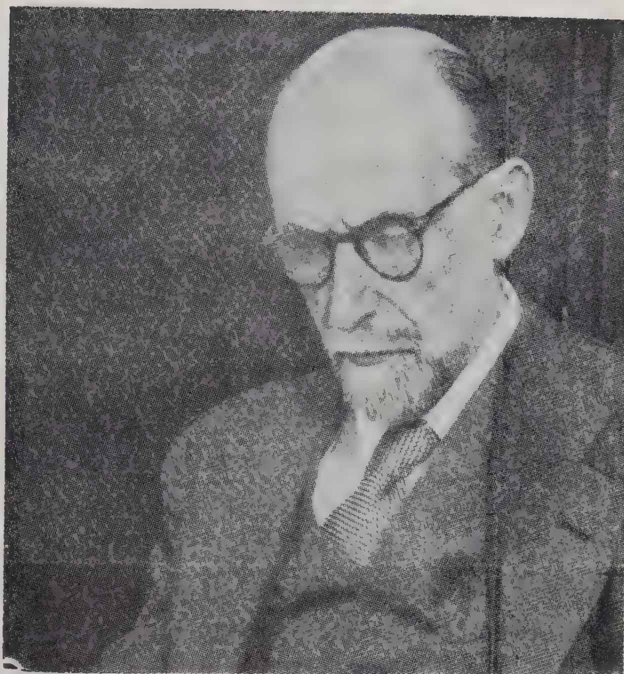
Vaikai nuėjo su Sidabrinuku prie alksnių upokšnio, ir dabar jį atlydi, bėgantį ristele, tarp beprasmių žaidimų ir nesulaikomo juoko skambesio, visą apkrautą geltonom gėlėm. Ten apačioje juos sulijo — anas pralekiantis debesys, akimirksniui pridengęs žalią pievą savo auksiniais ir sidabriniais siūlais, kuriuose, lyg raudanti lyra, sudrebėjo vaivorykštė. Ir virš permirkusios asiliuko vilnos dar tebelašnoja sušlapę geltonieji varpeliai.

Gaivi, linksma, jausminga idilija! Net ir Sidabrinuko prunkštimas skamba švelniai po sulijusia saldžia našta. Kartas nuo karto jis atgręžia savo galvą ir pasiglemžia gėles, kurias jo snukutis pasiekia. Sniego baltumo ir geltoni varpeliai vienam akimirksniui pakimba tarp baltai žalsvų putų ir paskui keliauja į jo pakinktais apjuostą pilvuką. Kas galėtų, kaip tu, Sidabrinuk, valgyti gėles . . . ir jos jam nekenktų!

Įgaidžių pilna balandžio popietė! . . . Žvilgančios ir gyvos Sidabrinuko akys atspindi savyje ištisą saulės ir lietaus valandą, kuriai baigiantis, virš šv. Jono lauko pasimato į lietaus siūliukus išsiskaidantis kitas rausvas debesiukas

VAIKAS IR VANDUO

Didelio dulkėto, negailestingai saulės kepinamo kiemo nederlingoje sausroje, kur kaip palengva neitum, visas iki akių prisipildai smulkučių dulkių, matosi vaikas ir fontanas, kiekvienas iš jų su savo siela laisvoj ir nuotaikin-

JUAN RAMON JIMENEZ (g. 1881), Nobelio laureatas 1955 m., laikomas vienu iš žymiausių dabarties poetų ispanų kalba. 1917 m. jo pasirodęs "Sidabrinukas" yra geriausia eilėraščių prozoje knyga ispanų kalba ir yra susilaukusi nepaprasto pasisekimo ispanų kalbos kraštuose.

goj grupėj. Nors ten nėra nei vieno medžio, į jį įeinant, širdis prisipildo vieno vardo, kurį akys kartoja išrašytą Prūsijos mėlynumo danguj didelėmis šviečiančiomis raidėmis: oazė.

San Francisco kieme priešpietis jau pasiekė savo vidurdienio kaitrą, ir jos tvankumoj apmiręs kalnas įgauna alyvmedžių spalvą. Saulė šviečia vaikui į galvą, tačiau jis, pasinėręs vandens stebėjime, to nejaučia. Atsigulęs ant žemės, jis laiko savo ranką po gyva versme, ir vanduo jo delne pastato virpančią vėsumu ir gracija pilį, kurią jo juodos akys stebi užkerėtos. Jis kalba pats sau, patraukia nosį, kita ranka pasikaso tai čia, tai ten tarp savo skudurų. Pilis, vis ta pati, bet atnaujinama kiekvieną akimirksnį, retkarčiais susiūbuoja. Ir tada vaikas dar daugiau susikaupia, prisispaudžia prie žemės, pasineria visas savyje, idant net jo kraujo pulsavimas, kuris, pajudindamas vieną lašelį, pakeičia tokį jautrų kaleidoskopo paveikslą, neatimtų iš vandens jo pirmykštės netikėtai užkluptos formos.

Sidabrinuk, nežinau, ar tu suprasi tai, ką aš tau sakau, bet šis vaikas laiko savo rankoje mano sielą.

*) Sevilijos katedros varpinė.

DRAUGYSTĖ

Mes gerai sugyvenam. Aš jam leidžiu eiti, kur jis užsimano, o jis mane visuomet nuneša ten, kur aš noriu.

Sidabrinukas žino, kad einant pro Coronos pušį, aš mėgstu prisiartinti prie jos kamieno ir jį paglostyti, ir žiūrėti į dangų pro jos didžiulę ir permatomą viršūnę; jis žino, kad mane džiugina takas, vedantis pro pievas į senąjį šaltinį; kad man atrodo šventė žiūrėti į upę nuo pušim apaugusios kalvos, savo lieknu miškeliu primenančios klasiškus gamtovaizdžius. Jei kada ramiai užsnūstu ant jo nugaros, pabundantį mane visuomet pasveikina vienas iš šių mielų vaizdų.

Aš elgiuosi su Sidabrinuku, lyg su kokiu vaiku. Jei kelias esti akmenuotas ir jam darosi sunku, nulipu, kad jam būtų lengviau. Jį bučiuoju, jį apgaudinėju, jį įtūžinu . . . Jis supranta, kad aš jį myliu, ir nesiskundžia manimi. Jis toks panašus į mane ir toks skirtingas nuo kitų, kad pradėjau tikėti, jog jis net ir sapnuoja tą patį, ką ir aš.

Sidabrinukas man atsidavė, lyg aistringa jaunuolė. Jis neprotestuoja prieš nieką. Žinau, kad esu jo laimė. Jis vengia net asilų ir žmonių . . .

MIGDYTOJA

Angliakasio dukrytė, graži ir paišina lyg moneta, rudai spindinčiom juodom akim ir tarp suodžių krauju raudonuojančiom lūpom, sėdi ant plytos prieš savo lūšną ir migdo broliuką.

Gegužės valanda virpa ore, deganti ir tyra, lyg saulės širdis. Spinduliuojančioje tylumoje girdėti verdant puodas, užkaistas laukuose, gyvulių žvengimas Caballos ganyklose ir jūros vėjo džiūgavimas eukaliptų tankumoje.

Jautriai ir švelniai, angliakasio duktė dainuoja:

> Mik, mano vaike,
> piemenės palaima, užmik . . .

Tyla. Vėjas medžių viršūnėse . . .

> . . . o užmigus mano vaikui,
> migsiu ir aš . .

Vėjas . . . Sidabrinukas, tykiai žingsniuojantis tarp išdžiūvusių pušų kamienų, pamažėle prisiartina . . . Paskui jis išsitiesia ant tamsios žemės ir, besiklausydamas motinos dainos, užmiega, lyg vaikas.

DŽIOVININKĖ

Ji sėdėjo tiesi, išbalusiu, permatomu veidu, lyg nuvytusi balta kvapni gėlė, ant savo varginigos kėdės išbaltintoje šaltoje kamaroje. Gydytojas jai liepė išeiti į laukus, kad gautų šio šaltojo gegužio saulės, bet vargšė nepajėgė.

— Vos nueinu iki tilto, — man pasakojo, — matot, ponaiti, čia pat šone, uždūstu ir nebegaliu . . .

Vaikiškas, silpnas ir trukčiojantis jos balselis plaukė toks pavargęs, kaip kartais vasaros vėjo dvelkimas.

Aš jai pasiūliau Sidabrinuką pasijodinėjimui. Kaip sušvito juoku, užsėdus ant jo, tas numirėliškas ryškių bruožų veidelis, kuriame matėsi tik juodos akys ir balti dantys!

Mums einant pro šalį, iš tarpdurių lindo moteriškių galvos į mus pažiūrėti. Sidabrinukas žingsniavo pamaži, lyg žinodamas, kad neša trapią plono stiklo leliją. Mergaitė, su savo baltu, lyg Montemayor Marijos, rūbu, sujuostu randona juosta, visa pasikeitusi nuo karščio ir vilties, atrodė lyg angelas, kuris žengė skersai kaimelio, artindamasis į pietinį dangaus pakraštį.

PAKELĖS GĖLĖ

Kokia tyra, Sidabrinuk, ir kokia graži ši pakelės gėlė! Pro ją praeina visos bandos — jaučiai, ožkos, kumeliai, žmonės, — o ji, tokia švelnutė ir gležnutė, tebestovi tiesi, lengvai violetinė savo vienišame kampelyje, neužsikrėsdama niekuo netyru.

Kiekvieną dieną tu ją matai toj žaliuojančioj vietoj, kur mes pasukam į takelį atšlaitės pradžioje. Tai ji turi šalia savęs paukštelį, kuris pakyla — kodėl? — mums besiartinant; tai ji būna pilna, lyg maža taurė, tyro vasaros debesio lietaus; tai vėl leidžia save iškuopti bitei ar pasipuošia plasnojančia peteliške.

Ši gėlė gyvens tik keletą dienų, Sidabrinuk, nors jos prisiminimas gali likti amžinu. Jos gyvenimas bus lyg viena tavo pavasario diena, lyg mano gyvenimo pavasaris. Ko aš neduočiau rudeniui, Sidabrinuk, už šią gėlę, tam, kad ji kasdien būtų paprastu ir nepraeinančiu mūsų gyvenimo pavyzdžiu!

ŠULINYS

Šulinys! Koks gilus šis žodis, Sidabrinuk! kaip jis žalsvai juodas, gaivus, skambantis! At-

A. TAMOŠAITIS PAKLUONĖS

rodo, kad tai žodis, kuris besisukdamas tol gręžia tamsą žemę, kol atsiduria į šaltą vandenį.

Žiūrėk, fygos medžio kamienas puošia ir kartu išveda iš pusiausvyros šulinio svirtį. O viduryje, pasiekiama ranka, tarp maurais apaugausių plytų išsiskleidė mėlynai, stipriai kvepianti gėlė. Truputį žemiau kregždė turi susukus savo lizdą. Dar toliau, už sustingusio šešėlyje prieangio, matyti smaragdinė pilis ir ežeras, kuris pyksta ir skundžiasi, jei į jo tylumą paleidi akmenį. Gi pačioj pabaigoj — dangus.

(Ateina naktis, ir šulinio gilumoje užsižiebia mėnulis, pasipuošęs plasnojančiomis žvaigždėmis. Tylos! Gyvenimas keliais išėjo tolyn. Pro šulinį siela išsprunka į gilumą. Pro jį lyg ir matyti kitas prieblandos krantas. Ir atrodo, kad iš jo burnos tuoj išlįs gigantiška naktis, visų pasaulio paslapčių valdovė. O, ramus ir magiškas labirinte, vėsus ir kvepiantis parke, užburta magnetiška sale!).

— Sidabrinuk, jei aš kurią nors dieną įšoksiu šin šulinin, tai padarysiu ne norėdamas nusižudyti, tikėk man, bet kad greičiau pasiekčiau žvaigždes.

Sidabrinukas suprunkščia, ištroškęs ir neramus. Iš šulinio pakyla išgąsdinta, tyliai plasnojanti kregždė.

JI IR MES

Sidabrinuk, gal ji važiavo . . . — kur? — tuo juodu, saulėj blizgančiu traukiniu, kuris virš mūsų skubėjo savo iškeltais bėgiais šiaurės link, įsirėždamas baltuose debesyse.

Aš buvau su tavim apačioj, banguojančiuose geltonuose kviečiuose, mirguliuojančiuose tartum kraujo lašeliais raudonom aguonėlėm, kurioms liepa jau bruko peleninius vainikus ant galvučių. O mėlynų dūmų debesėliai — atsimeni? — akimirksniui užtemdė saulę ir gėles, beprasmiai slinkdami begalybėn.

Akimirksniui praregėta šviesi, juodai pridengta galvutė! Ji buvo tartum iliuzijos portretas prabėgančiuose traukinio lango rėmuose.

Gal ji kartais pagalvojo: "Kažin, kas tas juodai apsirengęs žmogus ir tas sidabraspalvis asiliukas?"

Kas gi jie bus, jei ne mes! Tiesa, Sidabrinuk?

MĖNULIS

Sidabrinukas ką tik baigė gerti du kibirus vandens su žvaigždėm iš kiemo šulinio ir pamaži, išsiblaškiusiu žingsniu tarp augštų saulėgrąžų grįžo tvartan. Aš jo laukiau tarpduryje, atsirėmęs į išbaltintą staktą ir apsuptas švelnaus heliotropų kvapo.

Viršum pašiūrės, sudrėkusios nuo rugsėjo atolydžio, miegojo tolimi laukai, skleisdami stiprų pušų kvapą. Didelis juodas debesys, lyg milžiniška višta, padėjusi aukso kiaušinį, pakabino virš kalvos mėnulį.

Ir aš tariau mėnuliui:

. . . Ma sola
ha questa luna in ciel, che da nessuno
cader tu vista mai se non in sogno".
(bet danguj tik šis mėnulis, kurio dar
niekad niekas, nebent sapne, nematė
krentant žemyn).

Sidabrinukas žiūrėjo į jį atsidėjęs, mikštai karpydamas viena ausim. Pasižiūrėjo paskendęs mintyse į mane, ir papurtė kitą . . .

IŠGĄSTIS

Vaikai vakarieniavo. Lempa užsisapnavus skleidė savo rausvą šviesą viršum sniego baltumo staltiesės, ir raudonos geranijos su obuoliais, kurie atrodė lyg nudažyti, ryškiu, aštriu džiaugsmu nuspalvino šią paprastą nekaltų veidų idiliją. Mergaitės valgė lyg moterys, vaikai šnekučiavo tartum vyrai. Iš kambario gilumos, duodama mažyčiui savo baltą krūtį, į juos žiūrėjo jauna, graži, šviesiaplaukė motina ir šypsojosi. Už lango, išeinančio į sodą, kietai ir šaltai virpėjo šviesi žvaigždėta naktis.

Staiga Blanca pašoko ir spruko, kaip silpnas spinduliukas, į motinos rankas. Iš karto užstojo tyla, o paskui, krentančių kėdžių triukšme visi nulėkė paskui ją, staigiam balsų sąmyšyje išgąstingai žiūrėdami į langą.

Tas kvailutis Sidabrinukas! Prispaudęs prie lango savo baltą galvą, kurią šešėlis, stiklų spindesys ir baimė pavertė milžiniška, jis žiūrėjo, ramus ir liūdnas, į jaukiai apšviestą valgomąjį.

KELIAS

Kiek lapų prikrito pereitą naktį, Sidabrinuk! Atrodo, lyg medžiai būtų atsistoję žemyn galva, atsukdami savo viršūnes žemėn ir iškėlę dangun šaknis, trokšdami jame prigyti. Pažiūrėk į šį alksnį: jis atrodo lyg Liucija, virve vaikščiojanti cirko mergaitė, kai ji, paskleisdama ant kilimo savo liepsnos spalvos plaukus, iškelia suglaudus augštyn savo lieknas, gražias kojas, pilkame triko dar ilgesnėm atrodančias.

Dabar, Sidabrinuk, paukščiai, tupėdami ant plikų šakų, mus matys, tarp auksinių lapų, taip, kaip mes juos matydavom pavasarį tarp žalių. Kokia sausa, nuvalkiota giesmė virto apačioje daina, kurią lapai pirmiau dainavo viršuj!

Ar matai laukus, Sidabrinuk, nuklotus sausais lapais? Kai sugrįšim čia sekantį sekmadienį, nebematysi jų nei vieno. Aš nežinau, kur jie miršta. Turbūt, paukščiai, besimylėdami pavasarį, jiems išdavė paslaptį šios gražios ir slaptos mirties, kurios neturėsim nei tu, nei aš, Sidabrinuk . . .

ŽIEMA

Dievas dabar sėdi savo stiklo rūmuose. Tuo noriu pasakyti, kad lyja. Sidabrinuk. Lyja. Ir paskutiniai rudens palikti žiedai atkakliai tebesilaikantys ant savo bekraujų kotelių, apsikrauna deimantais. O kiekviename deimante — dangus, stiklo rūmai, Dievas. Pažiūrėk į šią rožę — ji savo viduje turi kitą rožę iš vandens, ir kai ją papurtau — matai?, — iškrinta naujas spindintis žiedas lyg jos siela, ir ji lieka suvytus ir liūdna, kaip ir manoji.

Vanduo tikriausiai toks linksmas, kaip saulė. Pažiūrėk, jei netiki, kokie linksmi laksto po ji vaikai — stiprūs ir nudegę, basom kojom. Pažiūrėk, kaip visi žvirbliai čirškiančiu staigiu sūkuriu susimeta gebenėn, — savo mokyklon, pasak tavo gydytojo Darbon, Sidabrinuk.

Lyja. Šiandien neisim į laukus. Tai diena, skirta apmąstymams. Žiūrėk, kaip teka stogo vamzdžiais vandui. Pažiūrėk, kaip nusiplauna pajuodavę, bet dar truputį paauksuotos akacijos, kaip vėl pradeda plaukiot griovyje vaikų

laivelis, vakar įstrigęs tarp žolių. Pažiūrėk, kokia graži šį akimirksnį silpnai sušvintančioj saulėj vaivorykštė, kuri išlenda iš už bažnyčios ir miršta, lengvai nuspalvindama dangų, šalia mūsų.

MIRTIS

Radau Sidabrinuką išsitiesusį savo šiaudų guolyje, liūdnai žvelgiantį savo minkštom akim. Priėjau prie jo, jį paglosčiau, jam šnekėdamas, ir norėjau jį pakelti . . .

Vargšas visas staigiai sujudėjo, bet liko gulėti su viena sulenkta koja . . . Nepajėgė . . . Tada ištiesiau jo koją ant žemės, jį dar kartą švelniai paglosčiau ir pakviečiau jo gydytoją.

Senasis Darbon, vos jį pamatęs, nulenkė savo bedantę burną iki pat kaklo ir papurtė virš krūtinės, lyg laikrodžio švytuoklę, savo krauju pritvinkusią galvą.

— Nieko gero, tiesa?

Nežinau, ką jis atsakė. Kad vargšas buvo bemirštąs . . . Nieko . . . Kad kaž koks skausmas... Kad kaž kokia bloga šaknis . . . Žemė tarp žolių . . .

Vidurdienį Sidabrinuko jau nebebuvo. Jo vatinis pilvukas buvo išsipūtęs, lyg žemės rutulys, ir jo kojos, sustingę ir bespalvės, kilo į dangų. Jo garbiniuotas kailis atrodė lyg senų lėlių medžiaginiai peruksai, kurie virsta liūdnomis dulkėmis, per juos perbraukus ranka.

Paskendusiame tyloje tvarte, sumirgėdama kiekvieną kartą, kai ją paliesdavo pro langą įsiskveribantis saulės spindulys, ėmė skrajoti graži trispalvė peteliškė.

ILGESYS

Sidabrinuk. tu mus matai, tiesa?

Juk tu matai, kaip taikingai juokiasi tyras ir šaltas sodo šulinio vanduo, kaip paskutinėj dienos šviesoj darbščiosios bitelės laksto apie žaliai violetinį rozmarino krūmą, kurį dar tebesilaikantį ant kalvos saulė apgaubia rausvo aukso spindesiu.

Sidabrinuk. tu mus matai, tiesa?

Juk tu matai, kaip raudona senojo šaltinio įkalne eina skalbėju asiliukai, pavargę, šlubuodami ir liūdni begaliniame skaidrume, sujungiančiam žemę ir dangų į vieną spindintį veidrodį.

Sidabrinuk. tu mus matai, tiesa?

Juk tu matai vaikus, dūkstančius tarp laukinių krūmu. kurių šakos aplipę žiedais tartum lengvu baltu. raudonais taškučiais išmargintų, peteliškių spiečium.

Sidabrinuk, tu mus matai, tiesa?

Sidabrinuk, juk tu tikrai mus matai, ar ne? Taip, tu mane matai. Ir man atrodo, kad aš tave girdžiu. Taip, taip, skaidrioje prieblandoje, švelnumu pripildydamas visą vynuogynų slėnį, girdisi tavo švelniai liūdnas prunkštimas . . .

MELANCHOLIJA

Šį popietį nuėjau su vaikais aplankyti Sidabrinuko kapo Piña sode, po apvalia tėviška pušimi. Aplinkui balandis buvo papuošęs drėgną žemę didelėmis geltonomis lelijomis.

Kažkur augštai čiulbėjo kikiliai, ten, žalioj viršūnėj mėlynuojančio dangaus skliaute, ir jų smulkus, virpantis, džiaugsmingas čiulbesys sklido šilto popiečio auksiniame ore, lyg šviesus naujai gimstančios meilės sapnas.

Vaikai, vis baugiau besiartindami, paliovė šūkauti. Tylūs ir rimti, savo spindinčiom akim jie man davė baigščius klausimus.

— Sidabrinuk, mano drauge! — tariau žemei, — jei tu dabar esi, kaip aš galvoju, dangiškoje pievoje ir nešioji ant savo gauruotos nugaros jaunus angelus, gal mane jau užmiršai? Sidabrinuk, sakyk, — ar dar prisimeni mane?

Ir tada, lyg atsakydama į mano klausimą, lengvutė balta peteliškė, kurios anksčiau nebuvau pastebėjęs, ėmė nepaliaujamai, lyg kokia siela, sprajoti nuo lelijos prie lelijos . . .

SIDABRINUKUI, MOGUER DANGUJE

Mielas ristuk Sidabrinuk, mano asilėli, kuris tiek kartų nešei mano sielą—tik mano sielą! — anais tankiais lazdynų, dedešvų ir skirpstų takais, tau skiriu šią knygą, kuri kalba apie tave ir kurią dabar jau ir tu gali suprasti.

Ji skiriama tavo sielai, kuri jau ganosi rojuje, nuo mūsų Moguer gamtovaizdžių sielos, kuri, turbūt, taip pat su tavim pakilo viršun; ji neša, raitą ant tavo kartoninės nugaros, mano sielą, kuri, kildama augštyn pro žydinčius erškėčius, tampa kasdien geresne, taikingesne, tyresne.

Taip. Aš žinau, kad kai pavakaryje lėtas ir susimąstęs, palydimas volungių čiulbesio ir apelsinų žiedų kvapo vienišam apelsinų medžių lauke, aš artinsiuosi prie pušies, kuri tau mirusiam dainuoja lopšinę, tu, Sidabrinuk, laimingas savo amžinų rožių pievoje, matysi mane sustojant prie geltonų lelijų, kurios išdygo iš tavo išsisklaidžiusios širdies.

AR GALI BŪTI LIETUVIŠKA ARCHITEKTŪRA EMIGRACIJOJE?

JURGIS GIMBUTAS

Atsiradus galimybei pastatyti naujų bažnyčių ir visuomeninių pastatų Amerikos ir Kanados lietuvių kolonijose, išryškėjo statytojų ir visuomenės noras, kad tų pastatų architektūra būtų lietuviška. Kilo diskusijos, kokia toji architektūra iš tikrųjų turėtų būti, nes lietuviško stiliaus monumentalioje mūro statyboje nėra. Vienų manymu, naujieji pastatai turėtų vaizdingai priminti Lietuvoje paliktąją architektūrą. Kitai nuomonei atstovauja moderniosios architektūros šalininkai, kurie norėtų matyti mūsų architektų darbuose naujų formų jieškojimus pagal XX ar XXI amžiaus dvasią. Kuris kelias tikslingesnis? Aišku, sprendimas priklauso pirmiausia architektui, nes architektūrinis projektas yra individualus kūrinys. Bet pasirinkimas iš dalies priklauso ir nuo užsakytojo, kurį saisto visuomenėje dominuojančios pažiūros. Dėl to verta tuo klausimu padiskutuoti.

Pirmajai pažiūrai pailiustruoti jau turime keletą pavyzdžių. Jau pastatytos inž. arch. J. Muloko bažnyčios Čikagoje ir St. Louis mieste, suprojektuota arch. dr. S. Kudoko bažnyčia Toronte, arch. J. Kovos vienuolyno koplyčia Čikagoje, arch. dr. A. Kulpavičiaus Winnipego bažnyčios modelis. Tos bažnyčios visiškai skirtingai traktuotos, tačiau turi vieną bendrą motyvą: bokštų bei frontonų viršus užbaigiamas lietuviškomis kryžių koplytėlėmis. Tie stoginiai kryžiai čia gerokai padidinti, lyginant su mediniais originalais, ir jų medžiaga jau nebe medis, o betonas ir metalas. Jei architektų Kudoko ir Kovos minėtieji projektai iš pagrindų yra modernios mokyklos kūryba, nesutapdinami su jokiu istoriniu bažnyčių stiliumi, tai arch. Muloko Čikagos lietuvių bažnyčia Marquette Parke yra modernizuotas barokas. Pastarosios bažnyčios fotografija atspausdintuose atvirukuose turi parašą: "Pastatyta 1953-7 metais baroko ir lietuvių liaudies architektūros stiliuje". Tasai kadaise Lietuvoje populiaraus baroko derinimas su medinės sodžiaus (liaudies) architektūros elementais mūsų visuomenėje sukėlė abejonių: ar tai yra naujos lietuviškos architektūros kūryba, ar tik praeities kartojimas?

Priimta sakyti, kad architektūra išlaiko savo originalų tautinį charakterį tik savo kilmės krašte. Kultūros lygis, tradicijos, kraštovaizdis, vietinės statybinės medžiagos saistančios architektūrą. Dėl to jinai nesiduodanti persodinama į kitą kraštą. Tokia prielaida yra teisinga visų pirma tautinės tradicinės architektūros atveju, bet ji nesaisto istorinių stilių, įsigijusių pasaulinės reikšmės. Turime pavyzdžių, kaip tradicinė tautinė architektūra buvo mėgiama perkelti į emigrantų kolonijas. Pvz., Amerikos didmiesčiuose yra kinų kvartalų. Ankštai suglausti standartiniai pigiųjų priemiesčių namai dekoruoti kiniškais ornamentais, kartais dar atitinkamai suformuojamas jų stogas, pridedama ryškių spalvų. Tautinis charakteris sustiprinamas kiniškais užrašais iškabose, na, ir čia pat matomais savo rase išsiskiriančiais kinais. Nežiūrint to viso derinio, kinų kvartalai svetimuose didmiesčiuose neturi jokios reikšmės architektūros istorijoje, nes jie yra ne originalinė kūryba, o pakartojimas, erzacas.

Istoriniai stiliai nėra uždaryti savos kilmės krašte. Originalių gotikos ar renesanso pastatų randame įvairiose šalyse. Tačiau jie yra uždaryti savo laike. Istorinių stilių, kaip gotika, barokas ir kt., pakartojimas naujoje epochoje, kai kultūros srovė jau yra palikusi anų stilių laikus praeityje, stinga originalo autentiškumo ir degraduojasi į kopijos lygį. Pvz., XIX-XX a. pastatytos bažnyčios pagal gotikos pavyzdžius Lietuvos miesteliuose ar Amerikos didmiesčiuose nėra meniškai vertingi architektūros kūriniai, nors jų statytojai turėjo geriausius norus. Pamėgdžiojant praeitį, tik padaugėja erzacų, ir tuo pačiu sulaikoma kūrybinė pažanga.

Lietuvoje palikome vertingą architektūrą, natūraliai išbujojusią per kelis šimtmečius. Mūsų miestų, bažnyčių, dvarų architektūrą daugiausia kūrė svetimtaučiai architektai. Jie sekė savo laiko madingais Europos stiliais, atsižvelgdami į specifiškas Lietuvos sąlygas, tradicijas, vietines medžiagas ir klimatą. Tuo keliu ėjo ir lietuviai, kaip Stuoka-Gucevičius, vėliau Mykolas Songaila, Vladas Dubeneckis ir dar tebegyvenantieji architektai. Dėl to gotika, renesansas, barokas ir pagaliau modernizmas Lietuvoje įgavo savitą lietuvišką charakterį, skirtingą nuo tų pačių stilių pastatų kitur. Neigiamą išimtį sudaro XIX-XX a. pr. bestiliai pastatai, atsiradę rusams valdant Lietuvą, kada buvo be skonio maišomi senosios

Bazilionų varpinė Vilniuje (XV a.), istorinių stilių Lietuvoje pavyzdys.

architektūros elementai su naujais gyvenimo reikalavimais.

Kita Lietuvos architektūros dalis yra mūsų sodžiaus medžio architektūra. Jos susiformavimas truko ilgus amžius, kaip natūralus vietinių žmonių produktas, be svetimos civilizacijos tiesioginės įtakos. Tiesa, miestelių bažnyčių ir dvarelių meistrai nusižiūrėdavo į istorinių stilių mūro architektūrą, bet naudodami išimtinai medį statybai, negalėjo nutolti nuo tradicinės sodžiaus architektūros. Ji yra originali lietuviška, nors ir turi daug ką bendra su kaimyninių Šiaurės bei Rytų Europos liaudies architektūra. Lietuviški bruožai matyti visų pirma laisvame sodybų planavime, trobesių masių santykiuose ir saikingoje ornamentikoje. Trobesių matmenys ir dalių proporcijos, saistomos medinės konstrukcijos ypatybėmis, buvo kuklios, be pretenzijos pasirodyti ar išsiskirti iš kitų, kas taip dažnai matoma miestuose. Senojoje lietuvių sodžiaus bei bažnytėlių architektūroje yra sukauptos savybės, natūraliai išplaukusios iš savo laiko bei vietos sąlygų, žemdirbių gyvenimo būdo bei jų pasaulėžiūros. Gyvenimui radikaliai pakitus, senoji sodžiaus architektūra savo epochą atgyveno ir ėmė iš pagrindų kisti, pasiduodama naujai kultūros ir civilizacijos bangai. Nepriklausomosios Lietuvos vienasėdžių statyba ir mūsų modernė-

A. šalkauskis — Kauno (šančių) statytos bažnyčios projektas.

jančių miestų architektūra atsistojo į ieškojimo kelią. Trumpu laiku nespėjo išryškėti tų ieškojimų rezultatai. Yra tikra, kad Lietuvos visuomenėje buvo nemažesnis noras, kaip dabar emigracijoje, turėti savitą lietuvišką architektūrą ir kaime, ir mieste. Neprikl. Lietuvos architektai kūrė, žvelgdami į ateitį ir į praeitį, sėmėsi įkvėpimo užsieniuose ir čia pat Lietuvos kaime. Spaudoje buvo nemažai diskutuojama architektūros klausimais.

Štai neseniai New Yorke miręs dail. prof. M. Dobužinskis prieš dvidešimt metų "Naujojoje Romuvoje" rašė: "Apgailestauti, kad pas mus nesusidarė savas lietuviškas stilius, yra labai naivu. Stiliaus negalima sukurti nei staiga, nei tyčiomis, nei pagal užsakymą, ir net gera laisva valia, su geriausiais norais. Žinoma, galima surinkti įvairius kokio nors stiliaus elementus vienon vieton ir padaryti labai virtuozišką jų kompiliaciją, bet tai vis dėlto ne tikras stilius, tik jų pamėgdžiojimas, daugiau ar mažiau įtikinąs stiliaus padirbinėjimas, falsifikatas, — niekuomet nelygus ir nelygiavertis tikrajam pavyzdžiui. Stilius tik tada yra kas nors ištisa, gyvenimiška ir tikra, kai jį sukuria tam tikras instinktyvus pareikalavimas, gimstąs bendroje bangoje, stumiančioj ir kuriančioj gyvenimą vienu ar kitu istorijos periodu, kada dėl tūkstanties įvairių priežasčių gimsta visai aiškių palinkimų ir yra keliamos vienos formos vietoje kitų... Gimimas tikrojo, didelio meno yra paslaptingiausias procesas, apie kurį galima tiktai spėlioti iš galutinių rezultatų — iš architektūros, tapybos, epochos ornamentikos, kur visur yra šiuos elementus jungiąs ryšys — tai, ką mes vadiname stiliumi". ("N. R." 1938, Nr. 33-34).

Duotoji M. Dobužinskio straipsnio ištrauka pailiustruoja nuotaikas Lietuvoje, kada taip pat, kaip ir dabar čia, reiškėsi skirtingos pažiūros į naujos architektūros kūrimą "lietuviškajame stiliuje". Jei emigracijoje galima kurį laiką tęsti lietuvių literatūros, dailės ir muzikos tradicijas, tai architektūra iš karto atsistoja prieš lemtingą klausimą. Jai nebėra natūralios sąlygos klestėti: savojo krašto. Senos architektūrinės kultūros Vakarų Europoje galimybės realizuoti atsivežtinę tautinę architektūrą būtų, turbūt, visiškai neįmanomos. Ką bemėgintume statyti lietuviškai pagal praeities pavyzdžius Italijoje ar Vokietijoje, būtų ne autentiška architektūra, o tik, geriausiu atveju, paminklai praeičiai. Anachronizmas mene netoleruojamas. Kiek geriau atrodo galimybės maišytos kultūros kraštuose Amerikoje ar Kanadoje. Tų kraštų architektūra kelis šimtmečius sekė Europos pavyzdžiais ir tik XX a. pasirodo su originaliais kūriniais.

Grįžtant prie lietuvių eksperimentų panaudoti mūsų senosios sodžiaus architektūros elementus naujoje mūro statyboje, iškyla medžiagos logikos problema. Šimtmečiais naudotas medis iš dalies apsprendė formą. Lietuviškų kryžių ir koplytėlių forma yra tokia, kokia ji turi būti, konstruktyviškai panaudojant medį. Jei tos koplytėlės ir įvairūs lietuviškų trobesių stogai būtų konstruojami iš betono ar plieno, jų for-

mos būtų visiškai kitokios. Iš betono galima išlieti bet kokias formas, iš medžio taip pat galima drožti plastinius vaizdus, bet tai jau bus skulptūra, ne architektūra. Tad lietuviškų koplytėlių ar varpinių bokštų formų pakartojimas betone ar akmenyje jau pasidaro originalo modelis, kopija, nebeišlaikanti logiško ryšio tarp formos ir panaudotos medžiagos. Be to, anksčiau paminėtasis eksperimentas Čikagoje įnešė dar du elementus, nebeatitinkančius lietuvių sodžiaus architektūros originalų: tai pakeistas mastelis (padidinimas) ir pakeista aplinka. Ant žemės statomi lietuviški stoginiai kryžiai yra tam tikro žmogui artimo ir turimų techniškų priemonių apriboto dydžio. Užkėlus juos ant bažnyčios bokšto, tenka juos padidinti ir matyti visiškai kitokioje perspektyvoje. Išimtas iš savo natūralios gimtinės aplinkos, padidintas ir įterptas tarp kitų miesto pastatų, lietuvių sodžiaus meno kūrinys nustoja savo charakterio. Jei toksai bokštas dar gali būti patrauklus ir savas mums, gyvai atsimenantiems Lietuvos sodybų, kapinių bei pakelių kryžius, ką jis sakys čia augančioms kartoms ir svetimtaučiams? Ar neatrodys tasai lietuviškas bokštelis — koplytėlė ant maždaug barokinės ar maždaug romaniškos bažnyčios kaip išgalvotas tų senų ir žinomų stilių priedas?

Šitokiais samprotavimais nenorima nuvertinti lietuvių sodžiaus meno šedevro — kryžių bei koplytėlių, taip nuoširdžiai išreiškiančių lietuvių religinius jausmus. Jau daug kur buvo pastatyti mediniai lietuviški kryžiai tremtyje ir emigracijoje jiems tinkamoje aplinkoje, ant žemės, bažnyčių šventoriuose, kapinėse, sodeliuose ar parkuose. Reiktų daugiau kryžių statyti, kaip didelių įvykių ar mirusiųjų paminklus, kaip kad daroma ir Lietuvoje. Taip pat būtų tikslinga daugiau lietuvių sodžiaus architektūros paminklų padėti į užsienių etnografijos ir liaudies meno muziejus, kur jau yra sutelkti kitų tautų panašūs meno kūriniai. Aprūpinti atitinkamomis mokslinėmis metrikomis, jie praturtintų žmonijos mokslą ir iškeltų lietuvių vardą, kur jis dar mažai žinomas. Jau daug padaryta, įtraukiant į pasaulines enciklopedijas ir meno leidinius informacijų ir iliustracijų apie senąją lietuvių sodžiaus architektūrą, bažnyčias, kryžius. Dar daugiau darytina toje srityje.

Ne tik lietuviams, bet ir kitų tautų architektams nuolat rūpi rasti naujų sprendimų savo kūrybai realizuoti ir savam tautiniam charakteriui moderniojoje kultūroje pareikšti. Amerika neabejotinai užėmė ryškią poziciją naujojoje architektūroje, kai architektai L. H. Sullivan, F. Wright, E. Stone ir kt. sukūrė funkcionalinę architektūrą, atitinkančią naujas statybines medžiagas ir moderniąją techniką. Tai yra nauja banga, atitinkanti pakitusias civilizacijos sąlygas, ir dėl to toji banga yra vertinga meniniu požiūriu. Europoje suomiai ir švedai taip pat turėjo savo seną originalią medinę liaudies architektūrą su puošniomis bažnyčiomis, pilimis, svirneliais. Jie ją išstudijavo, aprašė įvairių kalbų literatūroje, užkonservavo oro muziejuose, kad tasai jų kultūros paminklas būtų išsaugotas ateičiai. Bet gyvųjų ir būsimųjų kartų reikalui jie stato modernius pastatus. Tokioje Suomijoje modernioji mūrinė architektūra jau spėjo įgauti specifišką tautinį charakterį, kitur neužtinkamą, nors jie ir nekartojo senosios liaudies statybos pavyzdžių. Suomiai architektai išsidirbo gerą vardą ir Amerikoje (Aalto, Saarinen). Jie laimėjo nevieną konkursą, varžydamiesi su įvairių tautų amerikiečiais architektais. Jų pastatai skiriasi nuo kitų, nes jie yra suomių kūryba ir tatai neliko nepastebėta amerikiečių spaudoje ir visuomenėje. Panašių pavyzdžių galima rasti ir kitų tautų naujojoje architektūroje.

J. Kudokas — Toronto Prisikėlimo bažnyčios ir vienuolyno projektas.

Kaip žmonių kultūra nestovi vietoje, o kyla ar smunka, taip ir jos atspindys architektūroje nepriklauso nuo visuomenės ar individo noro pagal dienos reikalą. Mūsų architektų pastangos kurti turės ar neturės pasisekimo drauge su lietuvių kultūrinio lygio kilimu ar smukimu. Gausėjančios išmokslintų ir talentingų lietuvių gretos duoda daugiau pagrindo optimizmui dabar, nei jo galėjo būti prieš 50 ar 100 metų.

KŪRYBOS PASAULY

LITERATŪRA

MOTIEJUS GUSTAITIS IR JO KURYBA *

Trylika (30 dabar) metų sukakus nuo poeto Motiejaus Gustaičio mirties, pasirodo šis jo raštų rinkinys. Paskutiniai poeto žodžiai prieš mirtį, sako, buvę "Saugokite mano raštus". Garbingojo velionies paskutinės valios vykdytojai pasirūpino, kad jo raštai būtų ne vien saugojami, bet ir išleisti. Tai buvo reikalinga ir mirusiam poetui pagerbti ir mūsų literatūrai jį visą iš naujo pristatyti. Mat, Gustaitis, nors buvo didelis poezijos gerbėjas, visą amžių ja gyvenęs, nuolatos šį bei tą rašinėjęs, bei taisinėjęs, nors jo eilėraščių dažnai pasitaikydavo įvairiuose leidiniuose ir periodinėj spaudoj nuo pat "Tėvynės Sargo" laikų[1]), pats tačiau, be kelių plonų rinkinėlių, menkai paplitusių, nesuskato nei išleisti, nei paruošti spaudai bent apypilnio savo poezijų rinkinio.

M. Gustaitis dėl sunkoko, nevisuomet sklandaus eiliavimo — ypač su rimais jam būdavo keblu — nelabai buvo mėgiamas skaitytojų, nevienodai vertinamas nė kritikų. Adomas Jakštas Gustaitį vadina par excellence simfoningos sielos poetu ir jo poeziją priima labai palankiai.[2]) J. Tumas- Vaižgantas, išbaręs "Tėvynės Ašarų" autorių už visokias kaltines-veltines, be jokios fantazijos eiles, čia pat nustemba: "ir kadgi šiūptels, tai net atsiloši: ir forma bus kristalinė, be jokios dėmelės, ir rimas elegantiškas, įvairus, įdomus ir skambus, ir vaizdų bus, ir meilaus, nemelagingo, už širdies tveriančio jausmo, daug inteligencijos ir maestriškumo".[3]) V. Bičiūnas M. Gustaitį vadina kilnios širdies dainium, labai palankiai apibūdina jo kūrybą, o į klausimą, dėl ko daug kas jam prikaišioja šaltumą ir poetinio jausmo stoką, atsako: "Todėl, kad M. Gustaitis nebuvo ekspromtininkas ir novatorius. Jo poezijos šaltiniai — ne audringi ir aistringi jausmų siaubai, bet estetinio jautrumo ir švelnaus jausmingumo kupina širdis".[4])

E. Radzikauskas M. Gustaitį laiko pomaironinio mūsų laikotarpio pirmąja kregžde. Jis — "pirmas pradėjusis ir temų ir formos atžvilgiu ieškoti naujesnių, laisvesnių ir platesnių kelių ir galimybių poetinei lietuvių minčiai ir lietuviškai eilėdarai."[5]) E. Viskanta, kaip ir J. Tumas, nepatenkintas M. Gustaičio poezijos sausumu, jausmo stoka ir eilėdaros technikos menkumu, randa tačiau ir gražių dalykų.[6]) Pagaliau F. Kirša "Meilės" autorių laiko, turbūt, didžiausiu lietuvių poetu, kone genijum.[7]) Jaunųjų literatų tarpe M. Gustaitis turi taip pat nemaža nuoširdžių gerbėjų.

Iš šitų nelygių, kartais visai priešingų vertinimų, taip pat ir iš skaitytojų nuomonių paaiški vienas įdomus dalykas: M. Gustaitis nepatinka maironinės poetikos šalininkams. Kas įpratęs į elementarinį Maironio ir jo mokyklos eilių lengvumą ir skambumą, kas maironiškąjį jausmingumą, patosą, minties aiškumą, tiesioginį pasisakymą ir savaime suvokiamą vaizdingumą laiko vieninteliais poezijos ir kūrybingumo požymiais, tas M. Gustaičio nemėgs ir jo nesupras. Maironis ir Gustaitis — tai du visai skirtingi poezijos kūrybos metodai, pasiekę ne mažiau skirtingų rezultatų.

Tačiau palikę nuošaliai šių dviejų poetų kūrybos lyginimo klausimą, pirm negu pradėsime M. Gustaičio poezijos apžvalgą, susipažinkime su svarbesniaisiais poeto gyvenimo duomenimis. Poeto tėvai, Kazimieras ir Elzbieta Bairūnaitė Gustaičiai turėjo gražų ūkį ir plytinę Rokų kaime, Augštosios Panemunės parapijoj. Ten ir gimė jiems trečias sūnus Motiejus 1870 m. vasario 27 d. Savo eiliuotoj autobiografijoje poetas sako, kad jo senolių gimtinė buvus Guduos ties Berezinos upe, ir ten jie vadinosi Gustovais. Vienas iš jų, pabėgęs nuo baudžiavos į Lietuvą, įsigijo ūkį panemunėj, vedė lietuvaitę ir sulietuvėjęs tapo šakotos Gustaičių šeimos ainiu.

Motiejus, eidamas 8 metus, neteko motinos. Jos atminimui skirtame sonete vėliau poetas apraudojo tą smūgį:

Aštuntojo rudens rūsčioji diena!
Gyvenimo sutraukius sietą,
Tu jai paskyrei vystamą velėną,
O man našlaičio vardą kietą.

Baigęs pradžios mokyklą Panemunėj, 1881 m. Motiejus įstojo į Marijampolės gimnaziją, kur baigęs 5 klases, išvažiavo į Seinų dvasinę seminariją 1893 m. Varšuvoj jis buvo įšvęstas kunigu. Keletą metų pabuvęs Marijampolėj vikaru, vyskupo Baranausko leidžiamas, išvažiavo studijuoti į Vakarų Europą. Regensburge studijavo bažnytinę muziką, Romoj teisę, o Friburge literatūrą ir meno istoriją. Čia gavo filosofijos daktaro laips-

*) 1940 metais Lietuvoje pasirodė "Motiejaus Gustaičio Raštai". Juos suredagavo ir įžangą parašė V. Mykolaitis-Putinas. Knyga dėl karo niekados nepasiekė skaitytojų. Išliko tik keletas egzempliorių, kurių vieną turi Alg. Šalčius. Jo rūpesčiu ir turime čia nurašytą Vinco Mykolaičio įžangą. Ją dedame, atmindami poetą Motiejų Gustaitį ir norėdami skaitytojui pateikti šią studiją. "Motiejaus Gustaičio Raštus" buvo išleidusi Sakalo bendrovė Kaune, autoriaus brolių Miko ir Kazio, o ypač A. Gustaitytės ir jos vyro Petro Šalčiaus pastangomis. — **Redakcija.**

nį, parašęs disertaciją apie Adomo Mickevičiaus "Krymo Sonetus". Šveicarijoj jis pradėjo ir pats rašinėti eilėraščius.

O grožio deivę pirmąkart
Išvydau Alpių dausuose,
Kuriai simfonijos dvasia
Pamokė ritmiškai pritart —

pasisako minėtoj autobiografijoj.

Šveicarijoj ir, iš viso, užsieny praleistas laikas davė apsčiai medžiagos Gustaičio kūrybai. Sonetuose randame keletą ciklų, kur tų kraštų įspūdžiai ir gamtos motyvai pinami su Lietuvos atsiminimais, arba šiaip kokiomis poeto refleksijomis.

Grįžęs iš užsienių, kun. Gustaitis buvo paskirtas kapelionu ir tikybos mokytoju Marijampolės gimnazijoje. Čia jis apie save spietė gabesniuosius mokinius, davinėjo jiems knygų skaityti, organizavo chorą, supažindinėjo su tautiniais reikalais, spauda ir literatūra, žodžiu, tęsė ir papildinėjo tą patį tautinio jaunuomenės sąmoninimo darbą, kurį uoliai varė ir vyresnysis jo kolega P. Kriaučiūnas.

M. Gustaitis buvo vienas iš "Žiburio" draugijos organizatorių ir sumanytojų. 1906 m. įsikūrusi ši Suvalkijos švietimo draugija, kitais metais atidaro Marijampolėj pirmą lietuvių mergaičių gimnaziją, kur M. Gustaičiui tenka ir direktoriauti. Jį taip pat randame ir "Gabijos", muzikos, literatūros ir dramos draugijos, iniciatorių būrely.

Prieš pat karą važinėjo į Ameriką aukų švietimo reikalams rinkti. Ta proga Amerikoj išspausdino "Tėvynės Ašaras", "Meilę", "Aureolę" ir "Lietuvos Vyčių dovanėlę". Amerikos įspūdžių randame ir jo poezijose. Vokiečiams okupuojant Lietuvą, pasitraukė su "Žiburio" gimnazija į Trakus, o paskui į Jaroslavlį, Rusijos gilumoj. 1918 m. grįžęs į Lietuvą, gavo tvarkyti ir vesti "Žiburio" įsteigtą Seinų gimnaziją. Seinus lenkams okupavus, įsikūrė su savo gimnazija Lazdijuose. Be direktoriaus ir pedagogo darbo, rašinėjo dar eilėraščius ir su ypatingu pamėgimu skaitė lotynų klasikus ir nemaža jų išvertė į lietuvių kalbą. Mirė Lazdijuose širdies liga 1927 m. gruodžio 23 d.

Motiejus Gustaitis buvo gilios erudicijos, kilnios sielos ir taurios širdies žmogus. Visados taktiškas, saikingas, ramus, maloniai nušvitusiu veidu. Savo poelgiuose ir darbo metoduose buvo įsigijęs ir išviršinių poniškumo žymių. Vaikščiodavo lėtai, kalbėdavo atsargiai, malonaus tembro nustatytu balsu, mėgdavo turėti gražios rašysenos sekretorių, kuriam diktuodavo visa, kas tik buvo rašytina. Savo eiles redaguodavo, taisydavo pamažu, neskubėdamas, nesikarščiuodamas ir sverdamas kiekvieną žodį. Klausdavęs ir kitų nuomonės, bet jų beveik niekad neklausydavęs, o kartais su maloniu šypsniu pašiepdavęs. Tokis poeto charakteris ir jo darbo metodas atsispindi ir jo kūryboj.

M. Gustaičio lyrika yra sunkoka formos ir stiliaus atžvilgiu, rimta ir net rūsti savo turiniu. Gustaitis — ne lengvo jausmingumo, ne svajingo muzikalumo dainius, bet gilios refleksijos, maldingos ekstazės ir abstrakcijų mintytojas. Gustaitis, paneigęs žemę su jos aistromis, į gyvenimą žiūri iš idealų ir pareigų augštybės. Grynas idealizmas ir antžemiškų augštybių pamėgimas primygtinai pabrėžiamas tuose eilėraščiuose, kurie turi aiškų poetinio credo pobūdį, kuriuose Gustaitis poetiniais vaizdais nagrinėja poeto pašaukimo temas. Toki yra "Sielos akordų" cikliai: "Pašaukimas", "Poezija", "Baltoji Viešnia," "Glorija". Ciklius "Poezija", kuriame randame, berods A. Mickevičiaus didžiosios improvizacijos atgarsių, nors nepriklauso prie geresniųjų Gustaičio kūrybos pavyzdžių, tačiau gerai charakterizuoja idealistinius poeto sielos ir vaizduotės polėkius:

Sparnų pavėsy aš globoju
Skaisčią dvasią,
Mėgėją grožio ir idėjų,
Sielą drąsią.

— — — — — — — — — — —

Kaip skaistus Grožybės dangus!
Nūn širdžiai sakyte kas sako —
Ant žemės gyvenimo tako
Negal sau pakakti žmogus.

Iš kosminių visumos sferų, kur skamba didinga pasaulių harmonija, poetas maldingai sušunka:

Palaimink, Augščiausias, putelę,
Kuri vandenyno ne šito,
Bet skirtą pajutus jai kelią,
Ties kojomis Tavo nušvito.

Jei grįžt reiks iš dvasių srities,
Giedriųjų aidų sutartinė
Tegu jos kelionę nušvies
Ir giesmę primins cherubinę.

Jei šituos posmuos be idealistinių poeto dvasios polėkių randame dar ir abstraktinį idėjinį simbolizmo pagrindą, tai "Baltojoj Viešnioj" pajuntame jau pačią simboliką, sukurtą kaip Vl. Solovjovo, iš dviejų pasaulių antitezės: viršuj — skaisčios idealo augštybės, o apačioj — rusenanti žemės piktybių ugnis:

Jos žvilgsnis pilnas ugnies
Tvaskėdams ant mano širdies,
Apsnūdusius kėlė jausmus
Ir glūdinčias gelmėj mintis;
Toli gi ruseno ugnis,—
Jos dūmams netemdinti mus!

— — — — — — — — —

Toli, toli, matai, kas švinta?
O marios ūžia, vėtros kaukia!
Ar tu pažįsti tą žibintą,
Kurio linkui burelė plaukia?

Tas pats skridimas nuo žemės į idealo sritis reiškiamas ir kiek sentimentaliniame, melodingame "Ilgesy" (Žvaigžde mano, žvaigžde šviesi . . .). Trečiame šio cikliaus eilėrašty atsiskyrusio nuo žemės poeto vienatvės jausmas tiksliai apibūdina Gustaičio kūrybos būklę ir dvasinį jo poezijos charakterį:

Ir stebiuos, manyt pagavęs,
Jog pasaulį apkeliavęs,
Žemės purvo neliečiau.—

Tik ant kalnų, ant augštųjų,
Ant viršūnių jų baltųjų,
Prarymojau, pamąsčiau.

Pridėkime čia dar vieną iš geresnių M. Gustaičio eilėraščių,— ir jo kūrybinė ideologija iš jo autocharakteristikos bus mums visai paaiškėjusi:

Ir kas man ta žemė? Jos išsižadėjau.
Ir kas man tie žmonės, kuriuos pa-
[mylėjau?
Aš numiriau jiems.

Tavy, Sutvėrėjau, gyvenimas mano
Banguoja, kaip srovė plataus okeano,
Nutolus žmonėms.

Per ilga būtų cituoti visą šį kilnų eilėraštį. Čia mes turime gražų pavyzdį, kaip išgyventos idėjos, atitinkančios poeto sielos būtį, gali tapti lanksčia kūrybos medžiaga ir visai tiksliai aptarti vyriausius jo kūrybos pradus.

Konstatavę šitokį poeto nutolimą nuo žemės į padanginių idėjų ir moralinio gėrio auugštybes, ar mes jau turime teisę kaltinti poetą kraštutiniu individualizmu, užsidarymu savyje ir egoistiniu savo artimo, tautos ir visuomenės reikalų nepaisymu? Aš manau, kad ne. Gustaičio idealizmas, estetizmas ir individualizmas yra humanistinis ir altruistinis. Poetas

KNYGOS ir ŽURNALAI

KRISTALINIAM KARSTE

Jonas Aistis: KRISTALINIAM KARSTE. Eilės. Išleista prel. P. Juro lėšomis. Brooklyn, MCMLVII. 45 psl.

Kadaise man teko aptarti pirmą Jono Aisčio, tada besivadinusio Kossu Aleksandravičium, lyrikos rinkinį. Atsimenu, užsukau vieną dieną į "Židinio" redakciją, o ten redaktorius susirūpinusiu veidu bevartąs kažkokį raštą. Parodė ir man. Buvo tai J. Kossu Aleksandravičiaus "Eilėraščių" recenzija, surašyta erdviomis V. Bičiūno raidėmis. Jis buvo pasišovęs rinkinį gerokai aptašyti. Kiek atsimenu, jam šioji lyrika kliuvo todėl, kad sunku buvo jai pritaikyti klasiškas literatūros teorijos taisykles — rimą raidė į raidę, ir panašiai. Tokia jo nuomonė kryžiavosi su daugumo, ypač jaunesniųjų, įsitikinimu, kad su "Eilėraščiais" į lietuvių literatūrą atėjo naujas, gaivus, pavasarinis dvelkimas. Taigi, perdaug ir nenustebau, kai "Židinio" redaktorius V. Bičiūno recenziją padėjo giliau į stalčių, užprašydamas mane,kad apžvelgčiau "Eilėraščius."

Paskui rašiau ir apie kitas šio poeto knygas, o dabar štai ir apie paskutinę.

Per visą tą laiką man išliko įspūdis, kad gal tiksliausiai savo poezijos pasaulį nusakė patsai autorius šiais, dar pirmojo savo rinkinio žodžiais:

Aš iš margo svieto smulkmenų de-
(talių:
Lauko, pievų, miško, skliauto ir
(žvaigždžių
Susikūriau svietą—pasakišką šalį.
Pats neapsidžiaugęs, perdaviau
(žodžiu.

Jono Aisčio žodis nėra pumpuras, kurs "numiršta į pasaulį pakeliu". Tai žodis, vienintelis, nepakartojamas. Juo tegalima gėrėtis, jausti jo grožį, prasmę ir gaivumą. Savo poeziją jis sėmės iš tyriausių lyrinio įkvėpimo versmių. Dangaus mėlynasai skliautas, širdies gėla, tėviškės peisažas, pavasarį beprasikalanti žolytė, girioje rastas žagarėlis, lino žiedas, — visa tai ir daugis panašių dalykų atgyja ir skamba jo lyrikoj vienu iš melodiškiausių balsų mūsų literatūroje, tyra spalva ir aistišku ilgesiu. Taip jisai parodė mums šios žemės grožį ir gėlą, žmogaus kasdienybę ir amžinuosius jo troškimus.

"Kristaliniam karste" randame dvejopų eilėraščių, jeigu juos surikiuoti bendriausiai: asmeninių ir patriotinių-probleminių. Prie šių galima pridurti ir kitus, kuriuose liečiama prasmės, būties ir panašūs klausimai. Ypač grįžtama prie tautos likiminių problemų. Tarp pirmųjų Jonas Aistis davė tikrai pavasarinių liaunų posmų, kokių retai tepasitaiko skaityti. Štai kokiuose gaiviuose vėjuose ir žaismingume prabėga visas eilėraštis:

Eisiu, lipsiu ant kalnelio,
Rankele iš tolo mosiu
Ir pavasarėlį žalią
Šauksiu į laukus plikuosius.

Gysta, skamba vyturėlis,
Kyla nuo drėgnos velėno
Į skliautų bedugnį mėlį
Džiuginti kalnų ir slėnių.

Man akyse žemė sukas,
Žemė svaigsta, smenga, kelias . . .
O karklų linksmi katukai
Sidabrėja prie upelio.

Žysiu aš pati ir sprogsiu
Pumpurų žaliais lapeliais,
Ir vienų viena pašoksiu
Ant pradžiūvusios vejelės.

Šoksiu aš viena, kaip stoviu,
Suksiuos, trypsiu savo gėlą —
Pūpsinčią vėje rankovę
Virš galvos augštai iškėlus!. . .

Tokiomis nuotaikomis alsuoja visas skyrelis, pavadintas "Pavasario simfonija". Ypač gražus yra "Adagio".

Antra grupė yra oficialesnė. Joje jaučiama laikysenos, noro išsakyti savo idėjas likiminiais tautos klausimais. Čia pastebima tam tikra pareiga, orumas ir net ritminė eisena. Tokiame "Siaube" gal pravartesnis būtų buvęs netgi kitoks ritmas, nes dabar lyg perdaug pastebimas jo įsakmumas:

---

nori ištrūkti iš žemės varžtų ir tuo pačiu metu kenčia dėl tos žemės. Iš čia, berods ir kyla jo poetinės inspiracijos. Poetas neužsidaro savy, bet veizi į žemę, į tautą, į žmones. Tik tautos ir žmonių reikalus jis ima nekasdieninio gyvenimo plotmėj, bet skatinamas kilnesnių aspiracijų — siekti tiesos, gėrio ir grožio. Kokių nors visuomeninių programų ir šūkių, kokio nors siauro ekskliuzivizmo idealistinėj Gustaičio poezijos ideologijoj nėra. Gyvenimo kelių įvairumas niekam neduoda teisės smerkti tų, kuriais jis pats neina, jeigu tik jie yra pažymėti šickia ar tokia kilnaus idealo gaire. Ar ne šią mintį gražiu, poetiniu vaizdu paryškino pas Gustaitis eilėrašty "Ant kryžkelės"? Trys berneliai, prijoję kryžkelę, klausia senelį, kuriuo keliu jiems joti. Pasirodo, kad visi trys keliai yra pavojingi. Trys berneliai išsiskirsto į tris šalis,

O senelis taip dūmoja,
Grįždamas taku:
Daug kliūčių, daug pavojų —
Dalią rast sunku.

Nors jojėjas augšto kelio
Laimės neregės,
Bet ant balto jo žirgelio
Įpėdinis sės.

Ir pasieks tvirčiausią pilį
Ant augštų kalnų,
Kur gyvena tiesą mylį
Sūnūs milžinų.

Be grynai ideologinių, abstraktinių, "padangiškų" temų, M. Gustaičio kūryboj apsčiai esama ir gyvenamojo laiko atgarsių, susiejimo su žeme, su visuomenės ir tautos reikalais. Norėdamas būti aktualus, jis kartais seniau parašytus eilėraščius perredaguoja, duodamas jiems naują kontekstą, arba priderindamas naujoms aplinkybėms. Pvz. "Tėv. Sargo" 1904 m. 2-3 n-ry randame eilėraštį "Rauda"; "Vaivorykštės" 1913 m. 1 kn. tas pats eilėraštis kiek pakeistas ir pavadintas "Špižinis varpas"; prasidėjus didžiajamkarui, "Tėvynės ašarose" tas pats "Špižinis varpas" vėl perredaguotas, pritaikytas karui ir pavadintas "Tėvynės rauda".

(Bus daugiau)

Nestebina manęs, nejaudina manęs,
Ką tu esi įgijus laikinai,
Tik jaudina mane, tik gąsdina mane,
Ką tu esi praradus amžinai...

Tarp šios grupės išsiskiriančių eilėraščių būtų galima itin suminėti "Nemuno legendą".

Į kristalinį karstą Jonas Aistis užkala ir regi jame savo poeziją. Tai atsisveikinimo žodis su savo kūryba, savo širdies ilgesiais, svajonėmis ir tokiais vaiskiais savo lyrikos lobiais. Tad nėra ko stebėtis, jeigu poetas dainuoja:

Kristaliniam karste mano laimė ir
(lobis,
Mano džiaugsmas ir mano prasmė!...

Kadaise mūsų dainų bernužėlis sakė: "Kad atrakinčiau dainų skrynelę". Jonas Aistis savo dainų skrynią užrakina, kad, jo žodžiais tariant, jau niekada daugiau neatvožtų ir nedainuotų.

Bet pasakyta — dvasia pučia, kur nori. Niekas negali tarti, kad štai jau padėjai paskutinį tašką. Jeigu ne ligšiolinė, tai kitoniška daina,— ir visai netikėtai, — gali užklupti Joną Aistį, kaip ji yra grįžusi ir ne pas vieną kitą, kuris jau buvo ties savo kūryba pastatęs kryželį. Tokis Somerset Maugham bent keletą kartų viešai buvo deklaravęs, kad daugiau nerašys ir kad tai paskutinė jo grožinės literatūros knyga, ir tiek kartų jam teko savo žodžio atsižadėti, kai į jį padvelkė dvasia. Tad ir aš nesu visai tikras, kad štai būčiau žvelgęs į paskutinįjį Jono Aisčio lyrikos poemą.

Aug. Raginis

MARIAUS KATILIŠKIO ROMANAS "MIŠKAIS ATEINA RUDUO"

Gaila, kad pirmoji Mariaus Katiliškio knyga ("Seno kareivio grįžimas"), parengta spaudai dar Lietuvoje, karo ir okupacijų sąmyšyje negalėjo pasiekti skaitytojo. Tie, kurie dar gyvai prisimena jo pirmąsias noveles, pagrįstai ano rinkinio pasigenda. O šiandien būtų įdomu palyginti šio prozaiko augimą ir brendimą, atėjusio mūsų prozon tikru žingsniu ir savo kūriniais išsikovojusio ne tiktai pelnytą pripažinimą, bet ir tvirtą bei užtikrintą poziciją mūsų literatūroje. Po "Praslenkimo valandos" (1948) pasirodžius šiapus Atlanto "Užuovėjai" (1952), kritika vienbalsiai sutiko, kad Katiliškis ne tiktai pažengė didelį žingsnį pirmyn, bet taip pat subrendo, atrado savo individualų stilių, atnešdamas į platų mūsų buitinės prozos repertuarą šviežių aspektų, nesutiktų personažų ir, svarbiausia, individualiai traktuojamą didžiulę ir gyvastingą mūsų žemės ir žmonių panoramą. Katiliškio kaimas skirtingas nuo Žemaitės, Vaižganto, Krėvės ir nepriklausomybės meto beletristų vaizduojamojo. Čia akcentuojama nebe tiek realistinė ir apyvokinė rutina, tradiciniai šeimyniniai bei kaimyniniai konfliktai, paliekama nuošalėje negatyvaus natūralizmo socialinė kritika, stengiantis iškelti žemdirbio visuotinai žmogišką pasireiškimą įvairiose gyvenimo situacijose, parodyti ne tik jo glaudų prieraišumą pačiai žemei ir buičiai, bet lygiai tiek pat stipriai jo neramią, nuolat ieškančią gilesnės prasmės ir įžvalgos, sielą. Katiliškio beletristikoje, kaip retai kurio mūsų prozaiko, jaučiamas kūrybinis kompaktiškumas, savotiška žmogaus likimo ir jo žemės nepajudinamo dėsningumo sąsaja, už siužetinių detalių ir kompozicinių konstrukcijų gaivalinga ir dramatiška jėga, sulydinti atskiras veikalo dalis į tirštų spalvų peisažą, masinanti savo nemeluotu autentiškumu ir meistriškumu.

Todėl šio autoriaus naujoji knyga "Miškais ateina ruduo" skaitytojui bus ne tiktai laukta ir maloni dovana, bet ir naujas tikrai meniškas išgyvenimas, nes joje visos mūsų minėtos ypatybės yra dar labiau išryškintos, išlygintos ir labai dažnai pasiekus pažymėtino subtilumo ir klasiškos harmonijos. Kiekvienu atveju, Katiliškio romanas "Miškais ateina ruduo", jau dabar galima tvirtinti, užims nuolatinę ir svarią vietą mūsų geriausių buitinės prozos kūrinių tarpe.

Naujasis romanas (toksai žanrinis apibrėžimas šiai knygai beveik šimtu nuošimčių ir tinka) aprašo vieną neeilinę Lietuvos vasarą: miškų apjuostam sodžiuje, toli nuo miestų, prabėga pro mūsų akis keliolikos žmonių gyvenimas ir nekasdieniški nutikimai, pakeitę ne tik tos apylinkės veidą, bet ir pačių jos gyventojų likimo vienodą, nusistovėjusią tėkmę. Mūsų manymu, pats knygos kompozicinis užmanymas yra gerai pavykęs: veikalo užuomazga pradedama ekspresyvia miško kirtimo scena (kurioj trumpais, taikliais dialogais ir taupiom pastabom pristatoma dalis veikėjų), vėliau gi koncentruojama aplink kanalo kasimą, nepaprastą Basiuliškių apylinkės įvykį, su kuriuo kartu rutuliojamas ir pagrindinio romano herojaus Tiliaus likimas. Tarytum senųjų flamandų žanrinėje tapyboje, Marius Katiliškis piešia žmones ir gamtą drąsiu mostu ir sodriom, tirštom spalvom, niekad per ilgai neužsibūdamas prie neesmingųjų detalių, bet išlaikydamas vaizduojamųjų objektų priežastingus santykius ir rūpestingai juos inkrustuodamas veikalo visumon. Tokiu būdu miško kirtimo scena nebėra tiktai pagelbinė priemonė išvesti scenon veikėjų dalį, bet tampa labai reikšmingu terenu, kur fiksuojami esminiai intrygos apmatai ir kur Basiuliškių žmonės pirmą kartą atveria mums savo asmeniškus rūpesčius, tikėjimą teisingumu ir teisę į savo žemę, nepalaužiamą žemdirbio atsparumą pirkliškoms suktybėms, sukylantį pyktį ir humanišką nuolaidumą bei svajones apie šviesesnę rytdieną. Toji rytdiena, tiesa, labai paprasta, kaip ir jų riboti troškimai, bet pati žemė pakelia su artėjančiu pavasariu jų širdis ir jie džiaugsmingai laukia dienos, kai prasidės pelkių ir ežero sausinimas, kai bus pradėta kasti Vilkija. Jie šio įvykio laukia ne vien dėl numatomo pelno, bet ir naujosios Lietuvos ryžto ir veržimosi į naują, geresnį gyvenimą, kaip į naikinimą senosios pelkinės buities, prie kurios tiktai senasis eigulis Bakštys beprisirišęs, praėjusios kartos atstovas, poniškosios gadynės palikuonis.

Prie šių dviejų pagrindinių fabulos fonų galima būtų pridėti dar daugelį šalutinių, taipogi tarnaujančių buitinės tikrovės iliustracijai ir teikiančių progos autoriui tinkamai ir tiksliai charakterizuoti veikėjų santykius ir portretus. Jeigu "Užuovėjoj" kompozicija buvo tiktai siejama viena vietove ir apytikriai tuo pačiu laiku, veriant karolių virtinės technika atskiras noveles ant vieno siūlo, tai čia Tiliaus gyvenimo išlaužа tampa pagrindiniu įvykiu ir visos kitos (platesnės ir siauresnės) įtarpos ir milieu pasažai tėra didžiojo paveikslo (jauno žmogaus nerimastingo siekimo, klupimų ir tragiško galo) įvairiaspalviai komponentai.

Pažvelkime dabar į Tilių, ilgos ir degančios vasaros keliais praeinantį pro mus — žemės vaiką, ieškantį anapus miškų ir pilkos savo buities kitokio gyvenimo. Jam policininko ar miškų žvalgo vieta atrodo jau didelis pasiekimas, jis mokėsi, skaitė knygas ir dabar yra tapęs tarytum tarpiniu atstovu tarp žemdirbio ir jau-

nuolio, trokštančio palikti savo apylinkes ir išeiti į miestą, į žmones. Pagaliau, jis ir pats taip tiksliai nežino savo troškimų, bet jį degina kiekviena nauja diena, jį šaukia kiekvienas naujas pavasaris. Tiesa, jis su miškakirčiais būdamas yra vienas jų, supranta ir užjaučia juos, dirba tą patį darbą ir po sunkios savaitės eina kartu numalšinti troškulio į tą pačią pakelės karčiamą, jis susiima dėl mergaitės su miestelio raštininku ir keršija kvailam policininkui — bet jis taipogi Raudonajam Petrui išsako savo slaptas mintis, ilgesį kitokio gyvenimo. Jis yra vienas jaunos savo valstybės sūnų, kurie auga kartu su ja, kuriems sava žemė gali ir siūlo daugiau nei vargdienišką samdininko dalią; "Jo draugai buvo senyvi, pagyvenę vyrai. O kur jaunimas, kur tie, su kuriais siekiesi išlipti augštyn. Jie visi nuėjo ir išsiskirstė kas sau. Jis pasiliko vietoje ir tuo pačiu pasiliko nuo visų." (100 psl.). Po margo ir triukšmingo turgaus (čia pavaizduoto santūriai ir spalvingai, su gera sveiko humoro priemaiša — tai viena atmintiniausių knygos vietų) tuštėjančiam miestelyje tokios mintys užvaldo Tiliaus neramią, maištaujančią sielą. Ir nuo čia prasideda jo dvilypės meilės istorija: jo jaunatviškai švelnus, beveik romantiškas jausmas kaimo krautuvininkės dukrai Agnei ir, vasaros kvaitulio kupina, aistra senio Doveikos jaunai žmonai Monikai. Taip pasimeta maištingas Tilius, dėl nelemtų muštynių negavęs pasienio policininko vietos, žmogiškų jausmų rezginyje ir žūva dėl to, kad buvo per silpnas palikti Doveikos ūkį, ir per stiprus, kad pradėtų tokį gyvenimą, kurio laime jis iš tiesų sielos gilumoj netikėjo. Tarytum amžinos dirbančiųjų vyrų draugystės balsas jį kviečia nuolat sugrįžti kanalo kasėjų tarpan jo vienintelis artimas Raudonasis Petras, ryškus ir įdomus knygos personažas, bet Tilius neįstengia pergalėti trumpos laimės masinimo.

Be Raudonojo Petro, romane įvesta visa eilė lygiai ryškių ir puikiai motyvuotų charakterių, kaip antai, Krivickas Vargdienis, gyvenimo užguitas žmogelis, krautuvininkė Veronika Gužienė, jos dukros ir vyras, eigulis, vachmistras Žeimys, Zuzana, senasis Petras Doveika, miestietis Kazdaila, samdinys Laurynas ir dar daug epizodinių, bet nemažiau gyvų, veikėjų.

Tačiau ir prabėgom paminėjus kompoziciją, intrygos griaučius bei pačius veikėjus, vargiai galima tvirtinti, jog "Miškais ateina ruduo" yra ganėtinai aptarta. Mariaus Katiliškio kūrinių gamta, kaip jau yra nurodęs nevienas kritikas, turi kur kas gilesnį vaidmenį, nei tai iš pradžių rodosi. Mūsų manymu, lietuvių prozos stiprieji buitiniai veikalai pasižymi ta mistiška žmogaus ir žemės komunikacija, tokia artima ir charakteringa liaudies kūryboje. Mariaus Katiliškio prozoje tasai žmogaus ir žemės ryšys yra išsakytas gaivalingu žodžiu, tarytum vieno ir to paties kraujo tekėjimas pulsuotų jų gyslomis, tarytum viena ir ta pati širdis plaktų gyvastimi žemėje ir žmogaus krūtinėj: "Jis išsitiesė po viena pušim, užsimerkęs, veidą atsukęs į saulę. Tamsiose lūžtvėse ir jaunuolynų tankmėse dar baltavo sniego lopiniai. O aikštelėje buvo šilta kaip vasarą . . . Miškas dūsavo iš visų plaučių, giliai iš krūtinės atsikvėpė miškas, išpūsdamas žiemos dudulį. Budo kraujas miško gyslose ir gausiai tvino iš žiemos padarytų žaizdų sakais ir sula. Kalė kietai ir nenuilstamai miško širdis galingu genio snapu". (105 psl.) "Žemė virpėjo dantytais miškų kraštais, pasmilkusi, padūmavusi, prislopinusi kvėpsmą, tartum žvėris, prikritęs krūmų tankmėje. Apglėbusi milžinišku sparnu žalumos motinystėje gležnas, ką tik prasikalusias gyvastis". (379) Iš tiesų, kartais atrodo, kad Katiliškis yra vienas tų beletristų, kurie turi tikro poeto žodį, nors jų ir neeiliuoja (toks, mūsų manymu, yra ir amerikietis Thomas Wolf).

Be šio ekstatiško žodžio Katiliškis lygiai meistriškai vartoja ir humoristinį. Jo humoras sveikas, paprastas, žemdirbio tiesumu ir aiškumu pasakomas: "Vieną rytą, kai jis buvo atėjęs prie vieškelio, iš miško išmaurojo ir dulkes keldamas nurūko kas tai toks, su langais ir durimis, pirties didumo, tik ilgesnis už pirtį. Marti paaiškino, kad tai autobusas". (207 psl.) Tasai gyvas sąmojus ypač ryškus dialoguose, kuriuos, bendrai paėmus, Katiliškis valdo pažymėtinai lengvai ir užtikrintai, tuo būdu pralenkdamas daugelį mūsų prozaikų, esmingai, pasakotojų. Štai keli sakiniai: "O pats tai mišką kirtai, ar ne — Kirtau, — prisipažino Tilius. — Bet, sako, tą žyduką, kur kirtimus prižiūrėjo, tai jau taip suaižęs, kad sergėk Dieve. Akį vieną išgėręs. Dabar, sako, su stikline vaikščiojąs. O dantų Gužienės troboj, sako, nors su sauja semk . . . — Nu, mat, driežai. Sako, o meluoja per akis. Ar kiaurai peršovė? — Kaip čia pasakius? Ne kiaurai. Nunešė tik . . . Kaulai subaltavo . . ." (127 psl.) Gyvai ir vaizdingai Katiliškis vaizduoja naujam romane žanrines scenas, įvesdamas ir išvesdamas savo žmones keliais taikliais pasakymais, nesileisdamas nei į sentimentus, nei į pašaipą.

Turtingas ir vaizdus žodynas (lygintinas nebent su Pulgio Andriušio proza), gyvas įvykių rutuliojimas, pilnakraujai žmonės ir gerai pažinta bei pastabia prozaiko akim stebėta buitis, visa tai naujojo Katiliškio romaną įrikiuoja į geriausių mūsų išeivijos veikalų lentyną. Marius Katiliškis su savo romanu "Miškais ateina ruduo" įrodė, kad iš jo dar bus galima sulaukti daug vertingos prozos, ir to mes jam visa širdimi linkime.

Knyga išleista skoningai, papuošta estetišku Romo Viesulo viršeliu.

Jonas Vakaris

Pastaba prie recenzijos

"Dirvos" nr. 25 J. P. Palukaitis rašo: . . . 'vienos srovės spaudos Katiliškio knyga buvo ignoruojama, it indeksuota, pagaliau net Aiduose buvo nepraleista H. Nagio recenzija apie ją . . ."

Norime pažymėti, kad vienintelė recenzija, kurią "Aidai" gavo apie M. Katiliškio knygą, yra čia dedamoji Jono Vakario recenzija. Ji iš redakcijos spaustuvėn buvo pasiųsta tą pačią dieną, kai buvo gauta, bet vasario nr. buvo jau spausdinamas, nes recenzija redakciją pasiekė vėliau, negu buvo iš pradžių žadėta. Nors nerandam jokio reikalo teisintis prieš įtakingas teorijas, bet nemanome, kad tokia "Dirva" visą gautą medžiagą spausdintų tą pačią savaitę ar mėnesį.

Red.

ATSIŲSTA PAMINĖTI

Alfonsas Nyka-Niliūnas: BALANDŽIO VIGILIJA. Eilėraščiai. Išleido Vytautas Saulius. Chicago, MCMLVII. 96 p.

Aloyzas Baronas: VALANDOS IR AMŽIAI. Religiniai pasakojimai ir legendos. Lietuviškos Knygos Klubo leidinys, Chicago, 1958. 99 p. Kaina $1.00.

Jonas Balys: UŽBURTI LOBIAI. Lietuvių liaudies sakmės. Nidos Knygų Klubo leidinys nr. 22. 96 p. 1958.

Bronius Zumeris: KALĖDŲ VARPAI. Išleido kun. Pr. Vaseris, Melbourne, Australija. 1957 m. 49 p.

Eug. Mikalojus Ivanauskas: ARQUITETURA LITUANA. San Paulo. 25 p.

Steponas Kairys: LIETUVA BUDO. I. Vaiko ir jaunatvės atsiminimai. II. Kas buvo Lietuva. Išleido Lietuvių Socialdemokratų Sąjungos Literatūros Fondas. New York, 1957. 416 psl.

MOKSLAS

SVARBUS VEIKALAS R. EUROPOS PROISTOREI PAŽINTI

Rytų Europos proistorė, kad ir senokai pradėta tyrinėti, ligi šiol dar nėra pakankamai išnagrinėta. Per ilgą laiką muziejuose susikaupė daug gražios medžiagos, tačiau tik gana maža jos dalis moksliškai ištirta ir paskelbta. Bet vis dėlto ilgainiui, ypač paskutiniuoju metu, atsirado vertingų kasinėjimų apyskaitų ir atskirų studijų. Tačiau ištisinės ir gerai apdorotos Rytų Europos proistorės apžvalgos neturėjome.

Todėl su dideliu džiaugsmu imame į rankas pirmąją dalį dr. M. Gimbutienės veikalo apie Rytų Europos proistorę **The Prehistory of Eastern Europe.** Part I. Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area. Cambridge 1956). Tai iš tiesų didelis darbas (IX ÷ 241 psl. su 126 iliustracijomis tekste ir 50 lentelių), apimąs mezolito, neolito ir vario amžiaus kultūras Rusijoje ir Baltijos jūros srityje. Čia pabandysiu bendrais bruožais supažindinti skaitytojus su M. Gimbutienės veikalo turiniu, ypač kiek daugiau stabtelėdamas ties Pabaltijo proistorės problemomis.

Įvade autorė apibūdina patį nagrinėjamąjį dalyką, duoda trumpą archeologinių tyrinėjimų apžvalgą Rusijoje, Lenkijoje bei Pabaltijo kraštuose ir apibrėžia knygoje nagrinėjamą plotą, kurio riba šiaurėje siekia Arktikos vandenyną bei Baltąją jūrą, pietuose—Kaspijos ežerą, Kaukazo kalnus ir Juodąją jūrą, pietų vakaruose — Karpatų kalnus ir Oderi ir šiaurės vakaruose — Baltijos jūrą. Apžvelgusi kūriavos sąlygas vėlyvajame ledynų ir ankstyvajame poledyniniame laikotarpyje, M. Gimbutienė padalija savo darbą į šešis didelius skyrius.

I. Kultūros vystymasis ankstyvajame poledyniniame laikotarpyje. Kadangi autorės tyrinėjamasis plotas yra labai didelis, todėl, savaime aišku, ir kultūros vystymasis atskirose srityse ėjo skirtingu keliu. Kūriavos pradmenims ypačiai didelės įtakos turėjo šiaurės Europos ledynai. Kai pietinėse srityse (Ukrainoje, šiauriniame Kaukaze) žmonės jau buvo įsikūrę senajame akmens amžiuje (paleolite), milžiniški Pabaltijo, šiaurinės Lenkijos ir vidurinės Rusijos plotai buvo padengti ledynų ir čia nebuvo jokių sąlygų žmonėms apsigyventi. Tik ledynams ištirpus (pietiniame Pabaltijy apie 15,000-10,000 metų pr. Kr., o toliau į šiaurę dar kiek vėliau), pasirodė patys pirmieji žmonės.

Palietusi augštutiniojo paleolito kultūros likučius Juodosios jūros srityje, M. Gimbutienė pradeda savo darbo apžvalgą maždaug nuo 10,000 metų pr. Kr. Tuo metu jau aiškiai apčiuopiamos dvi ryškiai išsiskiriančios kultūros sritys: **Juodosios jūros** (Ukraina, Pietų Rusija, Kaukazas) ir **Pabaltijo, vidurinės ir šiaurinės Rusijos.** Juodosios jūros srityje vidurinio akmens amžiaus (mezolito) stovyklos aptinkamos upių krantuose, paprastai žemesnėse vietose, negu paleolite. Ryšium su pakitėjusia gyvulija (vietoje mamutų, šiaurės elniu ir kt. atsiranda šernų, briedžių, vilkų, lapių), keitėsi ir medžioklės įrankiai, jie susmulkėjo. Tie smulkūs titnaginiai dirbiniai anksčiau būdavo įterpiami į vad. azilinės ir tardenuazinės kultūros tarpsnių rėmus, bet autorė visai pagrįstai tuos iš Vakarų Europos pasiimtus terminus pakeičai naujais: šan-Kobos ir Murzak-Kobos periodais (pagal to vardo urvus Kryme). Be titnaginių dirbinių to meto stovyklose aptinkama ir kaulinių įrankių.

Šiaurės rytinėje Europoje kultūros raida yra buvusi skirtinga. Čia dėl ledynų pirmieji žmonės pasirodė žymiai vėliau. Anksčiausiai šiaurės elniu medžiotojų būriai pasiekė vakarinį Pabaltijį, vėliau ir Rytų Pabaltijo sritis. Šiaurės elnias buvo vienas iš pačių svarbiausių medžioklės gyvulių. Apie tai liudija iš šiaurės elnio ragų bei kaulų pagaminti įrankiai. Vėlyvojo ledynų laikotarpio gale tarp Oderio vakaruose ir augštutinės Volgos bei Okos rytuose išplito vad. **svidrinės kultūros** titnago pramonė (kultūra pavadinta pagal vietovę Swidry Wielkie, netoli Varšuvos). Tos kultūros titnaginių dirbinių (strėlių antgalių, gremžtukų, rėžtukų ir kt.) labai apstu ir Lietuvoje. Greičiausiai tam laikotarpiui priskirtina ir žmogaus kaukolės dalis, surasta Kebeliuose, netoli Priekulės. VII-VI tūkstantmetyje pr. Kr. atšilus orui, ypačiai išsivystė žvejyba. Durpynuose (anksčiau buvusiuose ežeruose) surasta įvairių kaulinių žeberklų, jietigalių ir kt. Iš fizinių žmogaus liekanų šiam periodui priskiriama kaukolė, surasta Kirsnos upėje (Marijampolės aps.). Rytprūsiuose apie 4000 metų pr. Kr. jau turime ir keramikos liekanų.

II. Neolitas ir vario amžius į šiaurę nuo Juodosios jūros. Šitame skyriuje M. Gimbutienė nuodugniai aprašo ligi šiol mažai tyrinėtą IV-III tūkstantmečio pr. Kr. Ukrainos ir Pietų Rusijos naujojo akmens amžiaus ir vario laikotarpio kultūrą. Autorė, naudodamosi paskutiniųjų laikų tyrinėjimų duomenimis, ypačiai iškelia žemutiniojo Dniepro bei Azovo jūros srities kultūros raidą. Čia aiškiai susekama tolydi kultūros evoliucija nuo paleolito iki III tūkstantmečio pr. Kr. pabaigos. Tačiau apie 2000 metų pr. Kr. iš pietų rytų į Pietų Rusiją, Ukrainą ir Kaukazą įsiveržia naujos kultūros ir kilmės žmonės. Mirusieji laidojami nebe griovio pavidalo kapuose, bet pilkapiuose ir suriesti. Augštuose upių krantuose jie telkiasi mažuose kaimuose. Namai yra stačiakampės formos. Sodybose aptinkami naminių gyvulių (galvijų, ožkų) kaulai liudija apie išplitusią gyvulininkystę. Ne tik medžiaginėje kultūroje pastebima naujų skirtingų elementų, bet ir fizinių žmonių tipas yra pasikeitęs. Ankstyvesnieji gyventojai yra buvę Cro-Magnono rasės (stambūs, plačiaveidžiai), o naujieji ateiviai — vad. rytinės Viduržemio rasės atstovai (siauraveidžiai ir ilgagalviai). Visa tai siejama su **indoeuropiečių** įsiveržimu į tą sritį. Tie naujieji gyventojai, kaip pamatysime, toliau veržėsi į vakarus ir išplito didžiuliuose Europos plotuose.

III. Tripolės žemdirbių kultūra Vakarų Ukrainoje. Ši darbo dalis skiriama įdomiai Tripolės kultūrai nagrinėti. Ta augšto lygio kultūra buvo išplitusi tarp Karpatų ir vidurio Dniepro. Pagal skirtingus keramikos tipus ir kitus požymius, ji skirstoma į tris tarpsnius: ankstyvąją, klasikinę ir vėlyvąją Tripolės kultūrą. Ankstyvajame tarpsnyje susiduriama su žemdirbystės ir gyvulininkystės pradmenimis. Būdinga dažytoji kera-

mika, pagražinta įvairiais raštais, ir molinės žmonių (daugiausia moterų) ir gyvulių figūrėlės. Klasikiniame tarpsnyje pasiekiamas augščiausias kultūros laipsnis. Dažytoji keramika yra net trijų spalvų, raštai sudėtingi. Žmonės gyveno didžiuliuose kaimuose, dideliuose ir ilguose namuose. Vėlyvajame laikotarpyje, apie II tūkstantmečio pr. Kr. pradžią, Tripolės kultūra žlunga, įsiveržus indoeuropiečiams, kurie Vakarų Ukrainą pasiekė per pietinę Rusiją ir rytinę Ukrainą.

IV. **Neolitas ir chalkolitas rytinėje Vidurio Europoje.** Čia autorė gvildena dvi pagrindines III tūkstantmečio pr. Kr. kultūras: 1. Dunojaus, arba juostinės keramikos kultūrą, ir 2. Piltuvėlinės keramikos kultūrą.

Pirmoji kultūra atstovaujama žemdirbių ir naminių gyvulių augintojų. Ji išplitusi derlingose lioso srityse palei Dunojų ir gretiminėse srityse. Palaipsniui juostinės keramikos kultūra apėmė gana didelius plotus už Karpatų, palei Vyslą, Oderį, Elbę, Vezerį ir Reiną. Kultūros raidoje pastebima keletas fazių. Žmonės telkiasi dideliais kaimais ir gyvena dideliuose namuose. Ir Vyslos žemupyje, ties Kujavijos Brasta, yra tyrinėtas didelis šios kultūros kaimas, susidedąs iš daugelio ilgų (nuo 15 iki 40 m) trapecinės formos namų. Mirusieji laidota suriesti. Antroji piltuvėlinės keramikos kultūra (pavadinta pagal piltuvėlio pavidalo puodus) aptinkama tarp Danijos ir Lietuvos. Ir ji yra buvusi žemdirbių bei gyvulių augintojų kultūra. Kultūros raidoje išskiriamos keturios grupės. Autorė plačiau-iai sustoja ties rytine grupe, išplitusia išilgai Vyslą, Rytprūsiuose iki Nemuno. Čia kruopščiai grupuojama keramika ir aptariamos kitos kultūros liekanos Piltuvėlinės keramikos kultūra, lygiai kaip ir juostinės keramikos kultūra, susilaukė to paties likimo: abidvi buvo užlietos naujos gyventojų bangos, atėjusios iš rytų.

V. **Neolito pabaigos ir chalkolito kultūra šiaurės rytinėje Europoje.** Šis skyrius mums yra įdomiausias, nes čia autorė analizuoja naujųjų atėjūnų — indoeuropiečių kultūrą ir kartu indoeuropiečių protėvynės klausimą. Kaip žinoma, indoeuropiečių protėvynės klausimas ligi šiol nėra galutinai išspręstas. Per ilgą laiką kalbininkai ir proistorikai yra sukūrę visą eilę teorijų. Vieni mokslininkai indoeuropiečių protėvynės ieško šiaurinės Europos kultūros srityje, kiti — Saksonijoje bei Tiuringijoje, dar kiti — pietų rytinėje Europoje ir kt. Ligi šiol vidurio ir šiaurės Europos virvelinės keramikos kultūra (pavadinta pagal puodus, pagražintus virveliniu raštu) buvo laikoma indoeuropiečių atstove. M. Gimbutienė, išanalizavusi dabar turimą medžiagą, virvelinės keramikos kultūrą sutapatina su vad. rutulinių amforų kultūra (pavadinta pagal rutulio pavidalo amforas), o virvelinę keramiką laiko vėlyvesniu tos kultūros tarpsniu. Rutulinių amforų kultūra, išplitusi tarp Jutlandijos ir Dniepro, autorės manymu, laikytina hibridine, susidariusia iš senosios vietinės kultūros ir naujai atvykusių indoeuropiečių kultūros sudėtinių dalių. Po ilgesnės medžiagos analizės, M. Gimbutienė teigia, kad indoeuropiečiai yra atkeliavę į Europą iš pietų rytų. Indoeuropiečiai pietų rytinėje Europoje, Kaukaze, Ukrainoje ir Mažojoje Azijoje pasirodė apie III tūkstantmečio pr. Kr. pabaigą. Apie 2000-18000 pr. Kr. jie pasklido ir kituose Europos kraštuose. Maždaug tuo pačiu metu indoeuropiečiai pasiekė ir Baltijos jūros pakraščius. Iš čia jie veržėsi tolyn į šiaurę, pasiekdami net pietinę Suomiją, o per Dniepro baseiną — ir miškingąsias Vidurio Rusijos sritis. Visose indoeuropiečių užimtose srityse vyravo daugiau ar mažiau vienalytė kultūra (laiviniai kovos kirviai, vieniniai kapai), tik su tam tikru vietiniu atspalviu, susidariusiu besimaišant su senaisiais atskirų kraštų gyventojais. Rytų Pabaltijy indoeuropiečiai buvo žemdirbystės ir gyvulininkystės pradininkais. Jie gyveno nedideliuose kuopiniuose kaimuose (pvz. Succase, Elbingas ir kt.). Gyvenamieji trobesiai yra buvę nedideli, maždaug 8-12 m ilgio ir 4-6 m pločio. Turime duomenų ir jų kultui pažinti. Čia vyravo saulės, žalčio ir kai kurių gyvulių kultas. Turime pėdsakų ir žmonių aukojimo. Rasiškai naujieji gyventojai, kaip matyti iš kapuose surastų griaučių liekanų, yra buvę ilgagalviai su polinkiu mezokefalijai. Iš Rytų Pabaltijy įsikūrusių indoeuropiečių netrukus susidarė baltai, tiesioginiai lietuvių protėviai.

VI. **Medžiotojų ir žvejų kultūra šiaurės rytinėje Europoje.** Šis paskutinysis skyrius skiriamas medžiotojų ir žvejų kultūrai Rytų Pabaltijy ir Rusijoje nagrinėti. Čia kalbama apie ankstyvųjų gyventojų kultūrą, prieš atsikraustant indoeuropiečiams. Ta kultūra, kad ir turi daug bendrų bruožų, tačiau, būdama išplitusi dideliame plote, turi ir skirtingų elementų. Pagal tai išskiriamos trys kultūrinės grupės: Rytų Pabaltijo, Vidurio Rusijos ir rytinės Rusijos bei Vidurio Uralo. Rytų Pabaltijo grupei būdinga šukiniu (šukų pavidalo) raštu papuošta keramika. Akmeniniai ir kauliniai įrankiai tolydžiai vystosi nuo pat mezolito laikų. Gyventojai rasiškai priklauso Cro-Magnono rasei. Atvykę indoeuropiečiai juos greitai asimiliavo.

Vidurio Rusijos grupėje (Desnos, augštutinės Volgos ir Okos upyne) puodai gražinami duobučių įspaudais. Gyventojuose jaučiama didelė mongoloidinė priemaiša. Besiveržiant indoeuropiečiams į jų kraštą, Vidurio Rusijos gyventojai traukėsi į šiaurės vakarus ir pasiekė Estiją bei Suomiją. Rytų Rusijos bei Vidurio Uralo srityse vyravo Rytų Pabaltijo ir Vidurio Rusijos kultūrinėms grupėms skirtinga kultūra, tačiau puodai ir čia ornamentuojami šukiniu raštu.

Pagaliau M. Gimbutienė plačiai sustoja ties šiaurės rytinės Europos medžiotojų ir žvejų menu: gintarinėmis, titnaginėmis, molinėmis ir kaulinėmis žmonių bei gyvulių figūrėlėmis ir Onegos ežero bei Baltosios jūros srities uolų įraižomis.

Šioje trumputėje santraukoje tepaliečiau pagrindines išvadas, daugiausia susijusias su kultūros raida ir vyksmu. Platesnis medžiaginės kultūros apibūdinimas būtų jau kiek per specialus daugumui "Aidų" skaitytojų. Savo darbe M. Gimbutienė rūpestingai yra sutelkusi beveik visą tuo tarpu prieinamą medžiagą, nuodugniai ir kritiškai yra ją įvertinusi ir padariusi atsargias išvadas. Kiekvieno skyriaus gale duodama literatūra savaime kalba apie didžiulį medžiagos kiekį, panaudotą šitam darbui. Iliustracinė medžiaga rūpestingai atrinkta ir techniškai gražiai perduota. Vardų ir pavardžių rodyklė labai palengvina naudojimąsi darbu. Džiugu, kad lietuviškieji vietovardžiai įvedami į tarptautinę archeologinę literatūrą. Apskritai, darbas daro labai gerą įspūdį.

Reikia palinkėti, kad ir kitos darbo dalys netrukus išvystų dienos šviesą. Ypatinga padėka priklauso Harvardo universitetui, kurs autorei sudarė sąlygas dirbti ir davė lėšų šiam didžiuliam veikalui išleisti.

J. Puzinas

• Kovo 30 d. Brazilijoje mirė kun. Antanas Ausenka, vienuolis benediktinas. Velionis buvo gimęs Lietuvoje 1914 m. Vaikystėje tėvų buvo atvežtas į Braziliją. Čia baigė mokslus ir įšventintas kunigu, Sao Paulo benediktinų kolegijoje dėstė matematiką. Gyvai dalyvavo lietuvių kultūrinėje veikloje — spaudoje, organizacijose, savo tautiečių pastoraciniame darbe.

VISUOMENINIS GYVENIMAS

AMERIKOS LIETUVIŠKA KNYGA EUROPOS VIEŠUMOJE

Gal niekada anksčiau lietuviai taip nenorėjo, kad platusis pasaulis žinotų apie Lietuvą ir ją kalbėtų, kaip nuo Lietuvos okupacijų pradžios (1940 m.). Kas bent šiek tiek pažino lietuvių tremtinių-pabėgėlių gyvenimą Vokietijos stovyklose 1945-50 metais, tas žino taip pat, kad jie nepraleisdavo progos, nepasikvietę į savo kultūrinius pasirodymus (koncertus, spektaklius, parodas) svetimtaučių — vietos pažįstamų vokiečių, UNRRA ir IRO įvairių pareigūnų. Nors tie svetimtaučiai tebūdavo labai eiliniai žmonės, eiliniai biurokratai, dėl karo aplinkybių patekę į gerai apmokamas vietas, tačiau atrodė, kad lietuvių kultūros kūrinių pademonstravimas tiems svetimtaučiams buvo svarbus darbas. Noras ką nors lietuviško parodyti svetimtaučiams anais metais buvo toks didelis, kad neretai stigdavo kritinės nuovokos, reikalingos saviems darbams vertinti. Tada daug kam lietuvių atrodė, kad visur reikia lietuviško lašo — dalyvauti visur, kur tik galima priminti Lietuvą, nors tas lietuviškas lašas, objektyviai žiūrint, tebuvo mėgėjiškas, kartais labai paskubomis paruoštas. Šitokios nuotaikos nėra išnykusios nė dabar lietuviuose, gyvenančiuose įvairiuose Vakarų kraštuose. Ir dabar tautiečiai nori ir stengiasi dalyvauti visur ir šitaip garsinti Lietuvos vardą.

Tačiau šitoks noras iš esmės yra politiškos nuotaikos padiktuotas ir daugiausia tinka politikams, bet toli gražu nevisada viešiesiems kultūriniams pasirodymams, nes šiuose daugiau sveria pasirodymo kokybė negu pats pasirodymas. Jų organizatoriai neretai užmiršta, kad pasirodymas su menkos kokybės dalykais viešumoj prieš svetimtaučius kartais Lietuvai ir lietuvių vardui gali pakenkti, nes vakarietis žiūri kritiškai. Jam dažniausiai visai nerūpi lietuvių organizatorių intencijos, nes jam svarbu tai, ką jis mato ir girdi, kiek jam siūlomi lietuviški dalykai yra įdomūs savo kokybe, kiek jie atitinka viešų kultūrinių pasirodymų lygį, nusistojusį Vakaruose, ypač Europoje. Šito nepaisymas, galvojimas, kad reikia rodytis prieš svetimtaučius, vistiek ką jie bemanytų, gali padaryti nevieną lietuvišką pasirodymą bergždžią arba nenaudingą.

Ši ilgoka įžanga buvo reikalinga parodyti, su kokiomis nuotaikomis teko susidurti 1957 m. vasarą, kai buvo organizuojamas lietuviškų knygų skyrius tarptautinei knygų mugei Frankfurte ir tuo pačiu vėliau vykusiai Berlyno parodai (abi Vokietijoj). Gal dėl sutiktų sunkenybių bei trūkumų, nebereikėtų viešai nė rašyti, nes tos parodos pasibaigusios. Tačiau, nors ir neviešai, vis tenka nugirsti, kad lietuvių (apskritai pabaltiečių) knygų pasisekimą minėtose parodose reikia išnaudoti, kad pabaltiečiams su savomis knygomis reikia dalyvauti kituose Europos miestuose (pvz., Paryžiuje) ir net už Europos. Tai vis gražūs sumanymai ir pagirtini norai. Tačiau negerai, kad juose vyrauja nekritiška nuotaika, susikristalizavusi 1945-50 metais Vokietijos stovyklose.

Ir kai kilo mintis pabaltiečių (estų, latvių ir lietuvių) knygas, išleistas Vakaruose, išvesti į tarptautinę viešumą Frankfurto mugėje (1957 m. spalių 5-10 d.), iniciatoriai buvo nusiteikę politiškai. Jų mažai kas galvojo, kad pasisekimas toje parodoje priklauso ne nuo vienų organizatorių, bet ir nuo visos eilės kitų veiksnių, kurie su parodomis neturi nieko bendro, bet nulemia knygų išvaizdą, jų techniką ir estetiką. Tai viešose masinėse parodose yra svarbiausias atžvilgis.

Iš tikro, kai skaitytojai tenkinasi bet kaip atspausdinta knyga, kai recenzentai nekreipia dėmesio į knygų techniką bei estetiką, kai tuo mažai rūpinasi knygų autoriai ir leidėjai, visada bus tokia padėtis, kad parodoms tinkamų knygų bus mažai. Tiesa, Lietuvių Bibliografinė Tarnyba tremty kasmet suregistruoja apie 200 neperiodinių leidinių, tačiau praėjusių metų iniciatoriai dalyvauti tarptautinėse parodose, turbūt, niekada nebuvo pasidomėję, kiek to skaičiaus knygų yra tokios išvaizdos, kad lietuviškos knygos tiktų stoti į konkurenciją ne tik su latvių bei estų, bet ir su viso Vakarų pasaulio knygomis, nes Frankfurto knygų mugėje daugiausia išstatomos Europos ir Amerikos kontinento knygos.

Tiesa, pati galimybė pirmą kartą į tarptautinę plotmę išvesti lietuviškas knygas nuteikė ir jų leidėjus labai viliojančiai. Kai kas (Lietuvos Laisvės Komitete) net galvojo, kad gal neverta Amerikos lietuvių leidėjų kviesti siųsti knygas į Vokietiją, nes jų būtų galima paimti iš Vasario 16 gimnazijos bibliotekos. Tai buvo tipiškas stovyklinių laikų prisiminimas. Bet, deja, panašiai galvojo ir labai geros valios leidėjai. Nesigailėdami nei darbo, nei lėšų, kai kurie lietuvių leidėjai iš JAV siuntė viską, ką tik jie kada nors buvo išleidę. Šitas nedaugelio leidėjų naivus nuoširdumas tiesiog jaudino lietuviško skyriaus tvarkytojus, drauge stumdamas į nusiminimą, nes buvo aišku, kad daug šitų iš taip toli atsiųstų leidinių nebus galima parodyti tarptautinei viešumai. Artėjant 1957 m. rugsėjo 1 dienai, kada turėjo suplaukti krūvon visų pabaltiečių leidėjų knygos, būsimo lietuviško skyriaus situacija atrodė dramatiškai — kai kurie svarbūs leidėjai neatsiliepė, o atsiliepusiųjų ir knygas atsiuntusiųjų leidiniai apskritai atrodė nepatenkinamai. Net nuolaidžiai į juos žiūrint, atrodė, kad gerosiomis lietuviškomis knygomis nebus galima užpildyti lietuviams skirto 6,5 kvd. metrų ploto, kai tuo tarpu estų ir latvių leidėjai buvo prisiuntę tiek gražių knygų, kad tokiame pat, kaip lietuvių plote, latviai sakėsi savų knygų negalį sutalpinti. Tada stovėjo prieš akis perspektyva, kad lietuvių knygoms skirtą plotą teks sumažinti estų ir latvių naudai. Nuo šitos nemalonios perspektyvos išgelbėjo Vokietijoj lietuvių išleistos knygos, pvz., "Ventos" pastaraisiais metais išleisti keli leidiniai ir stovyklinio gyvenimo laikais (1945-50) išleistų leidinių didžiosios ir gražiosios knygos, kaip "Lietuvos istorija", Donelaičio "Metai", "Tautosakos skaitymai", "Lithuanian Art in Exile" ir kitos.

Šitokiu būdu susidarė apie 100 su viršum knygų, kurių didžioji dalis Frankfurto knygų mugės pabaltiečių skyriuose buvo išstatytos gulsčiomis

(kai kurios atverstos), o mažesnioji dalis stačiomis stiklinės spintos lentynėlėse. Berlyno tarptautinėje parodoje (1957 m. lapkričio 6-18 d.) lietuviškų knygų išstatyta daugiau dėl to, kad nereikėjo ribotis 1945-57 m. laikotarpiu ir ne vien lietuvių leidėjais.

Nekartojant to, kas jau buvo rašyta lietuvių spaudoje (kad Frankfurte ir Berlyne pabaltiečių knygų stendai gana gražiai atrodė, kad radijas ir televizija jais domėjosi, o leidėjai teiravosi, kokias lietuvių knygas būtų galima versti į svetimas kalbas), norisi labiau sustoti prie trūkumų, kuriuos reikia šalinti tiek savo pačių kultūros labui, tiek galvojant apie dalyvavimą kitose būsimose tarptautinėse parodose.

Kokie buvo (ir yra) svarbesnieji trūkumai lietuviškose knygose, su kuriais teko susidurti, atrenkant knygas 1957 m. tarptautinėms knygų parodoms Vokietijoje?

Pradėkime nuo atskleistų knygų, kitaip sakant, nuo jų šrifto (raidžių), spausdinto teksto išdėstymo (laužymo) puslapiuose ir iliustracijų, nesidomėdami jų turiniu.

Kas liečia šriftą, reikia pasakyti, kad lietuvių leidėjai JAV nedaug rūpinasi raides priderinti prie knygos formatų. Dažniausiai jų raidės per didelės. Pvz., yra nemažai knygų, kurios turi vadinamąjį kišeninį formatą arba nedaug ką didesnį už jį, o jų šrifto dydis tinka oktavai ir gali tikti net kvartai. Tos per didelės raidės dažnai be reikalo padidina puslapių skaičių, knygas išpučia, padaro storas, sunkiai beatitinkančias jų ilgį ir plotį. Tokios knygos pavyzdžiu gali būti N. Mazalaitės "Pjūties metas". Jei jos raidės ir interlinijos tarp eilučių būtų šiek tiek mažesnės, knyga būtų 70-80 psl. plonesnė, jos storis labiau atitiktų formatą, nekalbant apie tai, kad šitaip būtų sutaupyta popierio. Tačiau šita knyga buvo išstatyta parodose, nes jos spauda švari, raidės neištrupėjusios, o viršelis ir aplankas — blaivūs, be pretenzijų išreikšti visą knygos turinį.

Antra yda, kuria daugiausia serga lietuvių knygos JAV, yra netinkamas spausdinto teksto išdėstymas puslapiuose, arba, tiksliau tariant, blogos proporcijos paraščių aplink tekstą. Knygos paraščių normalūs santykiai (pradedant puslapio vidine parašte, kylant į viršų, einant šonais ir nusileidžiant į apatinę puslapio paraštę) yra šie — 1:1½:2:2½(3). Tuo tarpu daug lietuviškų knygų JAV puslapio paraštės turi šitokius santykius — 1 : 1 : : 2(1 ½). Šitokios proporcijos santykiuose nelaimingiausias dalykas yra tas, kad vidinė paraštė yra lygi išlaukinei paralelinei paraštei (1 : 1). Nelaimingiausias šis santykis todėl, kad dvi vidinės paraštės, susiglaudusios knygos surišimo riboje, optiškai atrodo, kaip viena paraštė du kartu didesnė, palyginus su išlaukinėmis paralelinėmis paraštėmis. Šitoks, per knygos susegimą einąs, baltas popierio ruožas optiškai "plėšo" atskleistą knygą į dvi priešingas puses, tartum jos puslapiai norėtų išsibėgioti iš susegimo. Šitam nemaloniam įspūdžiui išvengti ir reikia, kad puslapy šoninės išlaukinės paraštės būtų bent du kartu platesnės, negu vidinės, t. y. jų proporcija turi būti bent 1 : 2. Šitokia proporcija naikina puslapių išsibėgiojimo įspūdį. Bet jei knyga išleidžiama į rinką jau apipjaustyta, geriausia būtų, kad tada puslapio išvidinė paraštė santykiautų su paraleline išlaukine, kaip 1 : 2½.

Čia ką tik minėtų puslapio paraščių santykį Europoje žino kiekvienas puslapių laužytojas (metrampažas), jau nekalbant apie spaustuvių vedėjus, redaktorius, leidėjus. Reikia manyti, kad šituos santykius žino minėtų sričių darbininkai ir Amerikoj. Tačiau kai nei lietuviai skaitytojai, nei knygų recenzentai ir pagaliau nei patys autoriai nekelia triukšmo dėl to, kad daugumos lietuviškų knygų puslapiai "veržiasi" išsibėgioti iš susiuvimo, leidėjai ir spaustuvininkai nedovanotinai apsileidžia. Suprantama, kad šitoj labiausiai paplitusioj knygų eibėje yra ir malonių išimčių. Kaip gerų, beveik tobulų paraščių proporcijų pavyzdį, galima čia paminėti V. Ramono "Dulkes raudoname saulėleidy".

Su paraščių santykiu yra susijusi spausdinamo teksto padala skyriais, paskyriais ir jų antraštėmis, kas paprastai vadinama laužymu. Jis dažniausiai geras arba vidutinis dailiosios literatūros knygose, nes ten vidaus antraščių nebūna, tačiau menkesnis, o kartais skandalingai menkas mokslinėse arba mokslinės populiarizacijos lietuvių knygose. Kaip gero laužymo pavyzdį galima paminėti kun. V. Pikturnos "Amžinąją Auką". Nors jos teksto šriftas šiek tiek per didelis knygelės formatui, tačiau jos dalys aiškiai atskirtos neužpildytu lapu, skyrių ir poskyrių antraštės nei per didelės, nei permažos ir ne per riebios, o jei viena antra antraštė nebūtų atsidūrusi puslapio apačioje, sakytum, kad laužymas beveik pavyzdingas.

Tačiau šito negalima pasakyti apie tokias stambias knygas, kaip dr. K. Gečio "Katalikiškoji Lietuva" ir dr. V. Daugirdaitės-Sruogienės "Lietuvos istorija". Būdamos stambios, jos pirmiausiai "pasisiūlė" parodai, tačiau jų nebuvo galima išstatyti svetimšalių žvilgsniams, nes pirmiausiai jų laužymas neišlaiko kritikos. Šitose knygose tik vienas techniškas dalykas — geras, būtent, jų šrifto dydis atitinka knygų formatą. Kai dr. K. Gečio knygoje atskiros dalys atskirtos nespausdintu baltu lapu, tai dr. V. Sruogienės veikalo leidėjai pašykštėjo to lapo ir knygos dalių antraštes dideliu šriftu, kaip karvei balną, uždėjo ant skyrių antraščių. Ir vienoj ir antroj knygoj skyrių antraštės surinktos per didelėmis raidėmis. Kai dr. K. Gečio knygoj poskyrių antraščių raidės geros, tai dr. V. Sruogienės knygoj poskyrių antraštės turi per didelį šriftą taip pat, kaip ir motto tekstams vartojamas šriftas. Pirmojoj knygoj skyriai kartais pradedami apačioj puslapio, kai jame bėra likusios tik kelios eilutės tekstui, o antrojoj ir pirmojoj knygose šitaip pradedami ir poskyriai. Šitoks knygų laužymas gal buvo praktikuojamas prieš kokius du šimtus metų, kai popierius buvo brangus. Bet šiais laikais, kai popierius nesudaro didžiosios išlaidų dalies knygai, šitoks laužymas nebeleistinas. Dabar skyrių reikia pradėti puslapio pradžioje. Ten pat reikia pradėti ir poskyrius, kai prieš tai ėjęs poskyris pasibaigia apie vidurį puslapio. Bet geriausia ir poskyrį pradėti nauju puslapiu. Paskyrio vidury neleistina vieno puslapio tekstą pradėti augščiau negu gretimo puslapio paveikslo viršutinė linija. Kitaip sakant, jei vieno puslapio viršuje spausdinamas paveikslas, jo viršutinė linija turi būti toj pačioj horizontalinėj linijoj, kaip gretimo puslapio teksto pradžia. Tuo tarpu dr. V. Sruogienės "Lietuvos istorijoj" šitokios eibės kartojasi kas žingsnis (pvz., psl. 386, 393, 395, 399, 401, 404, 407). Atrodo, kad šios knygos leidėjai — Tėvynės Mylėtojų Draugija — neparodė nė trupučio meilės knygos grožiui. Jeigu jiems nerūpėjo skaitytojų estetinis jausmas, tai turėjo nors nesityčioti iš autorės ir nedaryti jai moralinės skriaudos savo nevalyvumu ir neišmanymu.

Knygų grožį pakelia ne tik geras laužymas, atitinkamas šriftas, švari spauda, bet ir iliustracijos. Todėl su meile leidžiamai knygai ne tik padirbdinamas jai specialus šriftas, bet piešiami inicialai, vinjetės, užsklandos, atskiri paveikslai. Šitaip išleistų lietuviškų knygų Vakaruose teturime tik vieną antrą. Tačiau, su-

prasdami, kad paveikslai padeda knygą geriau suvokti ir ją puošia, autoriai bei leidėjai mokslinėse ir meninėse knygose deda paveikslų, nors ir nespecialiai joms padarytų. Šitaip yra iliustruotos A. Šapokos ir V. Sruogienės Lietuvos istorijos, Z. Ivinskio "Šventas Kazimieras", St. Raštikio "Kovose dėl Lietuvos", Lietuvių Enciklopedija. Tačiau jų iliustracijos nevisada džiugina. Be abejo, kai kurios iš minėtų knygų iliustruotos su dideliu vargu. Pvz., V. Sruogienės ir Z. Ivinskio knygoms dalis klišių atrodo ne specialiai gamintos, bet paskolintos iš seniau spausdintų. Tai vargo sąlygų ženklai.

Tačiau V. Sruogienės knygoj kai kurie paveikslai atrodo murzini ne dėl to, kad spausti nuo senų klišių, bet kad spaustuvė jų nevalė, jas spausdindama. Tai spaustuvės kaltė, kurios neturėjo atleisti leidėjai. Taip pat atrodo, jog nevienu atveju mūsų leidėjai nežino, kad paveikslo ryškumas priklauso nuo toninės klišės rasterio (tinklelio) atitikimo popieriaus rūšiai.

Knygos rimtis ir grožis padidėja nuo prisilaikymo atitinkamos sistemos paveikslų-klišių dydžio. Šitos sistemos galima pasigesti Liet. Enciklopedijos iliustracijose. Kartais koks nors augalas arba visiems žinomas paprotys iliustruojamas didesniu paveikslu negu meno kūrinys. Antai, Liet. Enciklopedijoj Kalėdų eglutės puošimas iliustruotas (X, 297) dideliu paveikslu, užimančiu beveik visą puslapį. Be abejo, ta iliustracija graži. Tačiau ar ji enciklopedijai reikalinga, kai kiekvienas mūsų nuo vaikystės ir kas metai kalėdinės eglutės puošimą kartoja? Jeigu tam visų žinomam papročiui iliustruoti spausdinamas toks didelis paveikslas, tai kodėl tokių paveikslų neduodama iliustruoti žymių dailininkų kūriniams, kuriuos sunku žmonėms muziejuose pamatyti ir kurių originalumui pajusti svarbu aiškumas? (Ant atskirų lapų spalvotų paveikslų tėra gavęs M. K. Čiurlionis). Tačiau čia pat reikia pridurti, kad Liet. Enciklapedijos iliustracijos gerėja, ryškėja. Kai kurios jų jau tokios gražios ir ryškios, kad pralenkia meniškų leidinių iliustracijas.

Šitaip galima pasakyti, turint galvoj Ign. Šlapelio knygą apie dail. Pautienių. Šitos brangios knygos nebuvo galima rodyti Frankfurto parodoje pirmoj eilėj dėl menkai atspaustų iliustracijų, kurios leidiny yra esminės. Tokiais pilkais paveikslais menines knygas iliustruoja ir jomis giriasi sovietinės leidyklos, bet šitokių iliustracijų vengia Vakarų Europos leidėjai. Jei meninių iliustracijų nespausdina giliaspaude, tai tonines klišes jie daro pagal naują techniką, jas išnuodindami. Šito neturėtų užmiršti ir lietuvių leidėjai. Tiesa, nauja technika daromos klišės yra brangesnės. Šituo atveju geriau jų mažiau, kad tik paveikslai nuo jų atsispaustų ryškūs, atitinką knygos turinį ir vardą.

Šito pirmu žvilgsniu galima pasigesti St. Raštikio atsiminimų knygose, kur yra neryškių ir su knygos vardu nesusietų iliustracijų. Vardas byloja "Kovose dėl Lietuvos". Todėl knygą atskleidusiam žmogui iš karto neaišku, kodėl ten sudėta šeimyninio pobūdžio fotografijų. Tik susipažinęs su St. Raštikio knygos turiniu, supranti, kad iliustracijos atitinka tekstinį turinį, bet jo neatitinka knygos vardas. Tačiau to suprasti neturi galimybių viešųjų parodų lankytojai.

Svarbią knygos dalį sudaro viršelis ir jo aplankas, nors jie nėra svarbiausi. Tai tik knygos drabužis. Jei gražus viršelis ir aplankas dengia menko turinio ir neestetiškai viduj sutvarkytą knygą, jie tampa nusivylimo priežastimi. Eidama į balių gražuolė dedasi ne tik gražiausią suknelę, bet išsimaudo ir pakeičia baltinius. Šių niekas baliuje netikrins, tačiau jie turi būti švarūs ir gražūs. Juo labiau turi būti gražus knygos vidus, nes joks knygos mėgėjas nesitenkins viršeliu, bet būtinai atskleis pačią knygą. Kai kurie lietuviškų knygų leidėjai tai pamiršta. Jie turėtų atsiminti, kad rimtos knygos viršely (ar aplanke) nei vardai, nei piešiniai bei paveikslai neturi klaidinti skaitytojo. Kai St. Raštikio atsiminimų viršeliuose įrašyta "Kovose dėl Lietuvos", o tų kovų knygose nėra tiek jau daug, skaitytojas pyksta, nes jaučiasi apgautas. Kai šalia vardo "Kovose dėl Lietuvos" mato ponią su gėle, jis vėl turi teisės reikšti nepasitenkinimo. Atrodo, kad St. Raštikio knygos būtų mažiau susilaukusios priekaištų, jei autorius nebūtų pasidavęs leidėjo sugestijoms — viršely nebūtų dėjęs savo fotografijos išeigine uniforma, jame nebūtų vartojęs "kovų" žodžio ir nebūtų leidęs viršelio sudaryti iš dviejų šviesių (žalios ir raudonos) spalvų. Norint tarptautinėje parodoje šią stambią, gražiai sulaužytą, švariai atspaustą knygą išstatyti, prisėjo vis dėlto leisti nuimti jos aplanką, nes šis plakatiškai "rėkė". Ir A. Maceinos rimtai "Saulės Giesmės" knygai reikėjo leisti nuimti rėksmingą aplanką. Jei vienos ir antros knygos aplankai būtų buvę mažiau pretenzingi, mažiau "rėkę", jie pačioms knygoms būtų pasitarnavę, o dabar išeina priešingai. Tai turėtų būti leidėjams priminimas, kad rimtų knygų nedera apvilkti plakatais. Kas tinka kriminaliniam romanui ar kitokiai pigaus turinio knygai, tas netinka rimtam leidiniui, nors tai būtų ir romanas.

Mūsų leidėjai ir dailininkai pagal jų užsakymą neretai stengiasi knygų viršelius arba jų aplankus padaryti, kaip kokius paveikslus, kurie tartum turėtų išsakyti knygų turinį. Tai aiški klaida. Joks, nors ir sudėtingiausias paveikslas, knygos (tegu ir romano) turinio nepajėgs išsakyti. Tat kam šita kryptimi "plėšytis" ir viršelį bei aplanką perkrauti? Kam autoriaus ir knygos vardų raides įvairiai kraipyti, arba vardus nustelbti įmantria kompozicija, kai knygai autoriaus ir jos pačios vardas yra svarbiausi? Pažiūrėkim tik į A. Vaičiulaičio "Pasakojimų" ir į B. Pūkelevičiūtės "Aštuonių lapų" aplankus. Ten ir autorių ir jų kūrinių vardai labai išskaitomi, spalvos nesudėtingos ir piešinėliai beveik vinjetiniai, be pretenzijų išsakyti visą knygų turinį, tačiau malonu į juos pasižiūrėti ir kitiems parodyti. Šitie ir panašūs lietuvių prozos knygų, ypač poezijos rinkinių, viršeliai bei aplankai buvo stiprioji knygų pusė, kuri mus gražiai išskyrė iš estų ir latvių knygų tarptautinėse Frankfurto ir Berlyno parodose. Deja, tų stipriųjų tarpe nebuvo nei "Namų ant smėlio", nei "Saulės tako", nei Maironio "Pavasario balsų", nei "Partizanų už geležinės uždangos", nei "Už spygliuotų vielų", nei Gabijos almanacho, nors šias visas knygas norėjosi išstatyti, vienas dėl jų turinio, antras dėl jų neplonos išvaizdos. "Trumpa diena" ir "Negestis" buvo parodose išstatytos be pretenzingų aplankų, nes šitaip jos atrodė rimčiau.

Kai knygos rimtos (vistiek ar romanai, ar moksliniai ir religiniai veikalai), jos nereikalingos įmantriai išpiešto aplanko. Jame gali užtekti autoriaus bei knygos vardų, surinktų atitinkamos proporcijos tipografiniu šriftu. Antai, M. Biržiškos "Lietuvių tautos kelio" aplankas, teturįs tik tipografinius rašmenis, kėlė mažiau abejonių negu St. Raštikio "Kovų dėl Lietuvos" aplankas, nors abi knygos to pačio leidėjo. Gaila, kad lietuvių pasaulietinės literatūros knygos kreipiamos į pigų plakatiškumą, o religinės literatūros leidėjai tebegyvena XIX amž. saldžiu sentimentalizmu. Dėl šito su-

senusio sentimentalizmo viršeliuose nemažas skaičius religinės literatūros, kuri mūsų bibliografijoj užima nemenką poziciją, turėjo palikti šalia tarptautinių parodų 1957 m. Į jas tebuvo patekę V. Pikturnos "Amžinoji Auka" ir B. Markaičio "Širdies gelmė" šalia kun. St. Ylos maldaknygių ir Šv. Rašto.

Be abejo, atrenkant knygas tarptautinėms parodoms, buvo galima taip pat suklysti. Tačiau kai dėl jų tinkamumo viešai rodyti sutarė bent trys asmens, subjektyvumui buvo mažiau vietos. Ta atranka, iš kurios keliolika tipingesnių pavyzdžių, liečiančių pastaraisiais metais išleistas knygas, paminėjau ir paanalizavau, byloja, kad lietuvių leidėjams JAV reikia nevienu atžvilgiu rimčiau į savo uždavinius ir darbą pažiūrėti. Laikas suprasti, kad lietuviams laisvėje nebeužtenka bet kokių ir bet kaip išleistų knygų. Kad ir atsitiktinai patekę į Tėvynę, prasmingi ir gražūs leidiniai yra nemažas džiaugsmas tautiečiams. Kai ten patenka menko turinio bei išvaizdos knygos, jos gali sukelti nusiminimo, nes okupuotoj Lietuvoj leidžiamos knygos estetiniu atžvilgiu pamažu gerėja. Argi leidėjai nepastebi, kad kaip tik turiningos ir gražios knygos lengviau parduodamos negu bet kokios? Ir pagerinti knygos išvaizdą dažnu atveju nereikia pridedamų išlaidų. Pvz., parinkti tinkamą šriftą (bent raidžių dydį), tekstą padoriai sulaužyti, išlaikyti puslapio paraščių normalią proporciją, nedaryti pretenzingų aplankų iš tikro didesnių lėšų nereikalauja, o tik trupučio rūpestingumo ir meilės. Leidėjai ir skaitytojai turi atminti, kad knyga yra viena tautinės kultūros išraiškų. Rūpinantis, kad jaunimas neatitoltų nuo lietuvių kultūros, reikia, kad jis matytų ir skaitytų gražias lietuviškas knygas. Jų išvaizda yra mūsų pačių viešą atestacija vistiek, ar jos mūsų pačių vartojamos, ar vežamos į tarptautinę parodą.

J. Grinius

ĮVYKIAI

• Lietuvių Bendruomenės Taryba JAV savo kadenciją baigia gegužės 1 d. Balandžio 27 d. išrinkta nauja taryba. Senoji taryba buvo išrinkta 1955 m. gegužės 1 d. Pirmajai sesijai ji buvo suvažiavusi į New Yorką liepos 1-3 dd. Dalyvaujant 18 narių, buvo išrinktas prezidiumas ir valdybos pirmininkas S. Barzdukas. Jo sudaryta 7 narių valdyba Clevelande buvo patvirtinta Tarybos narių korespondenciniu balsavimu po sesijos. Pirmoje sesijoje buvo išrinkta kontrolės komisija, garbės teismas ir penkių narių komisija LB įstatams peržiūrėti. Nutarta sudaryti švietimo ir auklėjimo tarybą, kultūros tarybą ir kultūros fondą. Solidarumo mokesčio dydis nustatytas 1 dol. metams. Antroji sesija susirinko 1956 m. balandžio 21-22 d. Clevelande. Dalyvavo 17 narių. Ten buvo patvirtintas kultūros fondo statutas, svarstyta lituanistinių mokyklų programos, solidarumo metinis mokestis dirbantiems pakeltas iki 2 dol., nedirbantiems paliktas 1 dol. Trečioji sesija įvyko Čikagoje 1957 m. rugpjūčio 31-rugsėjo 2 dd., dalyvaujant 19 Tarybos narių. Šioje sesijoje sudaryta komisija PLB plėsti, atkreipta žvilgsnis į našesnį jaunimo darbą lietuviškoje dirvoje, į mokykloms reikalingų vadovėlių klausimą ir kt. Trejų metų laikotarpyje LB vadovybė susitiko su daugeliu kliūčių savo darbo kelyje, bet ji atliko reikšmingų darbų, tarp kurių minėtina šios organizacijos sukonsolidavimas ir laimėtas visuomenėje pasitikėjimas. LB Tarybos prezidiumo pirmininkas per šį trimetį buvo adv. J. Šlepetys.

• Kovo 23 d. paaiškėjo, kad Rašytojų Draugijos šių metų premija teko Gražinai Tulauskaitei už eilių rinkinį "Rugsėjo žvaigždės". Premija suteikta Rašytojų Draugijos narių slaptu balsavimu. Tikrinimo komisijai peržiūrėjus vokelius, rasta už Gražiną Tulauskaitę 34 balsai, o už Marių Katiliškį 29 balsai. Tą pačią dieną Lietuvių Enciklopedija Bostone paskyrė 500 dol. premiją Mariui Katiliškiui už romaną "Miškais ateina ruduo". Iškilmingas premijų įteikimas abiem laureatam sykiu įvyko kovo 29 d. Jaunimo Centro Namuose Čikagoje. Buvo kalbų ir sveikinimų. Iškilmei vadovavo Pov. Gaučys. Be Lietuvių Enciklopedijos premijos, Mariui Katiliškiui dar buvo įteikta "Čikagos lietuvių knygos mylėtojų" dovana 500 dol. Savo kūrybos paskaitė abu laureatai. Be to dar ir svečiai rašytojai: Jonas Aistis, Antanas Gustaitis, Jurgis Jankus ir Henrikas Nagys. Jeronimas Cicėnas kalbėjo apie rašytojus ir tremtį. Abi premijuotas knygas išleido Terra.

• "Aidų" literatūros premijos komisija, susidedanti iš pirm. Antano Vaičiulaičio, sekr. Vlados Prosčiūnaitės, narių — Leonardo Andriekaus, Stepo Zobarsko ir Leonardo Žitkevičiaus, 1958 m. balandžio 20 d. savo posėdyje Brooklyne "Aidų" grožinės literatūros premiją visais balsais paskyrė Albinui Baranauskui už jo novelių rinkinį "Sniego platumos", kuriame autorius brandžia kalba ir stilium bei skaidriu humoru pavaizdavo tradicinę lietuviškąją buitį, atskleisdamas joje naujų ir gaivių atspalvių. Premija įteikta balandžio 27 d. "Aidų" koncerte — literatūros vakare Toronte, jau atspausdinus šį numerį.

• Šiemet pasaulyje minima Marijos apsireiškimo Liurde 100 m. sukaktis. Ta proga marijonai organizuoja ekskursiją į Liurdą ir kitas žymias Europos vietas. Pranciškonai labai iškilmingai šią sukaktį minės savo centriniame vienuolyne Kennebunkporte, Maine, kur yra lietuviškame stiliuje Liurdo Marijos grota. Iškilmei gautos iš Romos ypatingos privilegijos. Taip pat ir visose lietuvių parapijose minimas šis jubiliejus.

• Kasmet gegužės 13 d. skiriama maldai ir atgailai. Šia proga vysk. V. Brizgys kreipėsi į visuomenę raštu, kuriame išaiškino tos dienos prasmę.

• V. K. Jonyno apžvalginė paroda atidaryta balandžio 20 d. Čikagoje Jaunimo Centro namuose. Paroda suruošta dailininko 50 m. amžiaus sukakčiai paminėti.

• Min. St. Lozoraitis, dipl. šefas, raštu kreipėsi į Nato gen. sekretorių P. K. Spaaką. Jame dėkojama už dėmesį pavergtai Lietuvai ir prašoma nė ateity nepamiršti jos teisėtų pastangų į laisvę.

• Lietuvių studijuojančio jaunimo delegacija, vadovaujant V. Adamkevičiui, lankėsi Jungtinėse Tautose. Delegacija buvo priimta generalinio sekretoriaus; jam įteiktas memorandumas. Memorandumai dar įteikti Kanados, Šveicarijos, Kolumbijos, Švedijos, Norvegijos, N. Zelandijos, Korėjos, JAV, Anglijos, Prancūzijos, Italijos ir kitų tautų atstovybėms Jungtinėse Tautose. Memorandumai buvo paruošti specialių komisijų Niujorke. Apie šį lietuvių jaunimo žygį rašė ir didžioji Amerikos spauda.

• Visconsine, Milwaukee mieste, Lietuvių Dailės Institutas, padedant International Institutui, suruošė lietuvių grafikos parodą. Parodos organizatorius — A. Valeška. Buvo iškabinti P. Augiaus, A. Dargio, V. Kasiulio, V. Petravičiaus, T. Valiaus, V. Virkaus ir R. Viesulo grafikos darbai. Parodą numatoma kilnoti po kitus miestus.

Redaguoja — Antanas Vaičiulaitis

Redakcijos nariai — Leonardas Andriekus, O.F.M., Juozas Girnius, Alfonsas Nyka-Niliūnas

Meninė priežiūra — Telesforas Valius

Leidžia — Tėvai Pranciškonai

Administracijos adresas — Aidai
680 Bushwick Ave., Brooklyn 21, N. Y.

Dailininko adresas — Teleforas Valius,
84 Pine Crest Rd., Toronto, Ont., Canada

Redakcijos adresas — Antanas Vaičiulaitis,
304 Anacostia Rd. S. E., Washington 19, D. C.

P. Augius — žalčio pasakos iliustracija.